

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
AZƏRBAYCAN DÖVLƏT İQTİSAD UNİVERSİTETİ
MAGİSTRATURA MƏRKƏZİ

Əlyazması hüququnda

MANSUROV İNQİLƏB ASİF oğlu

**“BİZNES FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN AKTUAL
MƏSƏLƏLƏRİ”**

mövzusunda

MAGİSTR DİSSERTASİYASI

İxtisasın şifri və adı: 060409 – Biznesin idarə edilməsi

İxtisaslaşma: - Biznes inzibatçılığı

Elmi rəhbər:

Dos, i.ü.f.d.H.İ.Həmidov

Magistr proqramının rəhbəri:

i.e.n., dosent. R.Ə.Abbasova

“Biznesin idarə edilməsi”

kafedrasının müdiri:

i.e.n., dosent

M.Ə.Əliyev

Mündəricat

GİRİŞ.....	3
FƏSİL I. BİZNES FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MƏZMUNU VƏ ONUN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ	
1.1. Biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas konsepsiyaları və modelləri.....	6
1.2. Biznesin hüquqi tənzimlənməsinin zəruriliyi və əsas istiqamətləri.....	13
1.3. Güclü investisiya axını üçün biznes yönümlü iqtisadi mühitin formalaşması..	23
FƏSİL II AZƏRBAYCANDA BİZNES FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ	
2.1. Biznesin hüquqi tənzimlənməsinin və inkişafının dünya təcrübəsi.....	33
2.2. Dövlət-biznes münasibətlərinin inkişafının prinsip, forma və mexanizmləri.	42
2.3. Qiymət siyasəti biznesin tənzimlənməsi mexanizmi kimi.....	51
FƏSİL III. BİZNESİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ VERGİ SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ	
3.1 Vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri.....	62
3.2 Vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər.....	67
3.3 Azərbaycanda vergi sisteminin tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri.....	70
Nəticə və təkliflər.....	74
İstifadə edilmiş ədəbiyyat.....	79

Giriş

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə Azərbaycanda bazar sistemi əsasında milli iqtisadiyyatın formalaşması, iqtisadiyyatda keçid dövrünün başa çatması, dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin elmi cəhətdən sistemli təhlilinin dəyərləndirilməsini və yenidən dərk edilərək qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir. Bu məqsədəuyğun olaraq tələbələrə təqdim olunan metodik vəsaitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları və modelləri; iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin forma və metodları; dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsədləri, mexanizmləri və əsas istiqamətləri; dövlət bölməsi və dövlət mülkiyyətinin tənzimlənməsi; makroiqtisadi proqnozlaşdırma, planlaşdırma və proqramlaşdırma; dövlətin biznesin inkişafı üçün antiinhisar siyasəti və iqtisadi konyunkturanın tənzimlənməsi; sosial-iqtisadi proseslərin büdcə-vergi tənzimlənməsi; dövlətin pul-kredit siyasəti; dövlətin antiinflasiya siyasəti və qiymətlərin tənzimlənməsi; dövlətin investisiya-innovasiya və struktur siyasəti; dövlətin aqrar siyasəti; davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizmi; regional sosial iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi; sosial inkişafın, əmək bazarı və məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi; xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmlərinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur.

Müasir dövrdə tələbələri dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin konseptual əsasları, müasir şəraitdə biznesə dövlət müdaxiləsinin səmərəli hədd və funksiyaları haqqında Azərbaycanda iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin, qanunauyğunluqlarını və xüsusiyyətlərini dərk etməyə, milli iqtisadiyyat səviyyəsində müvafiq qərarların qəbulu və reallaşdırılmasının prinsipləri, mexanizmləri, habelə davamlı inkişafa keçidin təmin olunmasında dövlətin rolu haqqında sistemli nəzəri və əməli xarakterli tədqiqatların aparılmasına istiqamətləndirir. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın inkişafı üçün biznes subyektlərinin tənzimlənməsi siyasəti olduqca aktualdır.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycanca fəaliyyət göstərən kiçik və orta biznes subyektləri tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Biznes fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektləri ilə dövlət orqanları arasında yaranan münasibətlər, vergilərin biznes fəaliyyətinə təsiri, vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə qarşılıqlı təsiri tədqiqatın predmeti kimi qəbul olunur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi biznes konsepsiyalarının mühüm istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsullarının müəyyən edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli biznes təşkilatlarının konsepsiyalarının formalaşması sahəsində hazırladıqları metodik sənədlər və əsasnamələr, strateji menecment sistemini quran dünyanın aparıcı firmalarının və kompaniyalarını konsepsiyalarını təcəssüm etdirən internet səhifələri, beynəlxal səviyyədə tanınan ekspert və müəlliflərin fikirlərinin yer aldığı ayrı-ayrı ədəbiyyatlar, məqalələr, habelə ən son statistik göstəricilər təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolunun daha da artırılması, maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə olunmasıdır. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, səmərəli maliyyə mexanizmlərin tətbiqinin dəstəklənməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi olduqca vacibdir.

Tədqiqat işi bazarda müvazinətin və struktur dayanıqlığının təminatı, rəqabətə davamlı fəaliyyətin təşkili, səmərəli maliyyə-kredit mexanizminin formalaşması üzrə təkliflərin verilməsi baxımından vacibdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas konsepsiyaları və modelləri müəyyənləşdirilmiş;
- biznesin hüquqi tənzimlənməsinin və inkişafının dünya təcrübəsi təhlil edilmiş;
- dövlətin qiymət siyasətinin istiqamətləri təhlil edilmiş;
- vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri təhlil edilmiş;
- biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və dəyərli təkliflər verilmişdir.

FƏSİL I. BİZNES FƏALİYYƏTİNİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNİN MƏZMUNU VƏ ONUN NƏZƏRİ ASPEKTLƏRİ

1.1. Biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas konsepsiyaları və modelləri

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları çox cəhətlidir. Ona görə də iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodlarını izah etməzdən əvvəl, metodologiya, metod, metodika anlayışlarını bir – birindən fərqləndirmək lazımdır.

Metodologiya – ictimai təkrar istehsalın dəyişilməsi və dərk olunması metodlarının məcmusundan ibarətdir.

Metod – metodologiyanın tərkib hissəsi olub, iqtisadi inkişaf planlarının işlənilib hazırlanması üsullarından biridir.

Metodika – iqtisadi inkişaf planlarının işlənilib hazırlanmasında istifadə olunan fərdi qayda və üsulları, fəndləri əhatə edir.

İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin metodları dedikdə, iqtisadi sahədə baş verən münasibətləri tənzimləmək üçün hüquqi vasitə və üsulların məcmusu nəzərdə tutulur. İqtisadi sahədə qarşıya qoyulan məqsədlərə ən optimal səviyyədə nail olmaq üçün müvafiq sahədə baş verən münasibətlərin tənzimlənməsində metodların düzgün müəyyən olunması və bu münasibətlərə tətbiq olunması böyük əhəmiyyətə malikdir.

Dövlət iqtisadiyyatı tənzimləmək üçün ilk növbədə səhih infor-masiyaya malik olmalı, onu elmi əsaslandırılmış şəkildə təhlil etməli, şəraitlə bağlı düzgün nəzəri nəticəyə gəldikdən sonra onun hansı metod-larla tənzimlənməsi barədə qərar verməlidir.

Dünya təcrübəsi göstərir ki, hər bir iqtisadi sistemin normal fəaliyyətinin təmin edilməsində dövlət həlledici rol oynayır. Bu baxımdan dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsinin, dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin optimal nisbəti və həddlərinin müəyyən edilməsi, gözlənilməsi müasir dövrdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsinin başlıca problemi hesab olunur. Bütün iqtisadi sistemlərdə dövlət iqtisadiyyata müdaxilə edir və bu müdaxilə, bir qayda olaraq,

bazarın çatışmazlıqlarının aradan qaldırılmasına yönəldilir. Bu çatışmazlıqlara aşağıdakılar aid edilə bilər(11,134):

- Xarici effektlər probleminin bazar tərəfindən nəzərə alınmaması;
- İctimai sərvətlərin, məhsulların istehsalında bazarın kifayət dərəcədə maraqlı olmaması;
- Haqsız rəqabətin olması və inhisarlaşma;
- İşsizlik, inflyasiya, makroiqtisadi qeyri-sabitlik;
- Sosial ədalətlik probleminə bazarın biganə olması;
- bazar mexanizmləri vasitəsilə fundamental elm və texnika sahəsində kəskin irəliləyişlərin qeyri-mümkünlüyü;
- Ölkə regionlarının kəskin diferensiasiyası;
- Dövlətlərarası səviyyədə xarici ticarət əlaqələrinin tarazlığını təmin etmək üçün iqtisadiyyatın tənzimlənməsi zəruriliyi və s.

Bazar iqtisadiyyatı ümumən özünütənzimləmə sistemi kimi fəaliyyət göstərməsinə baxmayaraq bütün dünya ölkələrinin təcrübəsi göstərir ki, sırf bazar iqtisadiyyatı mövcud deyil və hal hazırda milli iqtisadiyyatlar daha çox qarışıq bazar iqtisadiyyatı kimi fəaliyyət göstərir. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sistemi də dövlət, dövlət orqanlarının simasında iqtisadi obyekt və proseslərə, onlarda iştirak edənlərə təsir göstərməklə, onları özünütəşkil və idarəolunan etməklə müvafiq olan qanunlarına riayət olunmasını, dövlət və ictimai maraqların qorunmasını təmin etməyə çalışır. Ona görə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi geniş mənada iqtisadiyyatın proqnozlaşdırılmasını, planlaşdırılmasını, maliyyələşdirilməsini, büdcə təminatını, vergi qoymanı, kreditləşməni, inzibətçiliyi, uçot və nəzarətmə və s.-nin prinsip və reallaşma mexanizmlərini özündə əks etdirir. Məlumdur ki, müasir iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi prinsiplərinin formalaşması tarixi və nəzəri baxımdan müəyyən təkamül prosesindən keçmişdir.

Tarixi ilkin şərtlərə aşağıdakılar aiddir:

- Dövlət qurulduğu dövrdən hakimedici orqanlar iqtisadiyyata təsir göstərməyə başlayır, yəni dövlət özünün idarəetmə aparatı ilə iqtisadiyyata təsir edir;

- Qanunverici bazanın yaradılması nəticəsində dövlətin iqtisadiyyata təsiri zərurətə çevrilir;

Müharibə, böhran şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi maksimal həddə çatır və s. İqtisadi ədəbiyyatda nəzəri ilkin şərtlərinə aşağıdakıları aid edirlər:

- Dövlət tərəfindən qəbul edilən hüquqi normativ aktların fundamental iqtisadi prinsiplərə, qanunlara əsaslanması və ona zidd olmaması;

- Sosial problemlərin həlli bazar iqtisadiyyatında dövlət tərəfindən həyata keçiriləcək sosial münasibətlərin tənzimlənməsində özünü əks etdirir;

- Dövlət tərəfindən ən sosial institutların formalaşdırılması və əhaliyə sosial təyinatlı xidmətlərin göstərilməsi, sosial infrastrukturun formalaşmasına (təhsil, səhiyyə və s.) və onların dövlətin himayəsində qalmasına gətirib çıxarır;

- Bazar iqtisadiyyatının formalaşması üçün müxtəlif nəzəri məktəblərin, istiqamətlərin təlimlərindən istifadə edilir.

Dövlətlə iqtisadiyyatın qarşılıqlı əlaqəsi və dövlətin iqtisadiyyata təsiri 3 istiqamətdə həyata keçirilir. Bunlar səmərəliliyin artırılması, bərabərliyin təmin edilməsi və makroiqtisadi sabitliyin stimullaşdırılmasıdır. Yəni dövlət iqtisadiyyatın əks təsirinə müvafiq olaraq müdaxilə siyasəti yerinə yetirməklə iqtisadi inkişafa təkan verir, dövlətin iqtisadiyyatı özünə tabe etdirmək cəhdi iqtisadi durğunluğa aparır, dövlət iqtisadi inkişafa bu və ya digər sahədə təsir göstərməklə onu deformasiyaya uğradır ki, bunun özündə inkişafda yeni və yaxud müsbət meyillərin yaranmasına gətirib çıxarır. Bazar iqtisadiyyatında dövlət fəaliyyətinin mümkün təsirini fərqləndirməklə onun rolunu müəyyən etmək mümkündür. Bazar iqtisadiyyatı şəraitində dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə obyektlərinə iqtisadi tsikllər, iqtisadiyyatın sahə, regional, təkrar istehsal və sosial strukturu, məşğulluq və kadrların hazırlanması, əhalinin gəlirləri və həyat səviyyəsi, sosial və əmək münasibətləri, əhalinin müdafiəsi mexanizmi, pul dövriyyəsi, qiymətlərin səviyyəsi və antiinflasiya prosesləri, investisiya aktivliyi, elmi-tədqiqat və təcrübə-layihə işləri, rəqabət şəraiti və antiinhisar tədbirləri, tədiyyə balansı, ətraf mühit, xarici iqtisadi əlaqələr və s. Aiddir.

Dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləmə subyektlərinə aiddir:

- İqtisadi maraqların daşıyıcıları: yəni müəyyən qruplarda birləşən əhali. Məsələn: tələbələr, sahibkarlar və s.

- İqtisadi maraqları ifadə edənlər: Bura iqtisadi maraqların daşıyıcılarının fikir və tələblərini ifadə edən təşkilatlar, qruplar aiddir. Məsələn: Tələbə-Gənclər Təşkilatı, Həmkarlar İttifaqı və s.

- İqtisadi maraqların icraçıları: Bura dövlət orqanları, hakimiyyət institutları (nazirliklər, komitələr, idarələr və təşkilatlar və s.) aiddir. Bazar iqtisadiyyatında dövlət tənzimləmə vasitələrinə üstünlük verərək ölkənin sosial iqtisadi inkişafı proqnozlaşdırır; iqtisadiyyatın strukturunun yenidən qurulmasını həyata keçirir; özəlləşdirmə yolu ilə mülkiyyətin çoxnövçülüyünü reallaşdırır; antiinhisar tənzimləmə tədbirlərini tətbiq edir; əlverişli investisiya mühiti formalaşdırır; elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətlərinin reallaşdırılması təmin edir, pul tənzimlənməsini həyata keçirir, dövlətin maliyyə-vergi siyasəti reallaşır; istehsal qüvvələrinin yerləşdirilməsini təyin edir; əhalinin sosial müdafiə və təminatını həyata keçirir; dövlət satınalmaları müəyyənləşdirilir; xarici iqtisadi fəaliyyət istiqamətlərini təyin edir; ətraf mühitin mühafizəsi və resurslara qənaəti təmin edir və bütün bu proseslərin hüquqi bazasını yaradaraq təkmilləşdirir.

Müasir bazar təsərrüfatı rəqabət münasibətləri ilə dövlət tənzimlənmə formalarını özündə müştərək birləşdirərək inkişaf edir. Dünya təsərrüfatı sistemində bazar iqtisadiyyatının inkişafının bir neçə modeli özünə geniş yol açmışdır. Bu modellərin bəzi səciyyəvi xüsusiyyətlərini nəzərdən keçirək:

Amerikan modeli aşağıdakı cəhətləri ilə səciyyələnir:

- a) Xüsusi mülkiyyətin iqtisadiyyatda çəkisinin çox olması və üstün mövqə tutması;
- b) Təsərrüfat qanunvericiliyinin bazar subyektlərinin tam sərbəstliyini təmin etməklə onların dövlət tərəfindən ola biləcək təsirindən qorunması;
- v) Dövlət tənzimlənməsinin məhdud xarakter daşması və əsasən makroiqtisadi prosesləri əhatə etməsi;

- q) Əhalinin bir çox zəruri yaşayış problemlərinin həll edilməsində dövlətin təcrid edilməsi;
- d) Sosial məqsədlərin həyata keçirilməsinə yönəldilən xərclərin qa-lıq xarakter daşması; onların işsizlərə və həyat səviyyəsi ən aşağı olan təbəqələrə yönəldilməsi;
- e) Ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin xüsusi şəkilinin az olması; sosial məqsədlərə yönəldilən dövlət investisiyalarının və dövlət xərclərinin çəkisinin aşağı olması;

İqtisadi inkişafın tənzimlənməsinin Türkiyə variantı sərt bazar qanunlarına əsaslanaraq sahibkarlığa geniş yol verilməsini üstün tutur.

Sosial yönümlü Almaniya modeli bazar iqtisadiyyatı modelinin əsas cəhətləri aşağıdakılardır:

- a) Çox və ya az dərəcədə dövlət sektorunun olduğu qarışıq iqtisadiyyatın mövcud olması;
- b) Nəinki makroiqtisadi proseslərin, hətta bazar subyektlərinin fəaliyyətlərinin ayrı-ayrı sahələrinin dövlət tərəfindən tənzimlənməsi;
- v) Dövlət tərəfindən əhaliyə qeyri-istehsal sahəsindəki xidmətlərin pulsuz göstərilməsi, ailə gəlirlərindən asılı olmayaraq cəmiyyətin bütün üzvlərinin bu xidmətdən istifadə etməsi üçün sosial təminat yaradılması, hər bir vətəndaşa pulsuz təhsil, səhiyyə xidməti alması hüquqlarının həyata keçirilməsinə təminat verilməsi;
- q) Tənzimlənmənin azad rəqabətin saxlanılmasına, kapitalların olduqca az əllərdə cəmlənməsinin qarşısının alınmasına, yeni təsərrüfat obyektlərinin yaradılmasına yönəldilməsi;
- d) İşsizlərin sayını minimum həddə çatdırmaqla əhalinin məşğulluğunun tənzimlənməsi;
- e) Ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin böyük hissəyə malik olması;
- j) İqtisadiyyatın büdcə - maliyyə siyasəti ilə deyil, kredit - pul siyasəti vasitəsilə tənzimlənməsi.

Bazarın bu modeli İkinci Dünya müharibəsindən sonra L. Erxard tərəfindən həyata keçirilən iqtisadi islahatlar nəticəsində meydana gəlmiş-dir. Ona görə də bu modeli çox vaxt alman və ya neoliberal model adlandırırlar.

Sosial- demokratik model - İsveç modeli:- Bu modelin əsas cəhətləri sosial yönümlü bazar iqtisadiyyatı model ilə eynidir. Buna baxmayaraq, bu modelin öz xüsusiyyətləri mövcuddur. Sosial - demokrat modelini üçün dövlət mülkiyyətinin həddən artıq çox olması xarakterdir (10,404).

Bazar iqtisadiyyatının bu modeli əsasən İsveçdə öz əksini tapmışdır və ona görə də onu çox vaxt İsveç modeli adlandırırlar. Tarixi inkişafın müxtəlif mərhələlərində bu modelin bir çox cəhətləri digər Skandinav ölkələrində, eləcə də İspaniyada, Portuqaliyada, Yunanıstanda öz əksini tapmışdır. Bazarın İsveç modeli aşağıdakı cəhətlərlə xarakterizə olunur:

- a) Əmək münasibətlərinin ümumi milli, ümumi dövlət səviyyəsində tənzimlənməsi (tarif dərəcələrinin, kollektiv müqavilələrin müəyyən edilməsi);
- b) Dövlətin həyata keçirdiyi sosial siyasətin əhəlinin gəlirləri üzrə təbəqələşməsinin azaldılmasını təmin etməsi;
- v) Ümumi milli məhsulda dövlət büdcəsinin çox olması;
- q) Dövlətin məşğulluq siyasəti əsasən işçilərin ixtisaslarının artırılması və yenidən hazırlanması hesabına işsizlərin sayının minimum həddə çatdırmağa yönəldilməsi.

Bu sahədə mövcud olan inkişaf modelləri içərisində Çin modeli mühüm yer tutur. Məhz bu modelin reallaşdırılması sahəsində yer kürəsinin ən böyük dövlətlərindən biri olan Çin qısa bir müddət ərzində iqtisadiyyatın bir sıra göstəriciləri, ilk növbədə isə artım tempi üzrə dünyada qabaqcıl mövqelərə çıxmış, təqribən 1,25 milyarda bərabər olan əhəlisini öz ərzaq məhsulları, ən başlıcası isə taxıl məhsulları ilə nəinki kifayət səviyyədə təmin etmişdir, həm də böyük həcmdə kənd təsərrüfat məhsulu ixrac edən ölkəyə çevrilmişdir.

Yaponiya modeli:- Bu model bazar mexanizmində mümkün qəzaları dövlət müdaxiləsinin dəqiq həcmələrinin müəyyənləşdirilməsi, proqnozlaşdırma, dövlət və

müəssisələrn danışıqlarında koordinasiya və təs-isedici tövsiyyələrin verilməsi yolu ilə həll etməyi məqsədəuyğun hesab edir.

Cənubi koreya modelində Yapon modelinə çox oxşardır. O, ölkə əhalisinin psixoloji həyat səviyyəsinə, yüksək əmək məhsuldarlığına əsaslanır.

Müasir bazar iqtisadiyyatı şəraitində Azərbaycanda tənzimlənmə siyasətini həyata keçirmək üçün iqtisadi inkişaf modeli seçmişdir. Bu model sosial cəhətdən İsveç modeli ilə uyğunluq təşkil edir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımi pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək.

Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər. İqtisadi siyasətin bu istiqamətləri dövlətin iqtisadiyyata maksimal təsirini əks etdirməklə özündə xüsusi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, vasitələri və metodlarını birləşdirir.

Dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyaları ümumi halda istiqamətləndirici, koordinasiyaedici, stimullaşdırıcı, nəzarətedici, sosial və s. kimi təsnifləşdirilə bilər. Bu funksiyalardan ən başlıcalarını aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq olar: qanunvericiliyin formalaşdırılması; milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini və xarici təhlükələrdən müdafiə; makro- iqtisadi sabitliyin təmini və mümkün qədər inflyasiyaya yol vermə-mək, milli valyutanın sabitliyini təmin etmək; institusional islahatların həyata keçirilməsi; ictimai xidmətlərin göstərilməsi; sosial baxımdan zəif əhali təbəqəsinin müdafiəsi və təminatı; təbiətin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini; iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli dəyişikliklər edilməsi; bazar qusurlarının, çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və ya qarşısının alınması; dövlət sahibkarlığı müəssisələrinin idarə edilməsi.

Son 200 illik dövrdə dünyanın dahi iqtisadçıları tərəfindən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində əsas iqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: keynsçilik və neokeynsçilik; monetarizm; institusionalizm; marksizm; neoklassik nəzəriyyə; neoliberalizm. Dünya təsərrüfat təcrübəsində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağıdakı konsepsiyaları diqqəti daha çox cəlb edir: istehsalın inkişaf konsepsiyası (təklif konsepsiyası). Əsas kimi məhsuldar qüvvələrin inkişafı, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləş- dirilməsi götürülür və iqtisadi artıma nail olma, işsizliyin, inkişafda qeyri-tarazlığın azaldılması götürülür; təkrar istehsalın tarazlı inkişaf konsepsiyasında istehsalın tarazlı artımına nail olmaq üçün antiböhran, antiinflasiya, gəlirlərin, məşğulluğun və xarici iqtisadi tarazlığın tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirilir; istehsalın artırılmasının tələb tərəfindən stimullaşdırılması konsepsiyası (tələb konsepsiyası). ÜDM-in artım templərini sürətləndirmək, tam məşğulluğa nail olmaq üçün məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi əsas kimi götürülür; idxalı əvəzləmə konsepsiyası. Çox vaxt daxili bazarı və istehsalı qoruma ilə nəticələnir (ixrac sahələrinin təklifinin artırılması konsepsiyası). Yerli istehsal sahələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq himayədar siyasət yeridilir və s.

1.2. Biznesin hüquqi tənzimlənməsinin zəruriliyi və əsas istiqamətləri

Azərbaycanda dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı ilə bağlı qanunvericilik bazası tam formalaşdırılmayıb. İndiki halda Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyasını, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 1996-cı il 9 fevral tarixli, 437 nömrəli Fərmanı ilə təsdiq edilmiş "Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsi haqqında Əsasnamə"ni, "Dövlət satınalmaları haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, Azərbaycan Respublikasının Mülki Məcəlləsini, "İnvestisiya fəaliyyəti haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu və "Xarici investisiyanın qorunması haqqında" Azərbaycan Respublikasının Qanununu, Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 30 mart 2006-cı

il tarixli “İnvestisiya Fəaliyyətinin Təşviqi üzrə Əlavə Tədbirlər haqqında” Sərəncamını dövlət-biznes işbirliyinin hüquqi bazası hesab etmək olar.

"Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsi haqqında Əsasnamə" özəl sektora idarəetməyə verilən infrastruktur obyektləri üçün əsas hüquqi baza hesab olunur. Bu əsasnamə Prezident fərmanı ilə təsdiq edildiyindən Nazirlər Kabinərinin qərarlarından daha yüksək qüvvəyə malikdir. Əsasnamənin təsdiq edilməsi ilə bağlı Prezident fərmanında xüsusi olaraq qeyd olunur: “Müəyyən edilsin ki, dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsi yalnız bu Əsasnaməyə uyğun olaraq həyata keçirilir”.

Əsasnamənin “Ümumi müddəalar” hissəsində qeyd olunur ki, “bu Əsasnamə, dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) (bundan sonra müəssisə (obyekt) fərdi layihələr əsasında dirçəldilməsini təmin etmək üçün müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə işlənib hazırlanmışdır. Əsasnamə müəssisələrin (obyektlərin) müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsinin ümumi qaydalarını o hallarda müəyyən edir ki, obyektin özəlləşdirilməsi iqtisadi cəhətdən məqsədəuyğun deyildir, yaxud hələ vaxtı çatmamışdır. Əsasnamə müəssisələrin (obyektlərin) idarəetməyə verilməsinin əsas mexanizmini, bu prosesdə hüquqi və fiziki şəxslərin iştirakı şərtlərini, onların təkliflərinə baxılması, müəssisənin (obyektin) idarə edilməsinə dair müqavilənin rəsmiləşdirilməsi və təsdiqi qaydalarını müəyyən edir”. Sənəddə göstərilir ki, yalnız bu əsasnamə müəssisənin idarə edilməsinə dair müqavilənin bağlanması, müəssisədən istifadə hüququnun müəyyən müddətə mülkiyyətçi adından çıxış edən orqan tərəfindən iddiaçıya verilməsinin əsasıdır. İddiaçının mülkiyyətçi adından çıxış edən orqan 18 qarşısında bütün öhdəliklərini yerinə yetirməsi şərti ilə, gələcəkdə müəssisənin özəlləşdirilməsində iddiaçının hüququ və iştirak dərəcəsi müqavilədə nəzərdə tutula bilər. Əsasnamədə yazılır ki, müqavilə bağlandıqdan sonra müəssisəni idarə etməyə götürən hüquqi və ya fiziki şəxs müqavilədə əks olunan aşağıdakı əsas tələbləri yerinə yetirməklə, müəssisənin fəaliyyətini təmin etməlidir:

- İstehsalın yönümünün saxlanılması və imkan olduqda genişləndirilməsi;

- Məhsul buraxılışı həcmnin Azərbaycan Respublikası İqtisadi İnkişaf Nazirliyinin rəyi nəzərə alınmaqla tələbata uyğun səviyyədə təmin edilməsi;
- Bütün iş yerlərinin, yaxud onların müqavilə ilə müəyyən edilmiş faizinin saxlanması;
- İstehsalın rentabelliyyəsinin müqavilə ilə müəyyən olunmuş səviyyədə təmin edilməsi yolu ilə məhsulun keyfiyyətinin və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi;
- Müəssisənin əmlak kompleksinə daxil olan sosial sahə obyektlərinin maliyyələşdirilməsi; - müəssisənin işçilərinin sosial təminatının həyata keçirilməsi;
- Müqavilə müddəti dövründə müqavilədə nəzərdə tutulan tədbirlərin həyata keçirilməsi və müqavilənin müddəti qurtardıqda onu ən azı idarəetməyə verildiyi vəziyyətdə mülkiyyətçi adından çıxış edən orqana qaytarılması.

Əsasında xüsusi olaraq vurğulanır ki, müəssisənin idarəetməyə verilməsi yolu ilə dirçəldilməsi haqqında qərar Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən qəbul olunur. Müəssisənin idarəetməyə verilməsinin formaları müəssisənin xüsusiyyətini nəzərə almaqla Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin təqdimatı əsasında Azərbaycan Respublikasının Prezidenti tərəfindən müəyyən edilir. Sənəddə müəssisənin idarəetməyə verilməsi formaları kimi aşağıdakılar göstərilirdi (7,302):

- Müəssisənin idarə edilməsinə dair müqavilənin bağlanması üzrə açıq müsabiqə keçirilməsi yolu ilə;
- Müəssisənin idarə edilməsinə dair müqavilənin bağlanması üzrə qapalı müsabiqə keçirilməsi yolu ilə;
- Konkret iddiaçının təklifinin qəbul olunması və müəssisənin idarə edilməsinə dair onunla müqavilənin bağlanması yolu ilə.

Əsasnamənin tələblərinə görə, açıq müsabiqələrdə iştirak etməyə bütün iddiaçılar buraxılırlar. Qapalı müsabiqələrə mülkiyyətçi adından çıxış edən orqanın müəyyən etdiyi məhdud sayda iddiaçılar dəvət olunurlar. Müsabiqə elan etmədən müqavilə, iddiaçı tək olduğu hallarda bağlana bilər.

Müqavilə Azərbaycan Respublikasının prezidenti tərəfindən təsdiq edilir və ya onun tərəfindən bu səlahiyyət Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinə verilir. Əsasında, eyni zamanda, müsabiqənin keçirilməsi qaydaları və şərtləri, müsabiqə komissiyasının formalaşdırılması yolları da öz əksini tapıb. Əsasnamə ilə birlikdə onun 6 əlavəsi təsdiq olunub ki, onlardan biri də 5 saylı Əlavə - “Dövlət müəssisəni (obyektini) idarə etmək hüququna dair müqavilə”dir. Müqavilə formasında müqavilənin predmeti, tərəflərin hüquq və vəzifələri, mülkiyyətçi və idarəetməyə gətirənin öhdəlikləri, tərəflərin məsuliyyəti, müqavilənin qüvvəyə minmə və qüvvədə olma müddəti adlı bölmələr var. Formada qeyd olunur ki, idarəetməyə gətirən bu müəssisəni satmaq, yaxud səhmdar cəmiyyətə və ya digər hüquqi şəxsə pay kimi istifadəyə vermək hüququna malik deyil. 5 saylı Əlavənin “Xüsusi şərtlər” bölməsində isə yazılır ki, mülkiyyətçi adından çıxış edən orqan və idarəetməyə gətirən qarşılıqlı razılıq əsasında, mövcud qaydada, bu müqaviləyə dəyişikliklər və əlavələr etmək, onun fəaliyyət müddətini uzatmaq hüququna malikdirlər.

Bir daha qeyd etməliyik ki, bu əsasnamə dövlət müəssisələrinin özəl şirkətlərə icarəyə verilməsini tənzimləyən yeganə hüquqi sənəddir. Azərbaycanda nə konsessiya, nə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı, nə də hasilatın pay bölgüsü haqqında ayrıca qanun yoxdur. Bu tip əməkdaşlığın bir forması olan konsessiya haqqında yalnız “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanununda bir maddə var. Qanunun 40-cı maddəsi “Konsessiya müqavilələri” adlanır.

Həmin maddədə yazılır: “Xarici investitorlara faydalı qazıntı yataqlarının axtarışı, kəşfiyyatı və işlənməsi, digər təbii ehtiyatların istifadəyə verilməsi hüquqları Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin onlarla bağladığı və Azərbaycan Respublikası Ali Sovetinin təsdiq etdiyi konsessiya müqavilələri əsasında verilir. Müqavilədə başqa şərt qoyulmayıbsa, konsessiya müqaviləsi şərtlərinin birtərəfli qaydada dəyişdirilməsinə yol verilmir”.

Göründüyü kimi bu maddə məhz hasilatın pay bölgüsü ilə bağlı sazişlərin imzalanması üçün hüquqi əsas olmuşdur. Çünki hasilatın pay bölgüsü sazişləri də

dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının bir növüdür. Ancaq “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanununda dövlət-biznes əməkdaşlığı, onun formaları barədə konkret müddəalar olmasa belə, elə maddələr var ki, onlara əsaslanıb bu qanunun dövlət-biznes əməkdaşlığına şamil olunması barədə müəyyən nəticələr çıxarmaq mümkündür.

Qanunun preambula hissəsində yazılır: “Bu Qanun Azərbaycan Respublikasının ərazisində investisiya fəaliyyətinin (sərmayədarlığın) umumi sosial, iqtisadi və hüquqi şərtlərini müəyyənləşdirir. Qanun investisiyanın Azərbaycan Respublikası iqtisadiyyatına intensiv cəlb olunmasına, ondan olkənin sosial-iqtisadi bazasının, habelə beynəlxalq iqtisadi əməkdaşlığın və inteqrasiyanın inkişafı ucun səmərəli istifadə edilməsinə yönəldilmişdir və mulkiyyət 20 formasından asılı olmayaraq bütün investorların hüquqlarının bərabər mudafiəsinə təminat verir”. Bu hissədən görünür ki, qanunun tətbiq dairəsi dövlət-biznes əməkdaşlığı vasitəsilə həyata keçirilən investisiya layihələrini də əhatə edir.

Qanunun “İnvestisiya fəaliyyəti” adlanan 2-ci maddəsində investisiyanın növlərinə “Azərbaycan Respublikasının və xarici dövlətlərin vətəndaşları, hüquqi şəxsləri və dövlətlər tərəfindən həyata keçirilən birgə investisiya fəaliyyəti” məzmunlu 3-cü bənd də daxil edilib ki, bu, dövlətlə özəl sektorun işbirliyi ilə qoyulan investisiyalara şamil oluna bilər. Sənədin 13-cü maddəsində (Əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişinin yerləşdirilməsi qaydası) yazılır:

“1. Respublika ərazisində dövlət investisiyasının həyata keçirilməsi formalarından biri əsaslı tikintidə işlərin yerinə yetirilməsi üçün dövlət sifarişidir.

2. Dövlət sifarişi, bir qayda olaraq, müəssisə və təşkilatlar üçün bu sifarişin iqtisadi sərfəliliyi nəzərə alınmaqla müsabiqə (tender) əsasında yerləşdirilir. Bu zaman həmin müəssisə və təşkilatlar üçün qanunvericiliklə müəyyən güzəştlər də nəzərdə tutula bilər.

3. Respublika dövlət sifarişi obyektləri Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabinetinin müəyyənləşdirdiyi qaydada istismara qəbul olunur”. Əslində, bu maddədə göstərilən dövlət sifarişlərinin şərtləri, mexanizmi, güzəştlər prinsipinin

xatırlanması, adı çəkilməsə də, dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin forma və mexanizmlərinə uyğundur.

Qanunun “İnvestisiyanın qorunması” adlanan 18-ci maddəsini, eyni zamanda, “İnvestisiya fəaliyyətinin dayandırılması və ya ona xitam verilməsi şərtləri” adlı 20-ci maddəsini də birmənalı olaraq dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinə şamil etmək olar. “Dövlət satınalmaları haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Azərbaycan Respublikasında dövlət satınalmalarının iqtisadi, hüquqi və təşkilati əsaslarını müəyyənləşdirir, satınalmalar zamanı dövlət vəsaitindən səmərəli və qənaətlə istifadə edilməsi, müsabiqə və aşkarlıq əsasında bütün malgöndərənlərə (podratçılara) bərabər rəqabət mühiti yaradılması prinsipləri və qaydalarını müəyyən edir. Qanun Azərbaycan Respublikasında dövlət müəssisə və təşkilatları (idarələri), nizamnamə fondunda dövlətin payı 30 faiz və daha çox olan müəssisə və təşkilatlar tərəfindən malların (işlərin və xidmətlərin) dövlət vəsaitləri, dövlətin aldığı və dövlət zəmanəti ilə alınmış kreditlər və qrantlar hesabına satın alınmasına şamil edilir. Qanunda Satınalma müqaviləsinin qüvvəyə minməsi və bu haqda məlumatın ictimaiyyətə çatdırılması, malgöndərənlərin (podratçıların) ixtisasına dair tələblər, onların dövlət satınalmalarında iştirakı, satınalma prosedurlarına dair məlumat vermə formaları, malların 21 (işlərin və xidmətlərin) təsvirinə aid tələblər, satınalma metodları, satınalmaların hazırlanması mərhələləri, tender komissiyasının formalaşdırılması, tenderin əsas şərtlər toplusu, tender təkliflərinin cəlb edilməsi, tender elanının (dəvətin) məzmunu, malların (işlərin və xidmətlərin) ehtimal olunan qiyməti, malgöndərənlərin (podratçıların) tenderə təqdim etdiyi sənədlər tenderdə iştirak haqqının və tender xərclərinin ödənilməsi, tender təkliflərinə baxılması, onların qiymətləndirilməsi və müqayisəsi, tender komissiyasının qərarı, tender komissiyasının məsuliyyəti, sığorta və digər məsələlər əhatə olunub. Sadalan qanunvericilik aktlarının mövcudluğuna baxmayaraq dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrini tənzimləmək üçün ayrıca qanuna ehtiyac var.

Eyni zamanda, “Konsessiya haqqında” da qanunun qəbulu yaxşı olardı. Qanunların qəbulundan sonra Nazirlər Kabinetinin müəyyən qanunaltı, tənzimləyici

sənədləri (Məsələn, “Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələri üzrə tender sənədlərinin hazırlanması və tenderin keçirilməsi qaydaları”, “Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrində biznes partnyorun seçilməsi üzrə tender komissiyaları haqda qaydalar” və sair) hazırlanaq qəbul edilməli və bu qanunvericilik aktlarının qəbulundan sonra “İnvestisiya fəaliyyəti haqqında” və “Xarici investisiyanın qorunması haqqında” Azərbaycan Respublikası qanunlarına və digər müvafiq normativ-hüquqi aktlara dəyişikliklər edilməlidir.

Eyni zamanda, "Dövlət müəssisələrinin (obyektlərinin) müqavilə əsasında idarəetməyə verilməsi haqqında Əsasnamə" qüvvədən düşməsi barədə Azərbaycan Respublikası Prezidenti fərman imzalamaqdadır. Qeyd edək ki, bu tədqiqat çərçivəsində bir qanun və iki qayda hazırlanaraq ekspertlərin müzakirəsinə çıxarılıb.

Bu gün müasir idarəetmənin elmilik, sosial və təsərrüfat rəhbərliyinin vəhdəti prinsipi müəyyən müvafiq metodların seçilməsi və tətbiqi idarəolunan obyekt prinsiplərinin, hadisələrinin xarakteri və məzmunundan asılıdır. Bu metodlar direktiv, qeyri mərkəzləşmiş qaydada icra olunur. Onlar xüsusilə kollektivin forması, onun nə ilə məşğul olması ilə əlaqədar olaraq tətbiq olunur, yəni idarəetmə qarşıya müəyyən məqsədin qoyulması ilə başlanır və praktiki nəticə olması ilə sonlanır. Bu məqsədə nail olunduqdan sonra digəri ortaya çıxır, yəni bu proses idarəedən sistemin vəziyyəti və sistemlər arasında qarşılıqlı münasibətlərdən doğan arzu, zərurət, icra və nəticənin əldə edilməsini zəruri edir.

İdarəetmə prosesi müəyyən fəaliyyət növünün məzmunundan ibarətdir və daim təkrar olunur. İdarəetmənin məqsədi müəyyən məqsədyönlü təyinat olub bitmiş fəaliyyətin məcmusundan ibarətdir. İdarəetmənin məqsədi öz məzmununa görə obyektiv xarakter daşıyır. Eyni zamanda subyektiv idarəetmə məqsədinə də təsadüf edilir. Ona görə də onun ən başlıca məqsədi düzgün və yüksək fəaliyyətdə aydınlaşdırılmalıdır. Məqsəd ayrı-ayrı adamlar, idarəetmə orqanları tərəfindən mövcud ehtiyatları prespektiv inkişaf dövrünün fəaliyyətini nəzərə alaraq elmi

səviyyədə müəyyən edilməlidir. Məqsədlər öz məzmununa görə, icra edilmə müddətinə görə və səviyyəsinə görə fərqlənilər.

Ümumiyyətlə müxtəlif idarəetmə, müxtəlif aspektli sənaye müəssisələrinin düzgün formalaşması, dövrün düzgün strategiyası üçün mühüm əhəmiyyətə malikdir. Ona görə də idarəetmə sisteminə prinsipial yanaşma maksimal əhəmiyyətə malikdir. Prinsipial yanaşma özü də bir formadır. O, idarəetmə məqsədinin elmi cəhətdən əsasını, onun ardıcıl olaraq həyata keçirilməsini, həmin sosial-iqtisadi, elmi-texniki məqsədlərin, xalq təsərrüfatının son nəticələri ilə əldə edilməsini tələb edir. Metod istehsal kollektivinin, onun hər hansı üzvünə məqsədyönlü təsir edilməsinə deyilir.

Anlayış etibarilə metodla və ya hər hansı bir insan fəaliyyətinin fərqlərinin məcmusuyla, hər hansı bir məqsədə çatmaq üçün insanları istiqamətləndirmək, təşkil etmək və s. mümkündür. Müəyyən bir məqsədi qarşıya qoyduqdan sonra onun yerinə yetirilməsini daha yaxşı sərfəli, səmərəli, vasitəli yolların daha geniş üsullarını artırmaq lazımdır. Və bu özü-özlüyündə bir zərurətdir. Yəni bu birinci növbədə mürəkkəb və dinamik vəziyyətdə digər tərəfdən hər hansı bir məqsədin müəyyən bir təsirə, vasitəyə, vasitəçiyə möhtac olmasından irəli gəlir.

Heç də təsadüfi deyil ki, Biznes takikaları və metodları proseslərinin əsas ünsürü yəni elementi adlanır. Deməli, idarəetmə metodları onların ahəngdarlığına, səmərəliliyinə çox böyük təsir edir. İdarəolunan obyektlərə təsir vasitəsi olan metodlar sistemi necə və hansı vasitələrlə yerinə yetirilməni müəyyən edir. Ümumiyyətlə hər hansı bir prosesin idarəedilməsi müxtəlif metodların köməyi ilə həyata keçirilir. Ona görə də idarəetmə metodları başqa metodlardan, texniki, bioloji metodlardan prinsipcə fərqlənir və insanların istehsala təsiri, bu və ya digər vəzifələrdən kompleks istifadə olunur. İdarəetmənin ən başlıca əhəmiyyəti idarəetmədə proseslərin dəqiq təşkili üçün müasir texnika və texnologiyadan istifadə etməyə imkan yaradır.

İdarəetmənin üç əsas metodu var. Onlar normativ sərəncam, iqtisadi və psixoloji metodlardır. Metodlar sistemində əsas yeri iqtisadi və inzibati metod tutur. Lakin bu iki metod arasında iqtisadi metodun rolu və fəaliyyət dairəsi genişdir. Belə ki, idarəetmə prosesində əsas rolu cəmiyyətin iqtisadi münasibətləri tutur.

Başqa sözlə ifadə etsək, cəmiyyətin inkişafı, insanların iqtisadi münasibətlərindən asılıdır. Buradan görüldüyü kimi istehsalın, idarəetmənin iqtisadi metodu cəmiyyətin inkişafı üçün bazis rolunu oynayır. Yəni hər bir cəmiyyətin iqtisadi münasibətləri hər şeydən əvvəl mənafeələr kimi təzahür edir. Ona görə də müəyyən idarəetmənin məqsədinə nail olmaq üçün cəmiyyətin iqtisadi qanunlarından istifadə edilməsi obyektiv iqtisadi mənafeələrin nəzərə alınmasında təsərrüfatın aparılması metodlarına idarəetmənin iqtisadi metodu deyilir.

İdarəetmənin iqtisadi metodlarına başqa cür də tərif vermək olar. Bunu bəzən iqtisadi nəzəriyyədə aspektli tərif kimi də adlandırırlar. Əmtəə, pul münasibətlərinin geniş inkişafında və iqtisadi vasitələr, yəni təsərrüfat hesabı, əmək haqqı, qiymət, kredit, mənfəət və s.dən ibarət olan iqtisadi mexanizmlərdən istifadə istehsalı idarəetmənin iqtisadi metodları adlanır.

Bu iqtisadi vasitələrdən hər hansı birisi ləng yerinə yetirilərsə, onda iqtisadi mexanizm mütənəsibliyi pozulur və iqtisadi metodların tətbiqi özünün səmərəliliyini aşağı salır. Lakin idarəetmənin iqtisadi metodu bütünlüklə idarəetmə işlərini tamamilə əhatə etmir. Başlıcası isə plan-proqram vəziyyətinin yerinə yetirilməsini birbaşa təmin etmir. İdarəetmədə iqtisadi metodlar necə təşkil edilirsə edilsin, nizamlayıcı, bölüşdürücü, sərəncamverici metodlar fəaliyyət göstərə bilmir və ondan heç də bu fəaliyyət tələb olunmur.

Göstərilən bu metodlar sistemi idarəetmə obyektinin müəyyən tərəfinə, cəhətinə, istehsalın nizama salınmasının kollektiv üzvlərinin mənəvi, maddi

marağına, onun mütəşəkkilliyinə, istehsalın ahəngdar olmasına və s. xidmət göstərir. İdarəetmənin məqsədə uyğun fəaliyyəti həmişə təşkilətmə prosesindən asılıdır. Təşkilətmə sözü, hər hansı bir prosesi və ya müəyyən hadisəni qaydaya, nizama salınmasını, müəyyən etmə çevrilməsini ifadə edir.

Demək olar ki, idarəetmə təşkilətmə məvhumundan daha geniş mənə kəsb edir. Lakin bir sıra terminalogiyada, ədəbiyyatlarda təşkilətmə mənasında da göstərilmişdir. Ona görə də bu metodların özü hələ çox sistemləşdirilməli və bəzi anlaşılmaazlıqlar aradan qaldırılmalıdır. Bir çox iqtisadi ədəbiyyatlarda bu metodun adı təşkilətmə metodu (təşkilati, inzibati, təşkilətmə-inzibati, inzibati-sərəncam, inzibati bölüşdürücü və s.) formalarda verilmişdir. Lakin son ədəbiyyatlarda bu anlayış inzibati metodların mənasını daha geniş mənada açır. İdarəetmənin inzibati metodu bəzi hallarda, idarəetmənin müstəqim drektiv metodu kimi izah edilir. Onlar mənə etibarilə yaxın olsalar da anlayış etibarilə müstəqillik təşkil edirlər.

İdarəetmənin müstəqim-drektiv metodları ondan ibarətdir ki, yuxarı orqanlar və ya özlərinə tabe olanlara ən müxtəlif iqtisadi planlaşdırma və istehsal məsələlərinə aid olan lazımı tapşırıqları müəyyənləşdirir. Bu tapşırıqlar tabe olmayanların nə edəcəyini dürlüştürür. Məqsəd, vəzifə, müstəqim və s. anlayışlar bilavasitə müəyyən edilir. Və buna görə də işçiyə, müəssisə kollektivinə bu cür təsirə müstəqim təsir deyilir.

Qeyd etmək olar ki, biznesin idarə edilməsinin müasir konsepsiyası özündə rəqabət üstünlüklərindən rasional istifadə edərək və onu inkişaf etdirərək, risklərin idarə edilməsini həyata keçirərək, müasir innovasiyaların imkanlarından yararlanaraq, keyfiyyət sistemini ən yüksək səviyyəyə çatdıraraq, yeni bilik və idarəetmə vərdişlərinə yiyələnməklə, bütövlükdə firma davranışının idarə edilməsini təmin etməklə strateji məqsədlərə, missiyanın nisbi realizasiyasına nail olan, ətraf mühitin tələblərinə ən optimal şəkildə adaptasiyanı təşkil edən idarəetmə tenologiyalarının,

mexanizmlərinin nəzəri və təcürbi müddələrini ehtiva edən ideyalar, düşüncələr, fikirlər və baxışların məntiqi sistemini birləşdirir.

1.3. Güclü investisiya axını üçün bznəs yönümlü iqtisadi mühitin formalaşması

Dünyada gedən tendensiya son onilliklərdə əksər ölkələr dövlət paternalizmindən imtina edir, bərabər hüquqlu dövlət və özəl sektor əməkdaşlığına xüsusi diqqət yetirirlər. Dünyada dövlətlə biznesin konkret hansı formada əməkdaşlığının dövlət-özəl sektor işbirliyinə aid edilməsi ilə bağlı yekdil fikir yoxdur. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı dövlətin biznes layihələrinə qoşulmasını deyil, ictimai əhəmiyyətli layihələrə dövlət tərəfindən özəl sektorun cəlb olunması mexanizmlərinin tətbiqini nəzərdə tutur.

Müasir anlamda dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı ictimai məzmun daşıyan beynəlxalq, milli və lokal layihələrin həyata keçirilməsi məqsədi ilə dövlət və biznes arasında yaradılmış institusional və təşkilati alyans kimi başa düşülür. Adətən, belə alyanslar müvəqqəti olur və konkret layihənin həyata keçirilməsi məqsədi ilə müəyyən bir müddətə yaradılır və layihənin icrasından sonra fəaliyyətini dayandırır. Müxtəlif sosial-iqtisadi inkişaf mərhələsində olan ölkələrin təcrübəsinin təhlili göstərir ki, bu tip əməkdaşlıqlar nəqliyyat (avtomobil yolları, dəmir yolları, hava limanları, dəniz limanları, boru nəqliyyatı və sair), sosial infrastruktur (səhiyyə, təhsil, istirahət və turizm), kommunal (su təchizatı, elektrik təchizatı, suyun təmizlənməsi, qaz təchizatı və sair) sektorlarında daha uğurla tətbiq olunur. Heç şübhəsiz ki, bu sektorlar içərisində liderlik nəqliyyat infrastrukturuna məxsusdur.

İnkişaf etmiş ölkələrin dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı təcrübəsi Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığından istifadə etmiş ölkələrin təcrübəsi göstərir ki, ölkələrin sosial-iqtisadi inkişaf səviyyəsi əməkdaşlıq üçün sektor seçiminə böyük təsir edir.

2012-ci ilin statistikasına əsasən, Böyük yeddilik ölkələrində (ABŞ, Böyük Britaniya, Almaniya, İtaliya, Kanada, Fransa, Yaponiya) dövlət bizneslə daha çox

səhiyyə sahəsində (615 layihədən 184-ü) əməkdaşlıq edib. Bu siyahıda ikinci yeri təhsil (138 layihə), üçüncü yeri isə avtomobil yolları (92 layihə) tutur. Hər bir Yeddilik ölkəsinin bizneslə əməkdaşlıq üçün öz prioritet sahəsi var. Məsələn, ABŞ-da bu prioritet sahə avtomobil yolları (36 layihədən 32-si), Böyük Britaniyada təhsil (352 layihədən 113-ü), Almaniya da təhsil (56 layihədən 24-ü), İtaliya, Kanada və Fransada isə səhiyyədir. London Beynəlxalq Maliyyə Xidmətinin hesabatına görə, hazırda dünyanın 60-dan çox ölkəsində dövlət-özəl sektor əməkdaşlığına əsaslanan layihələr həyata keçirilir (8,79).

Təkcə son 20 ildə Avropa İttifaqında 1400 belə layihə imzalanıb ki, onların da ümumi dəyəri 260 milyard avroya yaxındır. 2008-ci ildə başlanan global maliyyə böhranından sonra belə layihələrin sayı 5 40% azalsa da, Avropada ictimai infrastrukturun inkişafında dövlətin bizneslə əməkdaşlığının vacibliyini nəzərə alaraq dövlət-özəl sektor əməkdaşlığını dəstəkləmək məqsədi ilə Avropa Ekspert Mərkəzi yaradılıb. Digər inkişaf etmiş ölkələrdə (Avstriya, Belçika, Danimarka, Avstraliya, İsrail, İrlandiya, Finlandiya, İspaniya, Portuqaliya, Yunanıstan, Cənubi Koreya, Sinqapur) dövlət-biznes əməkdaşlığının prioritet sahəsi tikinti və avtomobil yollarının təmir və bərpaşdır (93 layihə). Ardınca səhiyyə (29 layihə), təhsil (23 layihə) və turizm və qonaqlama (22 layihə) gəlir. Göründüyü kimi ölkənin inkişaf səviyyəsi ilə dövlət-biznes əməkdaşlığı əsasında investisiya yönəldilən sahənin seçimi arasında qırılmaz əlaqə var. Sosial-iqtisadi cəhətdən inkişaf etmiş Yeddilik ölkələrində və digərlərində təhsil və səhiyyəyə üstünlük verilməsi həmin ölkələrin inkişaf siyasəti ilə birbaşa bağlıdır. Məsələn, Sinqapurdakı məşhur İdman Yarışları Mərkəzi (Singapore Sports Hub) dövlət- özəl sektor əməkdaşlığının nəticəsidir.

2000-ci ildə ABŞ-da ştatlar peşəkar komandaların istifadə etdikləri idman komplekslərinə 10 milyard dollardan çox vəsait qoyublar. Polşada 2009-2011-ci illərdə dövlət-biznes əməkdaşlıq xətti ilə tikilmiş obyektlərin 43%-i hovuzlar olub. Sayına görə, ikinci yerdə idman-konsert kompleksləri və idman limanları (idman gəmiləri üçün mini limanlar) qərarlaşıb. Fransada isə 2012-ci ildə dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı xətti ilə təhsil sahəsində nəhəng layihələr həyata keçirilib. Belə ki, 12

böyük Fransa univeristetinin kampusları təmir və modernizasiya edilib. Qeyd etmək lazımdır ki, inkişaf etmiş ölkələrdə son illər dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı yaşıl iqtisadiyyatla bağlı layihələrin həyata keçirilməsinə yönəldilib. Bu ölkələrdə bərpa olunan enerji mənbələrinə, enerli səmərəliliyinin yüksəldilməsinə və biomüxtəlifliyin qorunmasına böyük vəsaitlər qoyulur.

İnkişaf etmiş ölkələrdən fərqli olaraq inkişaf etməkdə olan və keçid iqtisadiyyatlı ölkələrdə əməkdaşlıq üçün prioritet sahələr təhsil və səhiyyə deyil. Bu ölkələrdə iqtisadi-sosial inkişafın aşağı səviyyəsi dövlət-özəl sektor əməkdaşlığı sayəsində cəlb olunan investisiyaların nəqliyyat infrastrukturuna, o cümlədən, avtomobil yollarının, dəmir yollarının, limanların tikintisi və təmirinə yönəlməsini şərtləndirir. İnkişaf etməkdə olan ölkələrdə özəl sektor enerji sektorunun, nəqliyyatın, su təchizatının, kanalizasiya sisteminin, telekommunikasiyanın maliyyələşdirilməsinə xüsusi maraq göstərir. Belə ölkələrdə əməkdaşlıq forması kimi konsessiya, hasilatın pay bölgüsü sazişləri və birgə müəssisələr daha çox tətbiq olunur. 6 Mərkəzi və Şərqi Avropa ölkələrində (Bolqarıstan, Çexiya, Macarıstan, Xorvatiya, Polşa, Rumıniya), Çində, Baltikyanı ölkələrdə və keçmiş SSRİ ölkələrində təhsil və səhiyyə (915 layihədən 37-si) belə əməkdaşlığın əsas sahələrindən deyil. Statistika görə, adıçəkilən ölkələrdə dövlət-biznes əməkdaşlığının liderlik etdiyi sahələr avtomobil yollarının, körpülərin, tunellərin, metroların, hava və dəniz limanlarının tikintisidir. Keçmiş SSRİ ölkələrində dövlət-biznes əməkdaşlığı başlanğıc mərhələsindədir. Çünki bu ölkələrdə ötən əsrin 90-cı illərinə qədər özəl sektor olmayıb. Bununla yanaşı, son illər bu ölkələrin bəzilərində bu sahədə yüksəliş hiss olunmaqdadır. Məsələn, Rusiyada hazırda dövlət- özəl sektor əməkdaşlığının müxtəlif formalarında 300-dən artıq layihə həyata keçirilir. Bura Soçidəki olimpiya, Kazandakı Universiada obyektləri daxildir. Qazaxıstanda isə hazırda nəqliyyat, enerji sektorlarında və məktəbəqədər təhsil sahəsində ümumi dəyəri 538 milyon dollar olan 6 konsessiya layihəsi həyata keçirilir. Dövlət-biznes əməkdaşlığının bir uğurlu nümunəsi də qeyri-sabit siyasi və iqtisadi vəziyyətin, yüksək işsizliyin və yoxsulluğun xarakterik olduğu Tacikstanda həyata

keçirilir. Bu ölkədə dövlətin bizneslə əməkdaşlığı özəl elektrik stansiyalarının tikintisinə yönəlib.

Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi Dövlət-biznes əməkdaşlığı ilə bağlı təşkilati-hüquqi, məsləhət, ixtisasartırma, nəzarət, monitorinq və digər məsələlərin tənzimlənməsi məqsədi ilə ayrıca mərkəz yaradılması təcrübəsindən dünyada geniş istifadə olunur. Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzlərinin yaradılması 2000-ci illərin əvvəllərinə təsadüf edir. Əvvəlcə Böyük Britaniyada, sonra Cənubi Koreya Respublikasında, daha sonra isə Avstraliyanın Viktoriya ştatında bu tip mərkəzlər yaradılıb. O vaxta qədər oxşar strukturlar bir çox ölkələrdə fəaliyyət göstərmiş. Məsələn, elə Böyük Britaniyanın özündə 1992-ci ildə belə bir struktur yaradılıb. Dövlət-biznes-əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi ənənəvi strukturlardan çox fərqlənir. Bəzən belə strukturlar Maliyyə Nazirliyinin bir alt strukturu kimi yaradıldığından bir çox üstünlükləri olsa da (yaxşı əlaqələndirmə, maraqlar münaqişəsinin aşağı səviyyəsi, qərar qəbul edən şəxslə asan əlaqə qurulması imkanı və sair), çatışmazlıqları da (biznes partnyorlar tərəfindən inamsızlıq, yaxşı ekspertlərin dəvət edilməsinə mane olan vəsait çatışmazlığı, bürokratiya və sair) var. İnkişaf Mərkəzləri belə ənənəvi strukturlardan fərqli olaraq işçi seçimində sərbəstdir, onlar həm özəl, həm də dövlət sektorundan ən yaxşı peşəkarları, ekspertləri dəvət edə bilirlər. Çünki İnkişaf Mərkəzləri adətən yarandığı ilk illərdə dövlət büdcəsi hesabına fəaliyyət göstərsələr də, sonradan göstərdikləri xidmətlər müqabilində özlərini tam maliyyələşdirirlər. Belə mərkəzlər adətən, beynəlxalq investisiya banklarında, hüquq firmalarında çalışan investisiya üzrə yüksək ixtisaslı bankirləri, hüquqşünasları işə cəlb edə bilirlər. Ona görə də dövlət üçün ən yaxşı nəticəni təmin etməyi bacarırlar. İnkişaf Mərkəzlərinin heç də hamısı dövlət-biznes əməkdaşlığı prosesini əhatə edən bütün funksiyaları göstərmirlər. Dünyada belə mərkəzlərin 3 tipini fərqləndirirlər: - Azfunksiyalı mərkəzlər. Belə mərkəzlər biznes planının qiymətləndirilməsi və qərar verən dövlət orqanı üçün təkliflərin hazırlanmasını həyata keçirirlər; - Çoxfunksiyalı mərkəzlər. Azfunksiyalı mərkəzlərin göstərdikləri xidmətlərlə yanaşı, dövlət təşkilatlarına məsləhət dəstəyi verir, dövlət-biznes əməkdaşlığı bazarının inkişafı

üçün bütün digər fəaliyyətləri həyata keçirilər; - Təcrübə tipli mərkəzlər. Belə mərkəzlər yuxarıda sadalanan funksiyaların heç birini göstərmir, yalnız yaxşı təcrübələrin yayılması ilə məşğul olurlar. Adətən, üçüncü tip mərkəzlər keçid dövrü xarakterlidir. Onlar ya birinci tip, ya da ikinci tip mərkəzlərə çevrilirlər. Aşağıdakı cədvəldən də göründüyü kimi Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzlərinin dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrini təsdiq etmək hüququ yoxdur. Belə hüquq adətən, səlahiyyətli dövlət orqanına məxsus olur. Belə mərkəzlərin əksəriyyəti texnikiiqtisadi əsaslandırmanın və biznes-planın qiymətləndirilməsindən sonra dövlət orqanına təkliflər hazırlayırlar. Bu təkliflər dövlət orqanının qərar qəbulunda əsas rol oynayır.

Cədvəl 1. Dövlət-Biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin göstərdiyi xidmətlər(12,103)

	Böyük Britaniya	Cənubi Afrika	Cənubi Koreya)	Fransa	Portuqaliya	Kanada
1.Biznes-planlaşdırma						
Texniki iqtisadi əsaslandırmanın təhlili	+	+	+	+	+	+
Biznes-planın təhlili/hazırlanması	+	+	+	+	+	+
2.Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin təsdiqi						
Qərar qəbul edən orqan üçün təkliflərin hazırlanması	+	+	+	+	+	+
Məsləhətçilərin seçilməsinə dəstək	+	+	+	+	+	+
3. Dövlət satım almalarda proses						
Məsləhət xidməti	+	+	+	+	+	+
Daxil olan təkliflərin layiqlisinin seçilməsi üçün qiymətləndirilməsi	+	+	+	+	+	+
4. Dövlət-biznes əməkdaşlığı bazarının inkişafı						
Yaxşı təcrübələrin yayılması	+	+	+	+		+

İctimaiyy ətlə əlaqələrin qurulması	+	+	+			+
Dövlət-biznes əməkdaşlığının inkişafı üçün siyasətin hazırlanması	+	+	+			+
Yeni investitorların cəlbini	+	+	+	+		+

Dövlət-biznes əməkdaşlığı çərçivəsində müxtəlif formalardan istifadə olunur. Əməkdaşlığın məqsədlərinə uyğun olaraq institusional və maliyyələşdirmə modelləri fərqləndirilir. Əksər hallarda isə əməkdaşlıq çərçivəsində müxtəlif modellərin birləşməsindən yararlanılır. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının əsas prinsipi odur ki, dövlət hansı infrastruktur və xidmətlərə ehtiyacı olduğunu müəyyənləşdirir, özəl sektor nümayəndələri isə dövlətin tələblərinə yüksək səviyyədə uyğun təkliflər irəli sürürlər. Əməkdaşlığın ən mühüm hissəsi iştirakçılar arasında risk və imkanların bölüşdürülməsidir. Yekunda konkret məsələnin həlli daha yüksək səmərəlilik təklif edən partnyora həvalə edilir.

Dövlət və özəl sektor arasında risk və məsuliyyət bölgüsü layihənin həyata keçirildiyi sferadan asılıdır. İctimai rifahın daha çox əhəmiyyət kəsb etdiyi sahədə xidmətin göstərilməsi ilə bağlı bazar riskləri aşağı, dövlət tənzimlənməsinə tələb isə yüksək olur. Dövlətin funksiyaları layihədəki risk və məsuliyyət bölgüsündən asılıdır. Əgər özəl sektor layihə üzrə risklərə görə daha çox məsuliyyət daşıyarsa, demək dövlətin layihə çərçivəsində görülən işlərə qarışmaq imkanları da azalır, dövlət sadəcə, layihənin icrasına nəzarət edir.

Dövlət layihənin icrasından birbaşa büdcə gəlirləri (vergi və xidmətlərə görə ödəniş şəklində) əldə etməklə yanaşı, dolayı effektlər də qazanır: ölkənin, regionun investisiya cəlbediciliyi artır, konyuktura dirçəlir. Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığını nəzərdə tutan layihələrin həyata keçirilməsi zamanı müxtəlif mexanizmlərdən istifadə olunur. Bu mexanizmlər özəl sektorun nümayəndəsinə verilən mülkiyyətə sərəncam vermək hüququndan, tərəflərin investisiya öhdəliklərindən, tərəflər arasında risklərin, fəaliyyətlərə görə məsuliyyətin bölgüsü prinsipindən asılı olaraq diferensiallaşdırılır.

Təcrübədə aşağıdakı əməkdaşlıq mexanizmlərindən istifadə olunur:

1. BBO (Buy, Build, Operate – əldə etmə - tikinti - istismar/idarəetmə). Bu mexanizm dövlət mülkiyyətinin müqavilə şərtlərinə uyğun olaraq özəl şirkətə verilməsini nəzərdə tutur. Müqaviləyə uyğun olaraq əmlak modernləşdirilir və müəyyən zaman kəsimində istismar olunur. Bununla yanaşı, müqavilənin qüvvədə olduğu müddətdə layihə fəaliyyətlərinə dövlət nəzarəti həyata keçirilir.

2. BOT (Build, Operate, Transfer - tikinti - istismar/idarəetmə - təhvil). Bu mexanizm adətən, konsessiya müqavilələrində istifadə olunur. İnfrastruktur obyekt konsessioner tərəfindən yaradılır, tikinti bitdikdən sonra isə qoyulmuş vəsaitin ödənilməsinə qədər müddətdə istismar 10 edilir. Yalnız bundan sonra obyekt dövlətə təhvil evrilir. Konsessionerin obyektə istifadə hüququ olur, obyektə sahiblik isə dövlətə məxsusdur

3. BOOT (Build, Own, Operate, Transfer - tikinti - sahiblik - istismar/idarəetmə - təhvil). Bu halda isə müqavilə qüvvədə olduğu müddətdə obyektə istifadə ilə yanaşı sahiblik hüququ da özəl şirkətdə olur. Müqavilə müddəti bitdikdən sonra obyekt dövlətə təhvil verilir.

4. BTO (Build, Transfer, Operate - tikinti – təhvil - istismar/idarəetmə). Bu mexanizm zamanı tikinti bitdikdən dərhal sonra dövlətə təhvil verilir. Sonra obyekt özəl partnyorun istifadəsinə verilir. Ancaq sahiblik hüququ yenə də dövlətdə qalır.

5. BOO (Build, Own, Operate - tikinti - sahiblik - istismar/idarəetmə). Bu halda tikilmiş obyekt müqavilə müddəti bitənə qədər dövlətə təhvil verilmir, investordan sərəncamında qalır.

6. BOMT (Build, Operate, Maintain, Transfer - tikinti - itisamar/idarəetmə - xidmət – təhvil). Belə əməkdaşlıqda əsas diqqət infrastruktur obyektlərindəki qurğu və tikililərin təmiri və saxlanması ilə bağlı özəl şirkətin məsuliyyətinə yetirilir.

7. DBOOT (Design, Build, Own, Operate, Transfer – layihələndirmə - tikinti - sahiblik - İstismar/idarəetmə - təhvil). Belə müqavilələrdə özəl partnyorun infrastruktur obyektinin yalnız tikintisi ilə bağlı deyil, həm də onun layihələndirilməsi sahəsində məsuliyyəti əks etdirilir.

8. DBFO (Design, Build, Finance, Operate – layihələndirmə - tikinti – maliyyələşdirmə - istismar/idarəetmə). Özəl şirkət uzunmüddətli icarə müqaviləsi əsasında obyektı layihələndirir, maliyyələşdirir və istismar edir. Bununla yanaşı, müqavilədə özəl partnyorun obyektı icarə müddəti bitəndən sonra dövlətə təhvil verməsi ilə bağlı ayrıca müddəa olur.

9. BLOT (Build, Lease, Operate, Transfer - tikinti – icarə - istismar/idarəetmə - təhvil). Bu halda özəl partnyor icarəyə götürdüyü obyektin maliyyələşdirilməsi, layihələndirilməsi, tikintisi və istismarı üçün franşiza alır.

10. İstismar hüququ (OperationLicense). Bu halda özəl şirkət razılaşdırılmış müddətdə məhsul istehsalı və ya xidmətlərin göstərilməsi hüququ (lisenziya) alır. Bu modeldən informasiya texnologiyaları ilə bağlı layihələrdə daha çox istifadə olunur. Dünya təcrübəsinin öyrənilməsi göstərir ki, dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının istifadə masştabı və tətbiq sahələri ildən-ilə genişlənir, dövlətlə biznesin əməkdaşlığı üçün yeni formalar meydana gəlir, iqtisadiyyatın innovasiyalı inkişafı üçün şərait yaranır.

Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının məqsədi, üstünlükləri, risk və təhlükələri
Dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının məqsədi iqtisadiyyatın dayanıqlı inkişafının və əhalinin rifah halının yüksəlməsinin təmin edilməsi üçün dövlət və özəl sektorun resurslarından səmərəli istifadədir. *Bu əməkdaşlıq mexanizmləri sayəsində aşağıdakı problemlər həll olunur:*

- Özəl kapitalın, ilk növbədə, daxili investisiyaların dövlət məqsədləri üçün cəlb edilməsinə imkan yaranır;
- Dövlət büdcəsinin yükü azaldılır;
- Dövlət xidmətlərinin keyfiyyəti yüksəlir;
- Dövlət sektoruna inkişafın vacub mərhələsində özəl sektorun fəaliyyətini tənzimləməklə strateji funksiyaların və əsas məsələlərin üzərində diqqətini cəmləşdirməyə imkan yaradılır;
- Regionların sosial-iqtisadi inkişafı ilə bağlı fərqlər aradan qaldırılır;
- Özəl təşəbbüsləri və işgüzar fəallığı yüksəltmək yolu ilə gizli iqtisadiyyatın masştabları daraldılır;

- Bütçə vəsaitlərinin istifadəsi zamanı şəffaflığı və hesabatlılığı təmin etmək vasitəsi ilə korrupsiyanın səviyyəsinin aşağı salmaq mümkün olur.

Hazırkı şəraitdə Azərbaycanda dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının bir neçə aspektdən üstünlüklərini qeyd etmək olar:

Dövlət üçün:

- Neft gəlirlərinin azaldığı bir şəraitdə investisiya layihələrini özəl sektorun imkanları hesabına reallaşdırmaq;

- Özəl sektorun təcrübə, maliyyə və texnoloji imkanlarından faydalanmaq; - Layihələrlə bağlı risklərin bir hissəsini özəl sektorla bölüşmək imkanı;

- Təqdim olunan ictimai xidmətlərin keyfiyyətinin yüksəldilməsi;

- İstehsal və sosial infraquruluşu inkişaf etdirmək;

- Investisiya iqlimini yaxşılaşdırmaq;

- Regionları inkişaf etdirmək.

Özəl sektor üçün:

- Yeni investisiya imkanlarının (bazarlar, gəlirlər) yaranması;

- Kommersiya risklərinin azalması;

- Özəl sektorun potensialının yüksəlməsi;

Böyük layihələrin idarə edilməsi ilə bağlı təcrübələrin formalaşması.

İstehlakçılar üçün:

- Təqdim olunan xidmətlərin əlaqədarlığı, qiymətlə keyfiyyətin optimai uyğunluğu;

- Yeni iş yerlərinin yaradılması;

- Əhalini həyat səviyyəsinin yüksəlməsi.

Üstünlüklərlə yanaşı dövlət-özəl sektor əməkdaşlığının risk və təhlükələri də var.

Bunlar aşağıdakılardır:

- Dövlətin iqtisadi siyasətinin həyata keçirilməsində ardıcılığın olmaması, fasilələrin mümkünlüyü;

- Yüksək korrupsiya təhlükəsi;

- Belə layihələrin həyata keçirilməsində dövlət qulluqçularının motivasiyasının aşağı olması;

- Həm dövlət, həm də özəl sektor tərəfdən bu tip layihələrin icrası üçün yetərli ixtisaslı kadrların çatışmazlığı;

- Layihələrin uzunmüddətli və bahalı olması səbəbindən investorların maraq göstərməməsi.

Dövlət-biznes əməkdaşlığında səlahiyyətli dövlət orqanları Dünya təcrübəsindən çıxış etsək, dövlət-biznes əməkdaşlığı sahəsində, adətən Nazirlər Kabineti səlahiyyətli dövlət orqanı olur. Eyni zamanda, qanunvericilik Nazirlər Kabinetinə istədiyi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanını səlahiyyətli orqan təyin etmək hüququ verir.

Azərbaycan Respublikasında 2 səlahiyyətli orqandan birinin İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, digərinin isə Maliyyə Nazirliyi olması məqsədəuyğundur. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlətlə biznesin əməkdaşlığı sahəsində layihələrin icrasına və bu sahənin inkişafına, Maliyyə Nazirliyi isə maliyyə risklərinin idarə edilməsinə cavabdehlik daşıya bilər. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlət-biznes əməkdaşlığı konsepsiyası, onun əsas prinsipləri, layihələrin maliyyələşdirilməsi, biznes partnyorun seçilməsi proseduru, seçimin metodoloji əsasları, layihələrin qiymətləndirilməsi barədə dövlət qulluqçularının, biznes və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq üçün seminar, təlim və forumların keçirilməsini təşkil etməlidir. Digər bir tənzimləmə forması isə dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin bu məqsədlə yaradılmış Mərkəz tərəfindən tənzimlənməsidir. Mərkəz hər bir tərəfin üzərinə götürdüyü öhdəliklərinin icrasını nəzarətdə saxlamaq üçün hər bir layihə üzrə xüsusi qrup yaradır. Bu barədə geniş məlumat tədqiqatın “Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi” bölməsində verilib.

FƏSİL II AZƏRBAYCANDA BİZNES FƏALİYYƏTİNİN MÜASİR VƏZİYYƏTİ VƏ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

2.1. Biznesin hüquqi tənzimlənməsinin və inkişafının dünya təcrübəsi

Azərbaycan indi nəinki regionda gedən proseslərin fəal iştirakçısıdır, həm də bir çox təşəbbüslərin əsas müəllifidir. Həm iqtisadi, həm nəqliyyat, energetika sahələrində, həm də siyasi məsələlərin həllində Azərbaycanın mövqeyi nəzərə alınmadan heç bir addım atılmır. Bununla bağlı Prezident İlham Əliyev demişdir: "Azərbaycanın iştirakı olmadan bölgədə geniş mənada əməkdaşlıq mümkün deyildir. Bu, reallıqdır və bu reallığı biz özümüz yaratmışıq. Bu gün Azərbaycan o ölkədir ki, bizim sözümlə, maraqlarımızla hesablaşırlar və o ölkədir ki, bölgədə sabitləşdirici rolunu oynayır və bu rol getdikcə artmaqdadır".

Azərbaycanın uğurları nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında da dəfələrlə öz əksini tapmışdır. Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan hesabatda Azərbaycan biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində ən islahatçı ölkə elan edilmiş, "Doing Business - 2010" hesabatında da ölkəmiz öz mövqelərini qoruyub saxlamışdır. "Qlobal Rəqabətlik Hesabatı"nda Azərbaycan MDB ölkələri arasında birinci yerə yüksəlmişdir.

Cədvəl 2. Azərbaycanın biznes mühitinin qiymətləndirilməsi (19,23)

	2014-ci il üzrə (rank)	2015-ci il üzrə (rank)	İllər üzrə fərq
Biznesə başlama	12	11	-1 ↓
	150	167	17 ↑
Biznesin elektron qeydiyyatının tətbiqi	159	161	2 ↑
Qeydiyyat	10	11	1 ↑
Kreditin əldə edilməsi	104	99	-5 ↓
Investisiyanın qorunması	51	50	-1 ↓
Vergi ödənişləri	33	65	32 ↓
Ticarət dövriyyəsi	166	165	-1 ↓
Biznes müqavilələri	31	31	
Problemlərin həlledilməsi	94	90	-4 ↓

✓=Doing Business reform making it easier to do business. ✘=Change making it more difficult to do business.

Cədvəldən göründüyü kimi 2015-ci ildə vergi ödənişlərində artım müşahidə edilmiş, biznes müqavilələri dəyişməmiş, kreditin əldə edilməsi ticarət dövriyyəsi və problemlərin həllində isə azalmalar müşahidə edilir. Buna səbəb bəzi səhmdarların qanunvericiliyin tələblərinə riayət etməməsidir. Biznesə başlamada xırda artışı müşahidə olunur.

Oktyabrın 29-da Dünya Bankı və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyası tərəfindən hazırlanan və biznes mühitinin əlverişliliyi üzrə qiymətləndirməni özündə əks etdirən "Doing Business 2014" hesabatı açıqlanıb.

İqtisadiyyat və Sənayə Nazirliyindən Trend-ə verilən məlumata görə, hesabatda Azərbaycan iqtisadiyyatı 189 ölkə arasında bir pillə irəliləyərək 70-ci yeri yüksəlib və bir sıra göstəricilər üzrə qabaqcıl ölkələr sırasındadır. Ötən ilki hesabatda Azərbaycan iqtisadiyyatı dünyanın 118 iqtisadiyyatını geridə qoyurdusa, "Doing Business 2014" hesabatında belə ölkələrin sayı 119-dur.

"Doing Business 2014" hesabatında Azərbaycan iqtisadiyyatı 2005-ci ildən bəri biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində 18 məqsədyönlü tənzimləyici islahat həyata keçirərək və qanunvericiliyini təkmilləşdirərək dünya üzrə ilk 15 ölkə sırasına daxil olub. Belə ki, Azərbaycan "Doing Business 2014" hesabatında 2012-2013-cü illərdə 3 islahat ("biznesə başlama", "tikinti üçün icazələrin alınması" və "beynəlxalq ticarət" sahələrində) həyata keçirən 29 islahatçı ölkə sırasına daxil edilib.

Biznesin elektron qeydiyyatının tətbiqinin genişləndirilməsi nəticəsində "Biznesə başlama" göstəricisi üzrə Azərbaycan ilk dəfə olaraq dünya ölkələrinin ilk onluğuna daxil edilib və Sinqapur, Yeni Zelandiya, Honq Konqla yanaşı, dünyada ən yaxşı təcrübəyə malik ölkə kimi vurğulanıb.

Bununla yanaşı, Tikinti Məcəlləsinin tətbiqinin nəticəsi olaraq, Azərbaycan "tikinti üçün icazələrin alınması" göstəricisi üzrə islahatçı ölkələrdən biri kimi tanınıb, bu sahədə Fransa, Çin, Tayvan və Estoniya kimi dünyada nümunə olaraq göstərilib.

Gömrük prosedurlarının daha da sürətləndirilməsi ilə Azərbaycan hesabatda "beynəlxalq ticarət" göstəricisi üzrə islahatçı ölkə kimi qeyd edilib. Beynəlxalq

ticarətin aparılması sahəsində "bir pəncərə" prinsipini tətbiq edən Azərbaycan Sinqapur kimi inkişaf etmiş ölkələrlə bir sırada olmaqla, dünyada nümunə göstərilən ölkələr sırasındadır. Hesabatda həmçinin qeyd olunur ki, Azərbaycanın gömrük sistemində "bir pəncərə" prinsipi ən yaxşı dünya təcrübəsi nəzərə alınmaqla tətbiq olunub. Belə ki, gömrük-keçid məntəqələrində əvvəllər gömrük rəsmiləşdirilməsi zamanı 2-3 saat tələb olunurdursa, bu sahədə islahatların aparılmasından sonra vaxt sərfiyyatı 15-20 dəqiqəyədək azaldılıb.

Hesabatda Azərbaycanın 29 sərhəd-gömrük postunu əhatə edən vahid məlumat bazasının yaradılması yolu ilə gömrük nəzarətinin təşkili xüsusi vurğulanıb.

Bundan başqa, "Doing Business 2014" hesabatında əmlakın qeydiyyatı göstəricisi üzrə Azərbaycan 13-cü, investorların hüquqlarının qorunması və müqavilələrin icrasının təmin edilməsi sahəsində müvafiq olaraq, 22-ci və 28-ci yərə yüksəlib.

Görülən işlər və həyata keçirilən tədbirlər Azərbaycanın Dünya Bankının və Beynəlxalq Maliyyə Korporasiyasının "Doing Business" hesabatında, eləcə də digər nüfuzlu beynəlxalq təşkilatların hesabatlarında yerini daha da yaxşılaşdırmasına, investorların Azərbaycan iqtisadiyyatına marağının daha da artmasına imkan yaradır. Bütün bunlar isə Azərbaycanın dünyada nüfuzunun artmasının, ölkədə biznes və investisiya mühitinin əlverişliyinin təzahürləridir.

Qeyd edək ki, 2012-ci ildə dərc olunmuş "Doing Business 2013" hesabatı 185 ölkənin iqtisadiyyatını əhatə etdiyi halda, builki hesabatda daha 4 ölkə (San Marino, Myanma, Cənubi Sudan və Liviya) əlavə edilib və hesabatın əhatə etdiyi ölkələrin sayı 189-a çatdırılıb.

Azərbaycan üzrə beynəlxalq hesabatlar təhlil edilərək aşağıdakı nəticələrə nail olunmuşdur:

"Standard and Poors" Beynəlxalq Reyting Agentliyi - Azərbaycanın mövcud uzunmüddətli müstəqil kredit reytingini "BBB-" səviyyəsində təsdiqləmiş, reyting üzrə proqnozunu isə "sabit" saxlamışdır.

"Moody's" Beynəlxalq Reyting Agentliyi - 2012-ci ilin aprel ayında Azərbaycanın uzunmüddətli kredit reytingini "Ba1" səviyyəsindən "Baa3" səviyyəsinə yüksəltmişdir. Reyting üzrə proqnoz isə "sabit" kimi qiymətləndirilmişdir.

"Fitch Ratings" Beynəlxalq Reyting Agentliyi - Azərbaycanın xarici və daxili valyutada uzunmüddətli suveren reytingini investisiya səviyyəli "BBB-" səviyyəsində təsdiq etmiş və reyting proqnozunu "sabit qiymətləndirmişdir.

"Doing Business 2013" hesabatında Azərbaycan 185 ölkə arasında 67-ci yerdə qərarlaşmışdır. Ölkəmiz hesabatda "müəssisənin yaradılması" göstəricisi üzrə 18-ci, "əmlakın qeydiyyatı" üzrə 9-cu, "investorların maraqlarının qorunması" və "müqavilələrin icrasının təmin edilməsi" göstəriciləri üzrə 25-ci yeri tutub. Bu hesabatda biznes mühitinin yaxşılaşdırılması sahəsində 2005-ci ildən etibarən Azərbaycanın əldə etdiyi nailiyyətlər yüksək qiymətləndirilmiş, ölkəmiz bu sahədə məqsədyönlü islahatlar həyata keçirən 15 ölkə sırasına daxil olaraq, bir çox ölkələri geridə qoymuşdur. "Doing Business 2012" hesabatında 183 ölkə arasında 66-cı yerə çıxan ölkəmiz, "Doing Business 2011" və "Doing Business 2010" hesabatlarında mövqelərini qoruyub saxlamışdır.

BMT İnkişaf Proqramının 2010-cu il İnsan İnkişafı Hesabatı - Azərbaycan "orta insan inkişafı" qrupundan "yüksək insan inkişafı" qrupuna yüksəlmişdir.

Dünya İqtisadi Forumunun "Qlobal Rəqabət Qabiliyyəti İndeksi 2013-2014" hesabatı - Azərbaycan bu dəfəki hesabatda 7 pillə irəliləyərək 148 ölkə arasında 39-cu yerdə qərarlaşıb. Hesabatda Azərbaycan "makroiqtisadi vəziyyət" göstəricisi üzrə dünyada 8-ci, "əmək bazarının səmərəliliyi" göstəricisi üzrə 30-cu, "inflasiyanın illik səviyyəsi" üzrə 1-ci, "işə götürmə və işdən azad etmə praktikası" üzrə 8-ci, "ümumi milli yığımın ÜDM-ə nisbəti" göstəricisi üzrə 10-cu, "ümumi dövlət borcunun ÜDM-ə nisbəti" üzrə 13-cü, "qabaqcıl texnoloji məhsulların dövlət satınalınması" üzrə isə 14-cü yerdədir. Əgər 2005-ci ildə Azərbaycan hesabatda 117 ölkə arasında 69-cu yeri tuturdusa, sonuncu hesabatda 148 ölkə arasında 39-cu yerdə

q rarlaşib. Qeyd edək ki, artıq 5 ildir ki, Azərbaycan sözügedən hesabatda MDB ölkələri arasında liderliyini qoruyub saxlayır.

Azərbaycan iqtisadiyyatının dinamik inkişafı əhalinin həyat tərzinin daha da yaxşılaşmasına müsbət təsir göstərir. Bu ilin ötən aylarında əhalinin sosial m dafiasinin gücləndirilməsi tədbirləri davam etdirilmiş və bu məqsədlə dövlət büdcəsinin xərcləri ötən illə müqayisədə 42,6 faiz və ya 245 milyon manat artırırlaraq 820 milyon manat təşkil etmişdir. Bu isə ümumi büdcə xərclərinin 35 faizinə bərabərdir. Bundan bařqa, əhalinin gəlirləri 25 faiz, onun adambařına d ř n həcmi 19,6 faiz, orta aylıq əmək haqqı 26,5 faiz artmışdır. Bundan bařqa, ilin ötən aylarında əsas kapitala yönəldilmiş investisiyalar 15,2 faiz, o cümlədən, qeyri-neft sektoru üzrə 72,3 faiz artmışdır.

Dövlət büdcəsindən investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsinə yönəldilən vəsaitlərin həcmi daha da artaraq, r b ərzində 1 milyard 79 milyon manat təşkil etmişdir ki, bu da ötən ilin müvafiq d vr  ilə müqayisədə 1,9 dəfə və ya 521 milyon manat çoxdur. Hazırki qlobal iqtisadi böhran ř raitində investisiya qoyuluřları, eləcə də onun sahəvi və regional strukturunun düzgün müəyyən edilməsi mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

İndiki dövrədə sahibkarlığın inkişafına xüsusi diqqət yetirilir.  z l bölməyə dövlət dəstəyinin artırılması və ř ffaflığın təmin edilməsi məqsədi ilə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun fəaliyyəti yeni tələblərə uyğun təkmilləşdirilir, iř adamlarının g z řtli kredit almaq ř rtləri sadələşdirilir, s ni maneələr aradan qaldırılır. Biznes mühitinin daha da yaxşılaşdırılması, sahibkarlıq fəaliyyətinin dövlət tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi və ixracyönümlü müəssisələrin dəstəklənməsi istiqamətində dövlət tərəfindən həyata keçirilən tədbirlər davam etdirilir. Bu tədbirlər  r ivəsində 60-a yaxını iri qeyri-neft ixracat ları ilə g r ř keçirilmiş, eyni zamanda, iřil rinin sayı 100 nəfərdən çox olan 200-dən artıq iri müəssisənin mövcud vəziyyəti haqqında toplanmış məlumatlar təhlil edilir. İlkin təhlillər göstərir ki, son 6 ayda əmək haqqı bu müəssisələrin 47 faizində artmış, 51 faizində d yiřm miş, 2 faizində isə azalmışdır. Müəssisələrin 57 faizi cari ildə investisiya qoyuluřunu planlaşdırır.

Son illər iqtisadiyyatın balanslaşdırılmış şəkildə inkişafının sürətləndirilməsi, yeni iş yerlərinin açılması üçün milli sahibkarlığın hərtərəfli dəstəklənməsi üzrə həyata keçirilən tədbirlər nəticəsində xüsusi müəssisələrin sayı artmış və bu, registrdə qeydə alınmış statistik vahidlərin 77,7 faizini təşkil etmişdir.

Tam xarici investisiyalı və birgə müəssisələrin yaradılmasında türkiyəli sahibkarların payı 29,3 faiz təşkil edir. Bu göstərici Böyük Britaniya üzrə 12,7 faiz, Rusiya üzrə 7,4 faiz, ABŞ üzrə 6,3 faiz, İran üzrə isə 6,4 faizdir. Xatırladaq ki, həmin müəssisələrin 54,6 faizi Bakıda, qalan hissəsi isə regionlarda fəaliyyətə başlamışdır.

Bu ilin ötən aylarında hüquqi şəxs yaratmadan sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslərin sayı 278 minə çatmışdır. Hesabat dövründə fərdi sahibkarların çox hissəsi ticarət, nəqliyyat, kənd təsərrüfatı sahələrində fəaliyyət göstərmişlər. Əhalinin sosial müdafiəsi də diqqət mərkəzində saxlanılır. Statistik məlumata görə, 2009-cu il iyul ayının 1-i vəziyyətinə əhalinin sosial müdafiəsi orqanlarının qeydiyyatında 1292,6 min nəfər pensiyaçı olmuş və onlar ölkə əhalisinin 15 faizini təşkil etmişdir. Pensiyaçıların 65 faizi yaşa görə, 24 faizi əlilliyə görə, 11 faizi ailə başçısının itirilməsinə görə pensiya alır. Təyin olunmuş aylıq pensiyaların orta məbləği ötən ilin müvafiq dövrü ilə müqayisədə 28 faiz artaraq 99,43 manat olmuş və orta aylıq əmək haqqının 33 faizini təşkil etmişdir.

Azərbaycan Respublikası Dövlət Sosial Müdafiə Fondunun məlumatlarına əsasən, cari ilin altı ayı ərzində əhaliyə pensiya və müavinətlərin müəyyənləşdirilməsi üçün 801,5 milyon manat və keçən ilin müvafiq dövründən 198,5 milyon manat və ya 33 faiz artıq vəsait yönəldilmişdir. Vəsaitin 778,7 milyon manatını əhaliyə ödənilən pensiya, 22,8 milyon manatını isə müavinət xərcləri təşkil etmişdir. Müavinətlərin 8,5 milyon manatı hamiləliyə və doğuma görə, 7,2 milyon manatı əmək qabiliyyətinin müvəqqəti itirilməsinə görə, 7,1 milyon manatı isə digər ödəmələrin payına düşür (18,24).

Bazar iqtisadiyyatında iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi beynəlxalq təcrübəyə əsas ən müxtəlif forma və metodlar vasitəsilə həyata keçirilir. Bir qayda olaraq, metod və formaların sayı, müxtəlifliyi ölkənin iqtisadi sosial vəziyyətinə,

coğrafi iqlim şəraitinə, təbii ehtiyatlarına, adət və ənənəsinə uyğunlaşdırılaraq fərqli nisbətdə həyata keçirilir.

İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə olunan metodların təsnifləşdirilməsi mürəkkəb prosesdir. Birinci təsnifləşdirməyə uyğun olaraq metodları: a) ümumi metodlar; b) təsadüfi, qeyri-tipik, istisna təşkil edən metodlar; c) xüsusi metodlara ayırmaq olar.

- Ümumi metodlara təfəkkür, sistem metodları, ictimai təkrar istehsal nəzəriyyəsi aid edilə bilər. Bu metodlar metodoloji xüsusiyyətə malikdir;
- Sosial iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsində təsadüfi və qeyri-tipik istisna təşkil edən metodlardan da geniş istifadə olunur. Bunlar statistik və iqtisadi-riyazi metodlardan ibarətdir. İqtisadi təhlildə çoxlu sayda statistik metodlardan istifadə olunsada, tənzimləməyə daha çox uyğun gələnələr aşağıdakılardır: ekstropolyasiya metodu, iqtisadi qruplaşdırma metodu, indeks metodu, büdcə metodu, kredit metodları vasitəsilə məhdudlaşır;
- İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində istifadə olunan xüsusi metodlara aiddir: balans metodu, məqsədli proqram metodu, normativ metod və s.

İqtisadiyyatın tənzimlənməsində istifadə olunan metodların digər təsnifləşdirilməsi onların sosial-iqtisadi proseslərə təsir səviyyəsi və dərəcəsi ilə əlaqədar aparılır. Bu zaman İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin metodları, ilkin informasiyanın alınması, təhlili, habelə dövlət tənzimlənməsinin birbaşa və dolaylı metodlarına bölünür. I qrup metodların tətbiqi zamanı dövlət iqtisadiyyatda baş verən prosesləri təhlil etmək üçün, ilk növbədə, müasir vəziyyəti ifadə edən informasiyanı toplayır. Daha sonra bu informasiya əsasən- 12 da keçmişlə müasir dövrü müqayisə edərək təhlil aparır və gələcəyi proqnozlaşdırır. Bu metodlara daxildir:

1) Qruplaşdırma metodu: Dövlət hər hansı bir problemi həll etmək üçün onu ilk növbədə qruplara ayırır.

2) Normativ metod: dövlət normalar təyin etməklə normativlər işləyib hazırlayır və bununla da tənzimləmədə onu əsas kimi götürür. Məsələn: minimal

əməkhaqqı özü bir norma olub digər əməkhaqqının səviyyələri ona əsasən təyin edilir.

3) İndeks metodu: indi ilə keçmişin müqayisəsidir. Məsələn: qiymət indeksinin təyini.

4) Sturukturlaşma metodu: bu zaman dövlət bir məqsədi bir neçə kiçik məqsədlərə bölür ki, buna da çox vaxt “məqsədlər ağacı” deyilir. Yəni problemin həlli konkret məqsəddən daha sistemli məqsədlərə çatmağa doğru həyata keçirilir.

5) Sosial metodlar: bunlara sosial problemləri təyin etmək üçün istifadə olunan sorğu, anketləşdirmə, intervyu və s.-ni misal göstərmək olar.

6) Ekspert metodu: bu zaman dövlət həlli riyazi yolla mümkün olmayan problemlərin həllində mütəxəssis rəyindən istifadə edir. Birbaşa və dolaylı tənzimləmə metodları aşağıdakı kimi xarakterizə oluna bilər:

- Birbaşa (inzibati) tənzimləmə metodları - bunlar inzibati amirlik qaydasında tənzimləmə metodudur.
- Dolaylı metodlar – bunlar (iqtisadi) iqtisadi tənzimləmə metodları olmaqla vəhdət halında tətbiqi edilir.

İnzibati metodların tətbiqi aşağıdakı hallarda qaçılmaz və alternativsiz sayılır:

- Bazar proseslərinin iqtisadi tənzimləyiciləri səmərə vermədikdə;
- Normativ və standartların tərtibi və onlara dövlət nəzarətinin təmini zamanı;
- Dünya təsərrüfat əlaqələrində milli maraqların qorunmasını təmin etmək məqsədilə.

Dövlət iqtisadiyyata birbaşa (inzibati) metodlar vasitəsilə 13 təsir göstərə bilər. Bu zaman qəti tədbirlər həyata keçirilərək qısamüddətli dövrdə iqtisadiyyatda mövcud olan problemləri aradan qaldırır. Birbaşa metodlara aşağıdakıları aid edirlər:

- Dövlət proqnozlarının, proqramlarının və planlarının işlənilib hazırlanması və tətbiqi.
- Dövlət sahibkarlığının inkişaf etdirilməsi və tətbiqi. 3) Dövlət sifarişləri və kontrakt sistemləri.

Dünya təcrübəsindən çıxış etsək, dövlət-biznes əməkdaşlığı sahəsində, adətən Nazirlər Kanineti səlahiyyətli dövlət orqanı olur. Eyni zamanda, qanunvericilik Nazirlər Kabinetinə istədiyi mərkəzi icra hakimiyyəti orqanını səlahiyyətli orqan təyin etmək hüququ verir. Azərbaycan Respublikasında 2 səlahiyyətli orqandan birinin İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi, digərinin isə Maliyyə Nazirliyi olması məqsədəuyğundur. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlətlə biznesin əməkdaşlığı sahəsində layihələrin icrasına və bu sahənin inkişafına, Maliyyə Nazirliyi isə maliyyə risklərinin idarə edilməsinə cavabdehlik daşıya bilər.

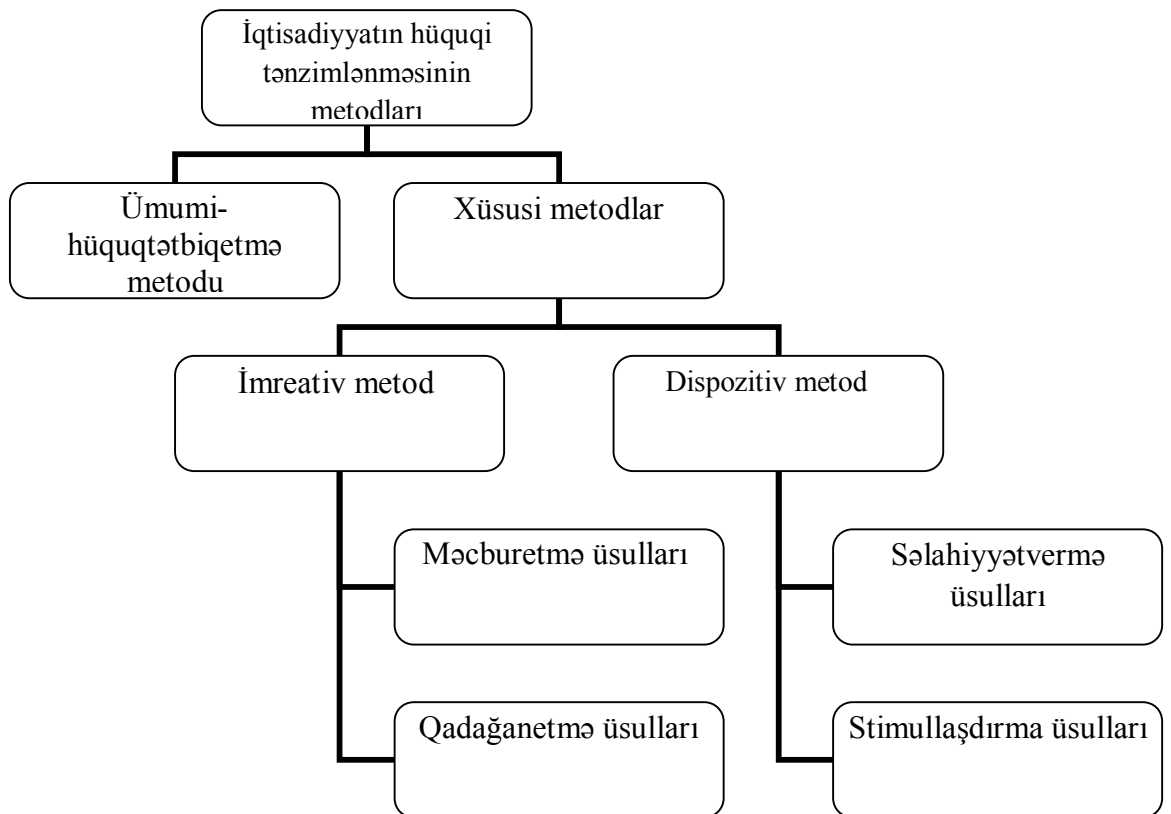
İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlət-biznes əməkdaşlığı konsepsiyası, onun əsas prinsipləri, layihələrin maliyyələşdirilməsi, biznes partnyorun seçilməsi proseduru, seçimin metodoloji əsasları, layihələrin qiymətləndirilməsi barədə dövlət qulluqçularının, biznes və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq üçün seminar, təlim və forumların keçirilməsini təşkil etməlidir. Digər bir tənzimləmə forması isə dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin bu məqsədlə yaradılmış Mərkəz tərəfindən tənzimlənməsidir.

Mərkəz hər bir tərəfin üzərinə götürdüyü öhdəliklərinin icrasını nəzarətdə saxlamaq üçün hər bir layihə üzrə xüsusi qrup yaradır. Bu barədə geniş məlumat tədqiqatın “Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi” bölməsində verilib. 5. Özəl partnyorun seçilməsi Dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün özəl partnyorun seçilməsi adətən müsabiqə yolu ilə, 2 mərhələdən ibarət tender vasitəsi ilə seçilir. Birinci mərhələ ilkin seçim (ərizəçinin qoyulan tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması), ikinci mərhələ isə təkliflərin dəyərləndirilməsi yolu ilə tenderin qalibinin seçilməsi adlanır. Qiymətləndirmə 2 mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə tender komissiyası təkliflərin tender sənədlərində müəyyən olunmuş layihə üzrə minimum tələblərə cavab verib-verməməsini qiymətləndirir. İkinci mərhələdə isə tender sənədlərinə uyğun olaraq birinci mərhələni keçmiş təkliflərin sosial və maliyyə-iqtisadi kriteriyalara uyğunluğu yoxlanılır. Adətən, dövlət-biznes əməkdaşlığı haqqında qanun potensial özəl partnyorun layihədə iştirakı barədə kriteriyaları müəyyən etmir. Bunun üçün ayrıca qaydalar hazırlanır.

Dövlət təminatı və dəstəyi Qanunvericiliyə uyğun olaraq dövləti təmsil edən partnyor dövlətin maliyyə dəstəyini təqdim etməli və ya bu prosesdə yardımçı olmalıdır. Bura layihənin reallaşdırılması məqsədi ilə güzəştli şərtlərlə istiqrazlar, vergilərin və gömrük rüsumlarının ödənilməsində güzəştlər, təxirəməlmələr və sair daxildir. Dövlət biznes partnyoruna iqtisadi dəstək də verə bilər. Bura isə lisenziyanın, icazənin alınmasına kömək, dövlətin mülkiyyətdə olan daşınmaz əmlakdan istifadəyə görə güzəştli icarə dərəcəsi və bağlanmış müqavilə çərçivəsində digər istisna hüquqların təqdim edilməsi daxildir.

2.2. Dövlət-biznes münasibətlərinin inkişafının prinsip, forma və mexanizmləri

Uzun müddətdir ki, hüquq elmində hüquqi tənzimlənmənin metodları araşdırılmasına baxmayaraq, vahid fikir ortaqlığı bu günədək yoxdur. İndi isə iqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin metodları ilə bağlı aşağıdakı sxemdə nəzər salaq:

Sxem 1: İqtisadiyyatın hüquqi tənzimlənməsinin metodları (12,23).

Sxemdən göründüyü kimi iqtisadi münasibətləri tənzimləyən hüquqi tənzimlənmənin metodları ümumi və spesifik (xüsusi) metodlara bölünür: Ümumi və ya hüquqtətbiq etmə metodu – hüququ vasitə kimi is-tifadə etməklə (tətbiq etməklə) iqtisadi münasibətləri tənzimləyən metod; Xüsusi (spesifik) metodlar - imperativ və dispoziv metodlar.

Yuxarıda göstərilən metodlar ilə yanaşı iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində aşağıdakı formalardan da istifadə olunur:

- Dövlət sifarişləri;
- İndikativ planlaşdırma;
- Strateji planlaşdırma;
- Proqramlaşdırma;
- Proqnozlaşdırma.

Bazar iqtisadiyyatı şəraitində iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində bu formaların da nəzərə alınması zəruridir.

Bazar münasibətlərinə keçid dövrü üçün dövlət tənzimlənməsinin mühüm formalarından biri də dövlət sifarişidir. Dövlət sifərişi məhsul və xidmətlərə ən mühüm tələbatları, kompleks proqram tapşırıqlarını əks etdirir. Azərbaycan Respublikasında dövlət sifarişlərini Nazirlər Kabinə-tinin tapşırığı əsasında İqtisadi İnkişaf Nazirliyi müəyyən edir və ona nəzarət edir.

Dövlət-biznes əməkdaşlığı bu əməkdaşlığın məqsəd və mahiyyətindən doğan prinsiplərə, eyni zamanda ölkədəki obyektiv şərtlərə əsaslanır. Əsas prinsiplər aşağıdakılardır:

- Qanunun aliliyi. Dövlət orqanları, onların vəzifəli şəxsləri tərəfindən qanunlara və müvafiq hüquqi-normativ aktlara ciddi əməl olunması;

- Ədalətlik. Tender iştirakçılara bərabər yanaşma, biznes partnyorun seçimində obyektivliyə və tərəfsizliyə əməl olunması, dövlət və biznesin vicdana və qayılıqlı faydalılığa əsaslanan əməkdaşlığı, səlahiyyətlərin, məsuliyyət və risklərin razılaşdırılmış bölgüsü, qanun qarşısında dövlət və biznesin bərabərliyi;

- Şəffaflıq. Dövlət-biznes əməkdaşlığının bütün mərhələlərində informasiyanın əlçatanlığının təmin olunması;

- Rəqabətliklik. Müsəbiqə zamanı diskriminasiya və məhdudiyətlərin olmaması; - Müqavilə azadlığı. Dövlət-biznes əməkdaşlığı zamanı tərəflərin azad şəkildə hüquq və məsuliyyətlərinin müəyyən olunması;

- Ekoloji təhlükəsizlik. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin icrası zamanı ətraf mühitin qorunması ilə bağlı tələblərin nəzərə alınması;

- İctimai rəy. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələri ilə bağlı qərar qəbulunda yerli ictimaiyyətin rəyinin nəzərə alınması bu tip layihələrin gələcəyinə verilən təminatdır;

- Dövlət-biznes əməkdaşlığı tələb olunan obyekt və xidmətlərin siyahısının prezident və ya hökumət tərəfindən təsdiq olunması. Bu siyahını təsdiq etməklə dövlət özəl sektora dəstəyini bildirməklə yanaşı, potensial biznes partnyorları fəallaşdırır.

Dövlət-biznes əməkdaşlığı norma və qaydalar çərçivəsində formalaşan konkret mezanizmlərdir ki, bu da əməkdaşlıq edən hər ki tərəfə münasibətləri qanuni əsasda qurmağa imkan verir. Bu əməkdaşlığın xarakterik özəllikləri aşağıdakılardır:

- Əməkdaşlığın iki tərəfi olur: dövlət və özəl sektor; - Tərəflərin münasibətləri rəsmi sənədlərdə ək etdirilir;
- Tərəflərin münasibətləri əməkdaşlıq, daha doğrusu bərabərhüquqlu xarakter daşmalıdır;
- Əməkdaşlıq edən tərəflər dövlət maraqlarının reallaşdırılmasına yönəlmiş ümumi məqsəd və vəzifələrə malik olmalıdır;
- Tərəflər ümumi məqsədə çatmaq üçün öz səylərini birləşdirməlidirlər;
- Tərəflər öz aralarında xərcləri və riskləri bölüşdürməlidirlər;
- Dövlət və biznes arasındakı əməkdaşlığın reallaşdırılması üçün müxtəlif modellərdən, formalardan istifadə olunmalıdır.

Təcrübədə dövlət-biznes əməkdaşlığının aşağıdakı formalarından istifadə olunur:

1. Dövlət və biznes arasında ictimai baxımdan əhəmiyyətli və faydalı fəaliyyətlərin həyata keçirilməsi məqsədi ilə bağlanmış müqavilələr çox əhəmiyyətlidir. Belə müqavilələr adətən ictimai xidmətlərin göstərilməsinə yönələn işlərin icrası, idarəetmə, dövlət ehtiyacları üçün məhsulların alınması, texniki xidmətlərin göstərilməsi ilə bağlı olur. Müqavilə münasibətlərində mülkiyyət hüququ özəl partnyora keçmir, xərcləri və riskləri dövlət qarşılayır.

Biznes partnyorun belə müqavilələr zamanı marağı müqaviləyə uyğun olaraq əvvəlcədən razılaşdırılmış şəkildə gəlirlərin və ya əhalidən toplanmış ödənişlərin bir hissəsinin alınmasıdır. Belə layihələr, adətən, kiçik və orta həcmli olur və texniki-iqtisadi əsaslandırma tələb etmir. Ancaq böyük məstablı müqavilələr də bağlana bilər. Belə müqavilələr müsabiqə əsasında bağlanır və layihələndirmə, tikini və istismar mərhələlərini əhatə edir.

2. İcarə. İcarə ənənəvi formada (icarə müqaviləsi) və lizinq formasında olur. Dövlət strukturları ilə özl sektor arasında icarə müqaviləsinin özəlliyi ondan ibarətdir ki, dövlət öz mülkiyyətini müqavilə əsasında biznes strukturuna müəyyən ödəniş müqabilində müvəqqəti istifadə üçün təqdim edir. Lizinq müqaviləsi zamanı isə lizinqəgötürən dövlət mülkiyyətini müqavilə müddəti bitdikdən sonra almaq hüququna malik olur.

3. Konsessiya dövlət və özəl sektor arasında münasibətlərin xüsusi formasıdır. Konsessiya müqaviləsi əsasında dövlət üçüncü şəxsə obyektin bütün və ya qismən idarə olunmasını həvalə 16 edir. Bu müqaviləyə görə məsuliyyəti dövlət orqanları daşıyır, üçüncü tərəf isə obyektin işlədilməsi ilə bağlı riskləri öz üzərinə götürür. Konsessiya müqaviləsinin özəlliyi ondadır ki, dövlət əməkdaşlıq müqaviləsi çərçivəsində müqavilənin predmeti olan əmlakın tam hüquqlu sahibi kimi özəl partnyora müəyyən müddətə öz funksiyalarının icrasını həvalə edir və obyektin normal fəaliyyət göstərməsini təmin etmək məqsədi ilə səlahiyyətlərinin bir hissəsinə onunla bölüşür. Konsessioner dövlət mülkiyyətinin istifadəsi üçün konsessiya müqaviləsində nəzərdə tutulan qaydada ödənişlər edir. Konsessiyanın 2 formasına daha çox rast gəlinir:

- İnfrastruktur obyektinin tikintisi və ya modernləşdirilməsinə yönələn konsessiya;
- Dövlət mülkiyyətində olan obyektlərin özəl idarəedici şirkətə verilməsi.

4. Hasilatın pay bölgüsü sazişləri. Hasilatın pay bölgüsü haqqında sazişdə sazişə uyğun olaraq dövlətə və ya onun təmsilçisinə məhsulun bir hissəsi çatır. Məhsulun dövlət və investor arasında bölgüsü, onun şərtləri və qaydaları bağlanan sazişlə tənzimlənir. Dövlət-biznes əməkdaşlığının bir forması olan hasilatın pay bölgüsü sazişlərindən adətən neft hasilatı və satışında istifadə olunur. Ancaq bu tip sazişlərə kənd təsərrüfatında və emal sənayesində də rast gəlinir.

5. Birgə müəssisələr və ya kapitalda iştirak Birgə kapitalın strukturundan və xarakterindən asılı olaraq bu ya səhmdar cəmiyyəti, ya da tərəflərin paylarına uyğun yaradılmış birgə müəssisə ola bilər. Bu cür iştirakın digər formaları və tərəflərin qarşılıqlı münasibətləri Azərbaycan Respublikası Mülki Məcəlləsi ilə tənzimlənir.

2011-ci ildən başlayaraq ölkəmizdə neft gəlirləri azalmağa başlayıb. 2005-ci ildən sürətlə artan neft hasilatı 2010-cu ildə pik səviyyəsinə çatıb: 50.8 milyon ton. Bu rəqəm 2011-ci ildə 45.4 milyon ton, 2012-ci ildə isə 43.4 milyon ton təşkil edib. 2013-cü ildə də təxminən əvvəlki il qədər neft hasilatı proqnozlaşdırılmışdı. Neft gəlirlərinin azalması isə büdcə gəlirlərinə əsaslı təsir göstərəcək. Çünki Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondundan (ARDNF) dövlət büdcəsinə transfertlərin dinamikasına baxsaq görürük ki, əgər 2011-ci ildə dövlət büdcəsinə 9203 mln. manat, 2012-ci ildə 9905 mln.manat, 2013-cü ildə 11350 mln. manat transfer olunmuşdusa, 2014-cü ilin büdcəsində əvvəlki illə müqayisədə bu rəqəm təxminən 18% azalaraq 9 337 mln. manat (büdcə gəlirlərində payı 50.8%) nəzərdə tutulub. 2010-cu ildən başlayaraq ARDNF-dən transferlərin büdcə gəlirlərində payı 50%-i keçib, 2012-ci ildə isə hətta 60.5%-ə çatıb.

ARDNF-dən transfertlərin azalmasının növbəti illərdə investisiya xərclərinin büdcə xərclərində payının aşağı düşməsinə şərtləndirəcəyi gözlənilir.

2014-cü ildə Azərbaycanda dövlət investisiyalarının həcmi 7,37 milyard manat səviyyəsində proqnozlaşdırılır. Dövlət büdcəsindən 6,26 milyard manat ayırmaq

planlaşdırılır, daha 1,11 milyard manat daxili borclar, 1,92 milyard manat isə Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun vəsaitləri hesabına təmin ediləcək. Bu vəsaitdən infrastruktur layihələrin həyata keçirilməsinə 4,74 milyard manat, sosialyönümlü layihələrə 1,86 milyard manat ayırmaq planlaşdırılır. Daha 775 milyon manat isə ərazilərin bərpası və yenidən qurulmasına, fəvqəladə halların fəsadlarının aradan qaldırılmasına, habelə institusional və digər layihələrə ayrılacaq.

2014-cü ildə dövlət investisiyaları ilk növbədə sənaye, nəqliyyat, enerji, kənd təsərrüfatı, mədəni və incəsənət obyektlərinin tikintisi və yenidən qurulması, müdafiə, milli təhlükəsizliyin və Azərbaycan sərhədlərinin mühafizəsinin təminatı sahəsində cari layihələrin başa çatdırılmasına, həmçinin müxtəlif proqramların nəzərdə tutduğu layihələrə və ölkədə I Avropa olimpiadasının keçirilməsi ilə əlaqədar tələb olunan idman obyektlərinin tikintisinə, təmirinə və yenidən qurulmasına ayrılacaq. 2014-cü ildə HPB sazişləri çərçivəsində şirkətlərin mənfəət vergisinin 200 mln. manat azalması gözlənilir. Neft hasilatının azalması şirkətlərdən daxil olan gəlir vergisinin də azalmasını şərtləndirəcək. Ona görə də hökumət mütləq növbəti illərdə investisiya layihələrin azaltmağa çalışacaq.

Proqnozlara görə, növbəti illərdə investisiya qoyuluşları həcmnin azalacaq. 31 Belə ki, 2015-ci ildə Dövlət İnvestisiya Proqramlarının (DİP) həcmi 5,24 milyard manat həcmində, 2016 və 2017-ci illərdə isə müvafiq olaraq 4,66 və 4,18 milyard manat həcmində proqnozlaşdırılır. Neft Fondundan isə investisiyalara 2014-cü ildə 1.9 milyard manat, 2015-ci ildə 1.6 milyard manat, 2016-cı ildə 1.8 milyard manat, 2018-ci ildə isə 1.7 milyard manatın xərclənməsi planlaşdırılır. Büdcənin 40%-ni təşkil edən investisiya layihələri 2014-cü ildə 32.3% civarında pənaləşdirilir. Məhz belə bir dövrdə dövlət-biznes əməkdaşlığının müxtəlif formalarından istifadə olunması dövlət büdcəsinin investisiyalarla bağlı yükünü azaldar, bu yükün müəyyən bir hissəsinin özəl sektorun üzərinə qoyulması ilə sosial infrastruktur layihələrində risklərin paylanmasına imkan verərdi.

**Cədvəl 4. Dövlət büdcəsindən maliyyələşdirilən bəzi iri nəqliyyat layihələri
(min manatla)(12,57)**

Layihələr	2007	2008	2009	2010	Cəmi
Əzizbəyov metro dairəsindən H.Əliyev adına Hava Limanına gedən avtomobil yolunun layihələndirilməsi və yenidən qurulması	19000	235 000	43 492,4	62007,6	360.500
H.Əliyev adına Bakı Beynəlxalq aeroportu Mərdəkan dairəsi-Bilgəh mövcud avtomobil yolunun (19 km) 6 cərgəli hərəkət üçün yenidən qurulması	-----	-----	70 000	180 000	250 000
Heydər Əliyev prospekti ilə Ziya Bünyadov prospektinin kəsişməsində ("Əzizbəyov" metro stansiyası dairəsi) yol qovşağının tikintisi, tikinti zolağına düşən mühəndis xətlərinin və tikililərin köçürülməsi	-----	87 584,4	41 312	18 294,9	147 191,3
Bakı-Quba-Rusiya dövlət sərhədi birinci dərəcəli, beton örtüklü avtomobil yolunun (182 km) tikintisi	12 000	309 361,8	263 426	31 500	625 720, 2

Dünya təcrübəsinin təhlili göstərir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə dövlət-biznes əməkdaşlığının uğurla tətbiq olunduğu sahələr nəqliyyat infrastrukturunu, enerji paylayıcı şəbəkələri, mənzil-kommunal xidməti kimi sahələrdir. Ancaq yaxşı olardı ki, NK dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün prioritet sahələrin siyahısını hazırlasın, eyni zamanda, dövlət-biznes əməkdaşlığının tətbiq oluna bilməyəcəyi sferaları da müəyyən edərsin. Nəqliyyat. Son illər DİP-in önəmli bir hissəsi nəqliyyat infrastrukturuna yönəldilir. Təkcə Cədvəl 4-də göstərilən 4 nəqliyyat layihəsinə dövlət büdcəsindən 1 383 411,5 min manat vəsait xərclənib. Nəqliyyat sektoruna böyük vəsaitlər ayrılmasına baxmayaraq görülən işlərin keyfiyyəti ilə bağlı narazılıqlar var. Nəqliyyat infrastrukturunun qurulması, yenilənməsi ilə bağlı işlərin

əksəriyyəti özəl sektorun təmsilçisi olan “Akkord” şirkəti tərəfindən həyata keçirilir. Lakin nəqliyyat layihələrinin “Akkord” şirkətinə hansı meyarlar əsasında verildiyi, tenderin təkliflərinin qiymətləndirilməsi və tender qalibinin müəyyən edilməsi prosedurları açıqlanmır. Bu da büdcədən həyata keçirilən sosial əhəmiyyətli əksər layihələrdə olduğu kimi şəffaflıq prinsiplərinin pozulmasının, hesabatlılıqla bağlı tələblərə əməl olunmamasına gətirib çıxarır. Ona görə də heç təsadüfi deyil ki, ən bahalı investisiya layihələri məhz nəqliyyat sektorunun payına düşür. Nəqliyyat sektorunun dövlət-biznes əməkdaşlığına cəlb edilməsi dövlət büdcəsinin nəqliyyat sektoru ilə bağlı investisiya yükünü əhəmiyyətli dərəcədə azaltmaqla yanaşı, görülən işlərin keyfiyyətini artırır, məsuliyyəti yüksəldər, biznes qurumlarının iri layihələrdə iştirak təcrübəsini artırardı.

Hazırda elektrik enerjisinin paylanmasını Bakı şəhəri və onun rayonlarında səhmləri 100 faiz dövlətə məxsus olan “Bakielektrişəbəkə” ASC, respublikanın digər şəhər və rayonlarında isə yenə də səhmləri 100 faiz dövlətə məxsus olan “Azərenerji” ASC idarə edir. Qaz təchizatı ARDNŞ-nin "Azəriqaz" İstehsalat Birliyi, içməli su təchizatı və kanalizasiya xidmətləri isə “Azərsu” tərəfindən həyata keçirilir. Cədvəl 5-in ümumiləşdirilmiş məlumatlarından göründüyü kimi təkcə “Azərsu”ya 2005- 2013-cü illərdə 2 milyard manatdan artıq büdcə vəsaiti ayrılıb. Bu vəsaitlərin üzərinə “OğuzQəbələ-Bakı” su kəmərinin çəkilişinə ARDNF-dən ayrılmış 779.6 milyon manatı da əlavə etsək, 3 milyard manata yaxın vəsait alınır. Şəffaflıq və hesabatlılıqla bağlı problemlər əhaliyə kommunal xidmətləri həyata keçirən bütün qurumlarda kəskinliklə özünü göstərir. Büdcə vəsaitləri hesabına həyata keçirilən layihələr zamanı qanunun tələblərinə məhəl qoyulmur.

	2010	2011	2012	2013	Cəmi
“Azərsu” ASC	118148,8	198770,7	580000	734433	2 028 640.7
“Azəriqaz” İstehsalat Birliyi	-----	-----	-----	-----	152 011
“Azərenerji” ASC	72000	179460	141742.1	72000	1 419 857.1
“Bakielektrişə bəkə” ASC	55000	136000	90000	80000	588 900
“Azəristilik-təcə hizət” SC	11000	10000	15000	25000	109 000

Cədvəl 5. Əsas kommunal xidmətləri göstərən dövlət qurumlarına ayrılan büdcə vəsaitləri (2005-2013, min manatla) (14,186)

Qanunvericilikdə 50 000 manatdan yuxarı işlər 33 üçün tender elan olunması, tenderdə iştirak edən şirkətlərin ən azı 3 il iş təcrübəsinin olması tələbi qoyulub. Maraqlıdır ki, «Azərsu» ASC 2011-ci ildəki layihələrini həyat keçirən podratçılar tender deyil, sorgu əsasında seçilib. Səhmdar Cəmiyyət bunu belə əsaslandırıb ki, tenderə vaxt itirməmək üçün hökumətə müraciət edib podratçılarla birbaşa müqavilələr bağlamağa icazə istədik, əks halda, dövlət proqramını vaxtında və tam həcmdə başa çatdırmaq mümkün olmazdı. Araşdırma zamanı məlum olub ki, podratçı şirkətlərin əksəriyyətinin yaranma tarixi 1 ildən azdır. Qanuna görə isə, ən azı 3 il olmalıdır.

Daha bir rəsmi məlumatla görə, indiyədək Sahibkarlığa Kömək Milli Fondunun xətti ilə 19 500 sahibkara 1 211 184 min manat güzəştli kredit verilib. **(Bax cədvəl 6)** Güzəştli kreditlər əsasında sahibkarların investisiya layihələrinin maliyyələşdirilməsi dövlətin biznes subyektlərinə maliyyə yardımındır, bunu dövlət-biznes əməkdaşlığının bir forması kimi qiymətləndirmək doğru olmazdı.

Cədvəl 6. 2013-cü ildə Sahibkarlığa Kömək Milli Fondu xətti ilə verilən güzəştli kreditlərin iqtisadiyyatın sahələri üzrə paylanması (2,146)

İqtisadiyyatın sahələri	Layihələrin sayı	Xüsusi çəkisi(%)	Kreditin məbləği	Xüsusi çəkisi(%)	Yaradılacaq yeni iş yerlərinin sayı (nəfər)
Müxtəlif sənaye məhsullarının istehsalı və emalı	175	3,9	85325.0	31,0	2496
Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı	4276	95,7	149511.0	54,4	8947
Kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı	10	0,2	32679.0	11,9	461
Xidmət sahələrinin inkişafı	7	0,2	7485.0	2,7	141
Cəmi	4468	100,0	275000,0	100,0	12045

Bununla yanaşı, həm güzəştli kreditlərin verilməsində, həm dövlət satınalmalarının həyata keçirilməsində, həm də dövlət büdcəsinin vəsaiti hesabına infrastruktur layihələrinin icrasında kifayət qədər qeyri-şəffaf yanaşma var. Hər üç prosədə seçim qanunvericilikdə təsbit olunmuş norma və prosedurlara əməl olunmaması ilə müşayiət edilir. Xüsusilə, dövlət investisiyaları hesabına özəl şirkətlərin həyata keçirdiyi infrastruktur layihələrində şəffaflıq və hesabatlılıqla bağlı ciddi qanun pozuntuları olur ki, bu da son nəticədə layihələrin dəyərinin iqtisadi əsas olmadan şişirdilməsinə gətirib çıxarır. Azərbaycan Respublikasında ilk dəfə dövlət-biznes əməkdaşlığının tətbiqi xarici şirkətlərin təmsalında hasilatın pay bölgüsü (HPB) sazişləri ilə, bir qədər sonra isə “Bakıelektrikşəbəkə”nin Türkiyə şirkəti “Barmek Holding A.Ş.”yə 25 illik idarəçiliyə verilməsi ilə baş tutub.

2.3. Qiymət siyasəti biznesin tənzimlənməsi mexanizmi kimi

Bazar iqtisadiyyatında dövlətin qarşısında dayanan müxtəlif məqsədlər dövlət tərəfindən həyata keçirilən funksiyaları müəyyənləşdirir. Bu funksiyaların həyata keçirilməsi üçün dövlətin əlində bir sıra vasitələr vardır ki, bunlardan da ən mühümlərinə aiddir: dövlətin pul və fiskal siyasəti; sosial siyasət və gəlirlərin tənzimlənməsi siyasəti; xarici iqtisadi siyasət və s.

Qiymətlərin tənzimlənməsi makroiqtisadi tənzimləmənin tərkib hissəsidir. Bazar münasibətləri şəraitində qiymət bir tərəfdən iqtisadi prosesləri idarə etmək vasitəsi kimi çıxış edir, digər tərəfdən isə özü dövlət tərəfindən tənzimlənir.

Qiymətin əmələgəlməsinin əsas prinsipi ondan ibarətdir ki, qiymətlər alıcı ilə satıcı arasında razılaşmalar əsasında müəyyən edilsə də, dövlət müəyyən əmtəələrin, xidmətlərin və ya ayrı-ayrı müəssisələrin məhsullarının qiymətlərinin tənzimlənməsinə müdaxilə etmək hüququnu özündə saxlayır. Bu qiymətlərin tənzimlənməsi adlanır.

Məlumdur ki, təsərrüfat subyektləri hər hansı əmtəə bazarında başlıca mövqe tuta bilərlər, daha doğrusu elə bir müstəsna vəziyyətə malik ola bilərlər ki, bu həmin müəssisəyə rəqabətə həlledici təsir göstərmək, digər müəssisələrin bazara daxil

olmasını çətinləşdirmək və onların iqtisadi fəaliyyət azadlığını məhdudlaşdırmaq imkanı verər. Təcrübədə belə bir başlıca mövqeyə malik olan müəssisələrin müəyyən əmtəə bazarında payı İqtisadi İnkişaf Nazirliyi tərəfindən müəyyən edilmiş son hədd kəmiyyətini ötüb keçməməlidir. Mövcud əsasnaməyə əsasən müəyyən əmtəə bazarında təsərrüfat subyektinin payı əgər 35%-i ötüb keçmişsə, onda bu subyekt bazarda inhisar mövqeli subyekt hesab ediləcək.

Azərbaycan Respublikasında inhisarçılığa qarşı mübarizə aparmaq üçün Antiinhisar qanunvericiliyi qəbul edilmişdir və Azərbaycan Respublikası Konstitusiyasından, "Antiinhisar fəaliyyəti haqqında", "Təbii inhisarlar haqqında", "Haqsız rəqabət haqqında" Azərbaycan Respublikasının qanunlarından və digər normativ-hüquqi aktlardan ibarətdir.

Hazırda inhisarçı müəssisələrin məhsuluna qiymətlərin dövlət tənzimlənməsi müxtəlif üsullarla həyata keçirilir:

- Qiymətin son həddini müəyyən etmək. Qiymətin son hədd səviyyəsi elə bir maksimal səviyyədir ki, qiymət bundan yuxarıya qaldırıla bilməz. Qiymətin son hədd səviyyəsinin müəyyən edilməsi əslində onların dondurulmasıdır. Belə bir tədbir qıtlıq şəraitində vacib ola bilər, çünki sərbəst qiymətlərin idarəolunma artımı, son nəticədə, istehsalın ixtisar olunmasına gətirib çıxarır;
- Təsbit olunmuş qiymətlərin qoyulması;
- Qiymətlər artırılarkən qiymətlərin dəyişməsinə son hədd əlavələrin (əmsalların) müəyyən edilməsi;
- Rentabelliyn son hədd səviyyəsi və ticarət əlavəsi ölçüsü tətbiq olunması.

İnhisarçı müəssisələrin məhsuluna, hökumət tərəfindən müəyyən edilmiş rentabelliyn son hədd səviyyəsi ilə yanaşı, əlavə olaraq azad bazar qiymətlərinin yüksəldilməsinin deklarasiyası tələb olunur.

Əgər inhisarçı müəssisə azad qiymətlərin yüksəldilməsi haqqında qərar qəbul edərsə, onda o, bunu deklarasiya şəklində elan etməyə və yeni qiymət ölçüsünü, habelə onun tətbiq olunmasına keçid tarixini, müvafiq qiymət əmələgəlmə orqanlarında qeydiyyatdan keçirməyə borcludur. Bu müəssisələr qiymətlərinin

yüksəldilməsini deklarasiya etdiyi əmtəələrin siyahısını müəyyən edirlər. Qiymətlərin deklarasiyası üzrə materiallar respublikanın müvafiq qiymət əmələgəlmə orqanına təqdim olunur. Sərbəst qiymətin aşağı salınması isə müstəqil surətdə həyata keçirilir. Lakin bu zaman dempinq siyasətinə yol verilmir.

Qeydiyyatdan keçmiş qiymət maksimum son hədd qiyməti sayılır. Yeni qiymətin qeydiyyatdan keçmə müddəti bir ay təşkil edir. Qiymət əmələgəlmə orqanları qiymətlərin deklarasiyasını xüsusi formalı reyestrədə qeyd edirlər. Deklarasiya olunmuş qiymətin son həddinin tətbiq olunma tarixi onun müvafiq qiymət əmələgəlmə orqanı tərəfindən qeydiyyatdan keçməsi tarixi hesab olunur.

Qeydiyyatdan keçmiş deklarasiyanın surəti və yaxud qeydiyyatdan imtina haqqında qərar istehsalçı müəssisəyə göndərilir. İstehsalçı müəssisə isə qiymət əmələgəlmə orqanının qəbul etdiyi qərarı 1 həftə ərzində məhsulun istehlakçılara çatdırır. Eləcə də bu deklarasiyanın surəti və ya ondan imtina haqqında sənəd həm də Dövlət orqanı tərəfindən İqtisadi İnkişaf Nazirliyinə göndərilir.

Qiymətlərin dəyişməsinin deklarasiyası haqqında materialların qiymət əmələgəlmə orqanları tərəfindən baxılması müddəti məhsul istehsalına fasilə sayılmamalıdır.

Həmin müddət ərzində müəssisə istehlakçılarla razılaşdırılmış qiymətlər üzrə məhsulun buraxılışını və realizasiyasını davam etdirir. Əgər qiymət əmələgəlmə orqanı təqdim olunmuş layihədən aşağı səviyyədə qiymətlərin qeydiyyatı haqqında qərar qəbul edərsə, onda yeni qiymətlərin səviyyəsinə uyğun şəkildə istehlakçı ilə yenidən hesablanma həyata keçirilir.

Təbii inhisar dedikdə istehsalın texnoloji xüsusiyyətlərinə görə rəqabətin olmadığı şəraitdə tələbatın ödənilməsi daha səmərəli olan və inhisar subyektlərinin istehsal etdiyi (satdığı) əmtəə istehlakda başqa əmtəə ilə əvəz edilə bilməyən əmtəə bazarının vəziyyəti, təbii inhisar subyektini dedikdə isə təbii inhisar şəraitində əmtəə istehsalı (satışı) ilə məşğul olan təsərrüfat subyektini başa düşülür. Təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətinin dövlət tənظيمlənməsi İqtisadi İnkişaf Nazirliyi və Tarif şurası tərəfindən həyata keçirilir.

Təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyət sahələri aşağıdakılardır:

- Neft və neft məhsullarının magistral boru kəmərləri ilə nəqli;
- Təbii qazın boru kəmərləri ilə nəqli, saxlanması və paylanması xidmətləri;
- Elektrik və istilik enerjisinin ötürülməsi və paylanması xidmətləri;
- Magistral və yerli dəmir yolu xətlərinin, yol qurğu və tikililərin istismarı, hərəkəti idarəetmə və hərəkət təhlükəsizliyi fəaliyyəti, dəmir yolu stansiyaları və sərnişin vağzalları xidmətləri;
- Aeroport xidmətləri, aeroportların, uçuş zolaqları və qurğuların istismarı, hava gəmilərinə aviasiya və aeronaviqasiya xidmətləri;
- Metro nəqliyyatında yolların, tunellərin və stansiyaların istismarı, hərəkəti idarəetmə və hərəkət təhlükəsizliyi fəaliyyəti;
- Su limanı xidmətləri, liman qurğularının istismarı, yükəşirmə və hərəkət təhlükəsizliyi fəaliyyəti;
- Ümumi istifadədə olan elektrik və poçt rabitəsi xidmətləri, qəbuledici — verici radio və televiziya stansiyalarının, yüksək tezlikli qurğuların istismarı və nəzarət fəaliyyəti;
- Baş sutəmizləyici qurğular, magistral borular, su kəməri şəbəkəsi və onların üzərindəki təzyiq və tənzimləyici qurğuların istismarı;
- Kanalizasiya təsərrüfatında aerasiya, mexaniki təmizləmə stansiyaları, nasosxanalar, baş və yağış kollektorları və kanalizasiya xətlərinin istismarı;
- Meliorasiya və irriqasiya sahələrinə aid olan su anbarları, kanallar, kollektorlar, boru kəmərləri və bəndlərin istismarı;
- İstilik təchizatı xidmətləri.

Təbii inhisar subyektlərinin fəaliyyətini tənzimləmək məqsədilə aşağıdakı üsullar tətbiq edilə bilər:

- Əmtənin qiymətlərinin (tariflərinin) tənzimlənməsi;
- Xidmət göstərilməsi məcburi olan istehlakçıların müəyyən edilməsi və (və ya) təbii inhisar subyektlərinin istehlakçıların əmtəə üzrə ehtiyacını tam həcmdə

ödəyə bilmədiyi hallarda onların həmin əmtəə ilə təmin olunmasının minimum səviyyəsinin müəyyən edilməsi;

- Əmtəə istehsalının həcmnin müəyyən olunmuş göstəricilərinə əməl edilməsinin təmin olunması;
- Təbii inhisar subyektləri tərəfindən tənzimlənən fəaliyyət sahələrinə ayrılan kapital qoyuluşunun razılaşdırılması;

Müvəqqəti inhisar dedikdə rəqabətin müvəqqəti yoxluğu şəraitində mövcud olan inhisar başa düşülməlidir. Bu zaman ixtiraların istifadəsi, patentlərin tətbiqi və lisenziyalı avadanlıqların istifadəsi nəticəsində meydana çıxan müvəqqəti inhisarlar beş il ərzində inhisarsızlaşmağa cəlb olunmur.

Qiymətlərin tənzimlənməsinin əsas prinsipləri aşağıdakılardır:

- tənzimlənmənin bazar münasibətləri və iqtisadiyyatın dinamik inkişafının təmin edilməsi baxımından həyata keçirilməsi;
- iqtisadiyyatın prioritet sahələrinin intensiv inkişafına investisiya qoyuluşunun stimullaşdırılması;
- inhisarçılıq hallarının məhdudlaşdırılması və qarşısının alınması, istehlakçıların və istehsalçıların maraqlarının uzlaşdırılması;
- təbii inhisar subyektlərinin qiymətlərinin tənzimlənməsində ölkənin sosial-iqtisadi inkişafına səmərəli təsirinin təmin olunması;
- dövlətin iqtisadi maraqlarına uyğun ölkənin təbii sərvətlərindən istifadənin səmərəliliyinin dünya bazar qiymətlərinin nəzərə alınması;
- məhsulun (malın, işin, xidmətin) daxili və dünya bazar qiymətlərinin nəzərə alınması;
- qiymətin əmələ gəlməsində iqtisadi cəhətdən əsaslandırılmış xərclərin ödənilməsi;
- inflyasiyanın qarşısının alınması, yarana bilən iqtisadi və sosial böhranlara yol verilməməsi;

- qiymətləri tənzimlənən məhsulları (malları, işləri, xidmətləri) istehsal edən təsərrüfat subyektlərinin texniki və texnoloji inkişafı üçün əlverişli iqtisadi şəraitin yaradılması;
- qiymət amilinin istiqamətləndirici, həvəsləndirici və məhdudlaşdırıcı təsirindən istifadə edilməsi.

Qiymətlərin tənzimlənməsi aşağıdakı üsullardan istifadə etməklə həyata keçirilir:

- qiymətləri təsdiq etməklə;
- qiymətlərin səviyyəsini məhdudlaşdırmaqla;
- qiymətdə rentabellik normasının səviyyəsini məhdudlaşdırmaqla;
- vergi, gömrük tarifi və rüsumların dərəcələrini dəyişməklə;
- imtiyazlı (güzəştli) kreditlər verməklə;
- dövlət büdcəsindən subsidiya verməklə;
- tənzimlənən qiymətlərin tətbiq edildiyi məhsulun (malın, işin, xidmətin) qiymətlərini müxtəlif istehlakçı qrupları üzrə fərqləndirməklə.

Deməli, qiymətlərin dövlət tənzimlənməsinin səviyyəsi iqtisadi vəziyyətlə birbaşa əlaqəlidir. O, böhran hallarında, inflyasiyanın gücləndiyi, məhsul qıtlığı yarandığı, iqtisadiyyatın daha tez qurulması zamanı gücləndirilir, böhrandan çıxdıqdan sonra isə nisbətən zəifləyir.

Xarici ölkələrin qiymətqoyma təcrübəsinin öyrənilməsi onun tendensiyasını və qanunauyğunluqlarını başa düşməyə şərait yaradır. Bunun üçün müxtəlif ölkələrdə qiymətlərin tənzimlənməsinin hansı tədbir və metodlarla aparılmasına nəzər yetirilməlidir.

Almaniyada dövlət qiymətin tənzimlənməsini və nəzarəti həyata keçirir. Bu əsasən ilk tələbat və inhisarlaşdırılmış məhsullar üzrədir. Belə məhsulların siyahısı dövrü olaraq bülletenlərdə dərc olunur.

Dövlət tərəfindən tənzimlənən qiymətlərin xüsusi çəkisi 10% təşkil edir. Qiyməti tənzimləyən dövlət orqanı Kral dekreti ilə müəyyən olunmuş İqtisadiyyat

Nazirliyinin Ali Şurasıdır. Qiymətin tənzimlənməsinin dövlət mexanizmi aşağıdakı formalara malik idi :

İcazə verilən qiymətlər. Dövlət və xüsusi kompaniyalar nəzərdə tutulan məhsulun qiymətinin yüksəldilməsi haqqında Ali Şuraya təqdimat verirlər. Dövlət komissiyasının icazəsi alındıqdan sonra məhsulun qiyməti yüksəldilə bilər.

Xəbərdar edici qiymətlər. Müəyyən məhsullara qiymət Ali Şuraya 1 ay əvvəl xəbərdarlıq ediləndən sonra yüksəldilir.

Yerli qiymətlər. Yerli orqanlar tərəfindən yüksəldilə bilər. Bu zaman yerli komissiyalar aşağıdakı elementləri nəzərə alırlar :

- Qiyməti yüksəldiləsi məhsulun və xidmətin tam şərh olunması.
- Məhsulun istehsal xərclərinin strukturu haqqında tam məlumat.
- Məhsulun reallaşdırma qaydası.
- Qiymət yüksəldikdən sonra onların vəziyyəti.
- İstehsal xərclərinin əsaslandırılması və bunun əsasında qiymətin yüksəlməsi.

İtaliyada qiymət üzrə nəzarət sistemi 1944-cü ildən həyata keçirilir. İdarələrarası qiymət komitəsi Sənaye Nazirliyinə tabedir. Bu komitə istehsalın inkişafına şərait yaradan məhsulların qiymətlərini müəyyənləşdirir. Bununla yanaşı, ilk tələbat məhsullarının qiymətlərini müəyyən edir.

Bu sistemin zəruriliyi müharibədən sonrakı dövrdə ölkə iqtisadiyyatının ağır vaxtı ilə əlaqədar idi və həmin dövrdə çoxlu sayda məhsulların qıtlığı mövcud idi. Qiymətlərin belə tənzim olunması 1960-cı illərə qədər davam etmişdir. Artıq 60-cı illərdən sonra İtaliya iqtisadiyyatı yüksək inkişafa malik olmuşdur və bununla əlaqədar olaraq qiymətlərin liberallaşması başlamışdır.

Qiymət üzrə nəzarət praktiki olaraq inflyasiyanı saxlamaq məqsədi güdür.

Fransa iqtisadiyyatında dövlət bölməsi bir o qədər xüsusi çəkiyə malik deyildir. Dövlətin əlində əsasən inhisarçı sahələr cəmlənmişdir (qaz, enerji, nəqliyyat). Bundan əlavə dövlət bazar rəqabəti şəraitində fəaliyyət göstərən

sahələrə də (milli, kommersiya bankları – sığorta kompaniyaları) nəzarət edir. Birinci halda dövlət bütün iqtisadi parametrlərinin hisarçı sahələr üzrə qoyur (investisiyaların həcmi, əmək haqqı, hazır məhsula qiymət). İkinci halda dövlət iqtisadi parametrlərə minimum təsir göstərərək dövlət sahələrini xüsusi bölmə ilə rəqabətə hazırlayır.

Bu xüsusiyyət nəzərə alınaraq ölkədə qiymətlərin 20% -i dövlət tərəfindən tənzim olunur.

İsveçrədə qiymətin tənzim olunması təcrübəsi maraqlıdır. Beləki, ölkədə bir sıra normativ sənədlər qəbul edilmişdir ki, onların köməkliyi ilə dövlət qiymətdəyişmə prosesinə təsir göstərir. Federal dövlət 1961-ci ildən qərar qəbul etmişdir ki, həmin qərara əsasən ölkədə kənd təsərrüfatı məhsullarına qiymətlərin 50% -ə qədəri nəzərə alınır. Ölkədə bazar şəraitini təmin etmək üçün dövlət 30% -ə qədər subsidiyalar verir ki, onun da 30% -i nəqliyyatın, 27% -i kənd təsərrüfatının, 16% -i təhsilin, 13% -i səhiyyənin payına düşür.

İsveçrədə qiymət üzərində dövlət tənzimləmə nəzarətindən başqa ictimai nəzarətdən də istifadə olunur. Bunun üçün istehlakçının mənafeyini qorumaq məqsədilə Müdafiə Fondu yaradılmışdır. Qiymətlərin tənzim olunan səviyyəsini pozan hər bir kəs, sahibkar və digərləri 100 min İsveçrə frankında cərimə olunurlar. Federal idarə hər həftə ölkə üzrə 80 adda məhsulun qiymətləri haqqında bülleten nəşr edir. Bu qiymətlər regionlar üzrə differensiallaşdırılır.

İsveçdə müharibə və müharibədən sonrakı dövrlərdə qiymət üzərində nəzarət çox geniş idi. Həmin dövrlərdə daima Qiymət Nəzarəti İdarəsi fəaliyyət göstərmişdir. 1956-cı ildə “Qiymətə daimi nəzarət” sistemi ləğv edildi.

Ölkədə qiymət səviyyəsinin yüksəlməsinin qarşısının alınması üçün qiymətlərin dondurulması sistemindən də istifadə olunur. Qiymətlərin dondurulması 2 halda mütləq həyata keçirilir :

- Müharibə vəziyyətində;
- Qiymətlərin ümumi səviyyəsinin yüksəlməsi təhlükəsi yarandığı halda

Dövlət selektiv qiymət sistemindən istifadə etmək hüququna da malikdir.

Norveç dövlətində Qiymət və ticarət rəqabəti 1953-cü ildə təstiqlənmiş qanunçuluq əsasında tənzimlənir. Kral qərarına əsasən 1957-ci ildə istehsalçılarla satıcılar arasında fərdi qiymət razılığına icazə verilmir. Çünki onların razılaşması qiyməti yüksəltmək vasitəsilə öz gəlirlərini çoxaltmaq məqsədi güdə bilər.

Qiymət və digər normativ aktların tənzimlənməsinin pozulması haqqında dövlət ciddi sanksiya tətbiq edir. Hətta cərimədən əlavə məsuliyyətə də cəlb oluna bilər. Qiymətin tənzim olunması əmək və inzibati nazirlik, qiymət üzrə Dövlət Təftiş Komitəsi və s. həyata keçirilir.

Norveçdə daxili qiymətdə dünya bazar qiymətinə əsaslanır.

Kanadada qiymətin tənzim olunmasının vahid sistemi yoxdur. Qiymətlər əsasən tələb və təklifdən asılı olaraq müəyyən olunur. Kanadada qiymət siyasəti əsasən qiyməti dəstəkləmək siyasətidir. Bu əsasən kənd təsərrüfatı məhsulları üzrədir. Əsas məqsəd fermer təsərrüfatının gəlirliliyini müəyyən etməkdir.

Kanadada ağır vəziyyətdə olan sahələr dövlət tərəfindən subsidiyalaşdırılır. Ölkədə 1986-cı ildə Rəqabət aktı qəbul edilmişdir. Həmin akta əsasən ölkədə 2 tiptə “dağıdıcı – talanedicisi” qiymətdən istifadə edilir. Birincisi, “qiymət coğrafi mövqedə əmələgəlmə” formasıdır ki, ticarətçilərə bir regiona məhsulu digər rayondan nisbətən aşağı qiymətə satmağa icazə verilmir. Bu rəqabəti tam dəf etmək məqsədi güdür. İkincisi isə “əsaslandırılmış aşağı qiymətin” müəyyənləşdirilməsi, bu da rəqabətin əhəmiyyətli dərəcədə aşağı salmağa xidmət edir.

ABŞ-də qiymətin əsas hissəsi kompaniyalar tərəfindən rəqabətli bazar mexanizmi əsasında qoyulur. Bununla yanaşı təbii inhisar sahələrində dövlət qiymətləri də saxlanılır. Dövlət qiymətlərin 5-10 % tənzim edir. ABŞ ştatlarının bəzilərində elektroenerji, şəhərlərarası avtomobil və dəmiryol tarifləri ştat idarəsi tərəfindən qoyulmasına icazə verilmişdir.

Kompaniyalar qiymətqoymanın müxtəlif formalarından istifadə edirlər. Onlardan bir neçəsi məhsulun bir hissəsini alıcıların ala biləcəyi səviyyədə qoymağa çalışırlar. Digərləri isə qiyməti uzun müddətə gəlir verə biləcək həddə qoymağa çalışırlar.

ABŞ-da faiz stavkası dövlət nəzarətindədir. Bu istehsal xərclərinin yüklənməsinə imkan vermir.

ABŞ-da fermer məhsullarının qiymətinin tənzimlənməsi 1993-cü ildən həyata keçirilir və girov qiymətindən istifadə olunur. Girov qiyməti minimum zəmanətli qiymət funksiyasını yerinə yetirir. Onun məqsədi fermer məhsulları qiymətinin bazar qiymətindən aşağı düşməsinə imkan verməməkdir ki, fermerlər ziyana düşməsinlər. ABŞ-da 160 kənd təsərrüfatı məhsulu üçün paritet qiymətlər qoyulmuşdur.

Yaponiyada qiymətqoyma sahəsi dövlətin ən minimum müdaxilə sahəsidir. Dövlət orqanları qiymət üzərində nəzarət etmirlər, çünki bunun əksi ölkədə mövcud olan Liberal – Demokratik partiyanın nazamnaməsinin əleyhinə olardı.

Ölkədə antiinhisar qanunları 1977-ci ildən fəaliyyətdədir. Həmin antiinhisar qanunlarından “Ərzaq məhsulları bazarının tənzimlənməsi qanunu”, “Heyvandarlıq məhsullarına qiymətin stabilləşməsi” qanunu ölkədə hüquqi sənədlər sayılırlar. Yaponiyada bu işlərlə “Ədalətli bağlaşma Komissiyası” məşğul olur. Həmin komissiya qanunu pozan subyektlər üzrə məsuliyyət qaldırmaq hüququna malikdir.

Bu heç də o demək deyildir ki, dövlət qiymət tənzimlənməsindən tamamilə imtina etmişdir. Ölkədə istehlak məhsullarının 20%-i dövlət tərəfindən tənzim olunur.

Beləliklə, bütün sivil ölkələrdə daxili bazarda qiymətlərə nəzarət və səmərəli tənzimləmə vardır və bu müxtəlif metodlarla ölkənin bazar iqtisadiyyatının inkişafına ziyan vurmada, əksinə kömək göstərməklə yerinə yetirilir. Bu

baxımdan qiymətlərə dövlət tənzimlənməsinin nə vaxt və hansı metodlarla aparılmasının həm tarixi, həm də məntiqi ardıcılıqla nəzərdən keçirilməsi məqsədəuyğun sayılır.

FƏSİL III. BİZNESİN DÖVLƏT TƏNZİMLƏNMƏSİNDƏ VERGİ SİSTEMİNİN İNKİŞAFININ ƏSAS İSTİQAMƏTLƏRİ

3.1 Vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri

Azərbaycan Respublikasında bazar iqtisadiyyatının formalaşdırılması, onun dünya iqtisadiyyatına inteqrasiyası istiqamətində aparılan məqsədyönlü iqtisadi siyasət çərçivəsində çevik vergi siyasəti həyata keçirilir və bu siyasət son nəticədə mövcud iqtisadi potensialın artırılmasına, əhalinin maddi rifahının yüksəldilməsinə yönəldilmişdir.

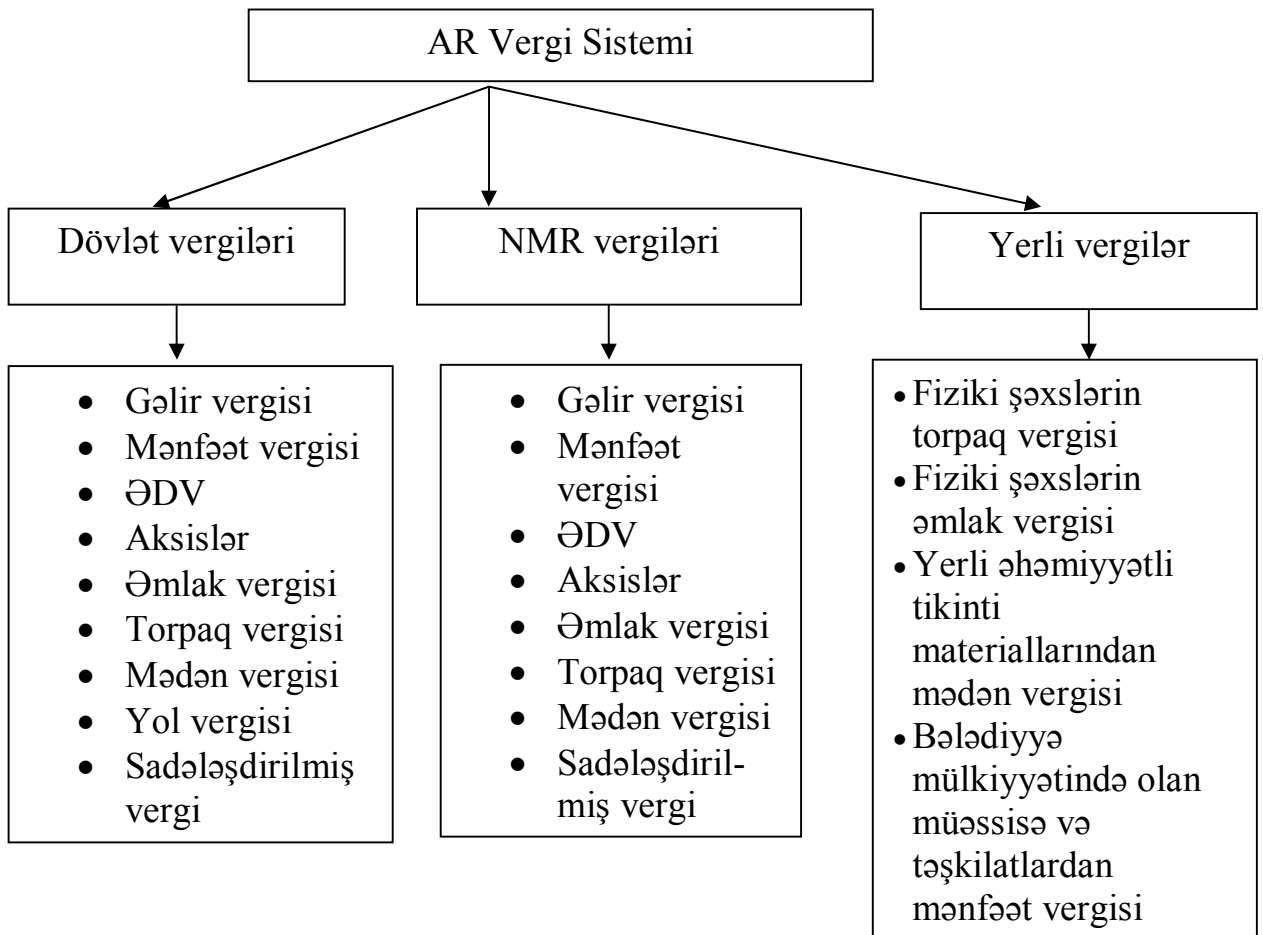
İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi, vergi sisteminin inkişafı, vergi sahəsində yeni element və metodların tətbiqi məsələləri biznes mühiti üçün həmişə aktual olmuşdur. Respublikamızda müntəzəm olaraq vergi sisteminin modernləşdirilməsi və vergi ödəyiciləri tərəfindən onun mənimsənilməsinə nail olunması istiqamətində məqsədyönlü addımlar atılır. Müasir mərhələdə vergi siyasətinin məqsəd və vəzifələrinin yerinə yetirilməsini təmin edən vergi münasibətlərinin müəyyən edilməsi vergi mexanizminin yaradılmasının əsas mərhələlərindən biridir. Vergi nəzəriyyəsinin iqtisadi kateqoriya kimi şərh edilən bir sahəsi də vergi mexanizmidir. Vergi mexanizminin elementləri eyni zamanda həm də müstəqil komplekslərdir, onların hər birinin özünün təşkili, qiymətləndirilməsi qaydaları mövcuddur. 316 Vergi mexanizmi vergi münasibətlərinin təşkilinin yalnız forma və üsullarını deyil, həm də onların kəmiyyət və keyfiyyətinin müəyyən edilməsi üsullarını özündə birləşdirir.

Vergi mexanizminin daxili məzmununu büdcə gəlirlərinin formalaşması, vergi məbləğlərinin ərazi və regionlar arasında yenidən bölüşdürülməsi zamanı yaranan hüquqi və maliyyə münasibətləri təşkil edir. Təşkilati-iqtisadi və maliyyə münasibətləri sistemi vergi mexanizminin qurulması xüsusiyyətlərini müəyyən edir.

Vergi planlaşdırması, vergi tənzimlənməsi və idarə edilməsi, vergi nəzarətinin üsulları bir-birindən fərqlidir. Bu xüsusiyyətlər onları müstəqil sahə kimi tədqiq

etməyə, onlara xas olan qanunauyğunluqları müəyyən etməyə imkan verir. Bunlar nəzərə alınmaqla vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi istiqamətləri işlənilib hazırlanır. Vergi tənzimlənməsi, idarəçiliyi və nəzarəti də eyni qaydalara tabedir. Onlar üçün idarəetmənin ümumi nəzəriyyəsinin işləyib hazırladığı müddəalar daha çox əhəmiyyət kəsb edir. Vergi planlaşdırmasının qarşısında duran vəzifələr birmənalı deyil. Bu vəzifələr kimi vergi tənzimlənməsi, idarə edilməsi və nəzarəti sahələrində də dövlət, korporativ və şəxsi iqtisadi maraqlar toqquşduğundan onlar da birmənalı deyillər.

Azərbaycan Respublikasının vergi sisteminin ümumi quruluşu aşağıdakı şəkildəki kimidir. (Bax Sxem 2.)

Sxem 2. Azərbaycan Respublikasında vergi sistemi (11, 19).

Azərbaycan vergi sistemini təşkil edən vergiləri 3 qrupa ayırmaq olar. Bunlar: gəlirlərdən alınan vergilər, mülkiyyətə görə vergilər, mal və xidmətlərə görə vergilərdir. Gəlirlərə görə vergilər fiziki şəxslərin gəlir vergisindən, hüquqi şəxslərin mənfəət vergisindən, sadələşdirilmiş vergidən ibarətdir. Fiziki şəxslərin gəlir vergisi maddə 103-ə əsasən əlaqədar gəlirlərdən tutulan vergilərə ayrılır. Qüvvədə olan Vergi Məcəlləsinə görə gəlir vergisi 14% dərəcəsi ilə tutulur. Qeyd etmək lazımdır ki, aylıq gəlirin 200 manata qədəri vergiyə cəlb olunmur.

Büdcə-vergi tənzimləməsi, vergitutmanın idarə edilməsi və büdcə-vergi nəzarəti xüsusi, özüməməxsus üsullarla həyata keçirilir. Optimal vergi mexanizminin qəbul edilməsi həm müxtəlif növ vergilərin seçilməsi, həm də onların hesablanması və büdcəyə ödənilməsinin uyğun norma və qaydalarının təmin edilməsi deməkdir. Deməli vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolu daim artırılmalıdır. Çünki, vergi tənzimlənməsi eyni zamanda investisiya proseslərinə, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrində texnologiyanın yeniləşdirilməsinə, büdcənin balanslaşdırılmasına iqtisadi təsir göstərir. Bu baxımdan yanaşsaq vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətlərinin müəyyən edilməsi olduqca aktual bir məsələdir. Bu sahədə ciddi aşraşdırmaların aparılmasına ehtiyac duyulur.

Vergi mexanizminin yaradılması və onun tətbiqi zamanı yaranan münasibətlər. Vergi mexanizminin yaradılması aşağıdakı mərhələlərdən ibarət olan ardıcıl prosesdir:

- vergi mexanizminin işlənilib hazırlanması;
- vergi mexanizminin praktiki tətbiqi;
- vergi münasibətlərinin müəyyən edilmiş forma və üsullarına əməl edilməsinin yoxlanılması;
- informasiyanın yığılması;
- vergi mexanizminin fəaliyyətinin müsbət və mənfi cəhətlərinin aşkar edilməsi üçün nəzarət tədbirlərinin həyata keçirilməsi;

-mövcud vergi sisteminin təhlili, onun qiymətləndirilməsi və vergi mexanizminin təkmilləşdirilməsi üzrə təkliflərin işlənilib hazırlanması.

Vergi mexanizminin tətbiqi zamanı yaranan münasibətlər aşağıdakı kimi qruplaşdırılır:

- hüquqi tənzimləmə və reqlamentləşdirmə;
- vergi planlaşdırması və proqnozlaşdırması;
- vergitutmanın idarə edilməsi;
- vergi nəzarəti.

Dünya təcrübəsindən aydın olur ki, vergi tənzimlənməsinin təşkilinin aşağıdakı prinsipləri işlənilib hazırlanmışdır:

- vergi güzəştlərinin tətbiqi seçim xarakteri daşımır;
- investisiya güzəştləri müstəsna olaraq dövlət investisiya proqramlarının yerinə yetirilməsini təmin edən vergi ödəyicilərinə verilir;
- vergi güzəştlərinin tətbiqi dövlətin iqtisadi maraqlarına zərər vurmamalıdır;
- vergi güzəştlərinin tətbiqi qaydası qanunla müəyyən edilir.

Vergi mexanizminin yuxarıda sadalanan bütün həlqələri arasında şərti olaraq sərhəd qoyulur, çünki praktikada onlar daim kəşisirlər, vergi tənzimlənməsi və vergi nəzarəti isə demək olar ki, bir tam kimi çıxış edirlər. Vergi tənzimlənməsi prosesində həm vergi güzəştləri sistemi şəklində həvəsləndirici üsullardan, həm də cərimələr şəklində sanksiya üsullarından istifadə olunur.

Vergi sistemində ədalətliliyə, sadəliyə, səmərəliliyə nail olunması və iqtisadi yüksəliş baxımından bütün maneələrin aradan qaldırılması məqsədilə tənzimləyici tədbirlər həyata keçirilir. Tətbiq edilmiş vergi normalarının sahibkarlıq və innovasiya fəaliyyətinə məhdudlaşdırıcı təsiri, əhalinin yığımlarının səviyyəsinin aşağı düşdüyü aşkar edildikdə yeni vergitutma konsepsiyasının işlənilib hazırlanması zərurəti ortaya çıxır. Mütəmadi olaraq vergi sisteminin sadələşdirilməsi zərurəti vergitutmada islahatlar aparılmasının əsas amillərindən biridir. Reallıqlar göstərir ki, islahatlararası dövrlərdə vergi qanunvericiliyinə edilən çoxsaylı əlavə, düzəliş və dəyişikliklər onu xeyli mürəkkəbləşdirir.

Vergilər biznes fəaliyyətinin maliyyə nəticələrinə təsir göstərən xarici amillər arasında xüsusi yer tutur. Vergi yükü və vergitutma mexanizmi investisiya layihələrinin həyata keçirilməsi, yeni məhsulların istehsalının təşkili və satışı üzrə idarəetmə qərarlarının qəbulu üçün səmərəlilik meyarları kimi də çıxış edir. Qeyritəkmil vergi sistemi bir çox hallarda müəssisələrin mürəkkəb və bəzən də çıxılmaz maliyyə vəziyyətinə düşməsinə səbəb olur. Buna görə də, vergilərin sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsində yeri və sahibkarlıq fəaliyyətinə təsiri problemlərinin öyrənilməsi mühüm yer tutur.

Qeyd olunan problemlərin həllində vergi sisteminin sahibkarlıq fəaliyyətinə təsirinin gücləndirilməsi mühüm rol oynayır. Qüvvədə olan vergi qanunvericiliyinin səmərəliliyi və vergi tənzimlənməsinin təkmillik səviyyəsi ölkə iqtisadiyyatının vəziyyətinə birbaşa təsir göstərir. Vergilərin sahibkarlığın dövlət tənzimlənməsində rolunun hərtərəfli öyrənilməsinə həsr olunmuş xüsusi tədqiqatların olmaması problemin dərinədən öyrənilməsi zərurətini doğurur. Bu problem bazar iqtisadiyyatının dövlət tənzimlənməsinə və vergitutmaya aid elmi əsərlərdə ümumi şəkildə tədqiq olunur.

Hal-hazırkı dövrə qədər biznes fəaliyyətinin vergi tənzimlənməsi tam şəkildə tədqiq olunmamışdır. Son dövrlərdə vergilərin istehsal proseslərinə təsirini öyrənən monoqrafiyalar, dissertasiyalar yazılmışdır. Lakin bu tədqiqatlarda əsas diqqət inflyasiya və tənəzzül dövrlərində sahibkarlıq subyektləri qarşısında dayanan problemlərin həllinə yönəlmiş, istehsalın vergi tənzimlənməsinin nəzəri əsaslarının öyrənilməsinə, bu sahədə tarixi təcrübənin və perspektivlərin tədqiqinə lazımı diqqət yetirilməmişdir.

Aydındır ki, respublikamızın sosial-iqtisadi inkişafı dövlətin iqtisadi siyasətindən əhəmiyyətli dərəcədə asılıdır. Bununla əlaqədar olaraq deyə bilərik ki, müasir dövrdə istehsal və xidmət sahələrində sahibkarlığın stimullaşdırılması və səmərəliliyin artırılması əsas problem kimi qəbul olunur.

3.2 Vergi tənzimlənməsinin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər

Birbaşa vergilərin təkmilləşdirilməsi üzrə prioritet istiqamətlər. Ümumi vergi daxilolmalarında birbaşa vergilərin xüsusi çəkisinin artırılması və bunun isə vergi dərəcələrinin artması hesabına yox, vergitutma bazasının genişlənməsi hesabına həyata keçirilməsi daha məqsədəuyğundur. Vergitutma bazasının genişlənməsi vergi ödəyiciləri tərəfindən gəlirlərin düzgün göstərilməsi hesabına həyata keçirilməlidir. Bu məqsədlə vergi ödəyiciləri üçün əlverişli iqtisadi və əlavə sosial müdafiə stimullarının yaradılması istiqamətində zəruri tədbirlər görülməlidir ki, onlar faktiki vergitutma bazasının göstərilməsində maraqlı olsunlar.

Birbaşa vergilər üzrə aşağıdakı istiqamətlərdə müvafiq tədbirlərin həyata keçirilməsi məqsədə uyğun hesab oluna bilər:

Gəlir vergisi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi;- Respublikamızın iqtisadiyyatının inkişaf tempi və gələcək perspektivləri nəzərə alınmaqla qeyd edilməlidir ki, fiziki şəxslərin gəlirlərinin getdikcə artması ənənəsi daim davam edəcəkdir. Bu baxımdan fiziki şəxslərin gəlir vergisi sahəsində aşağıdakı prioritetlər nəzərə alınmalıdır:

-Gəlir vergisi ilə bağlı vergi daxilolmalarının artması fiziki şəxslərin vergitutma bazasının artması hesabına həyata keçməlidir;

-Vergitutma bazasının artması ölkənin iqtisadi inkişafı ilə bağlı fiziki şəxslərin gəlirlərinin artması və vergi ödəyiciləri tərəfindən bu gəlirlərin şəffaf göstərilməsi hesabına təmin olunmalıdır;

-Sahibkarlıq fəaliyyəti ilə məşğul olan fiziki şəxslər tərəfindən real gəlirlərin şəffaflığının təmin edilməsi üçün mövcud qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi vasitəsilə onlara real gəlirlərin göstərilməsi üçün əlverişli stimullar yaradılmalıdır. Bu həm dövlətin iqtisadi-sosial sahədə fəaliyyətinin səmərəliliyinin artması, həm vergi sahəsinin inkişafı baxımından beynəlxalq standartlara yaxınlaşması üçün zəruridir. Nəticədə fiziki şəxslərin gəlirlərinin şəffaflığının artması təmin oluna biləcək, bu isə

öz növbəsində ölkədə müəssisələrin rəqabət qabiliyyətinin və gəlirlərin artmasına müsbət təsir göstərəcəkdir.

Mənfəət vergisi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi:- Mənfəət vergisi üzrə aşağıdakı əsas prioritet istiqamətlərin nəzərə alınması məqsədəuyğun hesab edilə bilər:

-Aşağı (vahid dərəcə saxlanılmaqla) vergi dərəcəsinin tətbiqi ilə vergitutma bazasının genişləndirilməsi;

-Müəssisələrin vergi yükünün azaldılması və bunun əsasında özəl biznesin bütün sahələrinin daha da inkişaf etdirilməsi;

-Vergi güzəştlərinin dövlətin sosial-iqtisadi proqramlarının strateji məqsədlərinə uyğun, ancaq müvəqqəti və əldə edilmiş nəticələrə əsaslanaraq verilməsi.

Sadələşdirilmiş vergi sisteminin təkmilləşdirilməsi və onun tətbiq sahəsinin genişləndirilməsi:- Beynəlxalq təcrübəyə əsasən, kiçik biznes üçün müxtəlif ölkələrdə sadələşdirilmiş vergi sistemi tətbiq olunur. Respublikamızda kiçik biznesin inkişafı üçün sadələşdirilmiş vergi sisteminin tətbiqi davam etdirilməlidir ki, xüsusilə regionlarda kiçik biznes obyektləri rəqabət qabiliyyətli olsunlar və məşğulluq problemi tam həll olunsun. Ancaq kiçik biznes üçün nəzərdə tutulmuş sadələşdirilmiş vergi rejimindən istifadə edərək bir sıra iqtisadi fəaliyyət növləri üzrə sadələşdirilmiş vergi ödəyiciləri kimi qeydiyyatla durmaqla vergidən yayınma halları vergi orqanlarının xüsusi nəzarətində olmalıdır. Bu baxımdan kiçik biznes müəssisələrini aşağı vergi dərəcəsi ilə vergiyə cəlb edərək uçota almaq qərarı həm iqtisadi fəaliyyət növü, həm dövrüyyə, həm də işçilərin sayı və xidmət sahəsi kimi parametrlər əsasında qəbul edilməsi məqsədəuyğundur.

Sadələşdirilmiş vergi üzrə sistemin daha da təkmilləşdirilməsi və bu sistem çərçivəsində vergilərin dərəcələr üzrə diferensiasiya olunması məqsədə uyğundur. Ümumi olaraq sadələşdirilmiş vergilərin dövrüyyə əsasında hesablanması, biznes növündən və müəssisənin xüsusiyyətlərindən asılı olaraq müxtəlif vergi dərəcələri, parametrlər və elastik əmsalların tətbiq olunması təkmilləşdirilməlidir. Eyni zamanda

bu sistem üzrə istifadə olunan parametrlərin və elastik əmsalların sadə olması, tez və obyektiv üsullarla müşahidə edilməsi və vergi dərəcələrinin müxtəlifliyinin minimal olması məqsədəuyğundur.

Bir sıra biznes fəaliyyəti növləri üzrə vergi nəzarətində çətinliklərin olması istisna edilmir, böyük insan resursları tələb olunur və vergidən yayınma hallarının mövcud olması istisna edilmir. Ona görə də, belə fəaliyyət növləri üçün sadələşdirilmiş vergi üzrə təkmilləşdirilmiş sisteminin tətbiqi həm vergi ödəyicilərin vergidən yayınma üzrə risklərini, həm də vergi orqanları üçün inzibati xərclərini xeyli azalda bilər.

Ödəmə mənbəyində vergi üzrə qanunvericiliyin daha da təkmilləşdirilməsi. Ödəmə mənbəyində tutulan vergi onun yığılması baxımından ən az inzibati xərclər tələb edən və əməl etmə üzrə ən səmərəli vergi növüdür. Ona görə ödəmə mənbəyində tutulan vergi üzrə tətbiq sahələrinin genişlənməsi məqsədəuyğundur. Bununla bağlı əməkhaqqı, dividendlər, royalti və sair ödəmələrdən başqa vergilərin düzgün hesablanması və nəzarəti çətin olan və böyük inzibati xərclər tələb edən bir sıra işlər üzrə müəssisələrin ödənişləri edərkən vergi agentləri kimi mənbədə vergi tutması məqsədəmüvafiqdir.

Əmlak vergisi üzrə qanunvericiliyin təkmilləşdirilməsi:- Təhlil və rəllıqlar göstərir ki, əmlak vergisinin yığılmasının səmərəsi yüksəkdir və bu vergidən yayınma halları demək olar ki, qeyri-mümkündür. Əmlak vergisi üzrə də uzun müddətli strateji tədbirlərin işlənilib hazırlanması zamanı aşağıdakı prioritetlərin nəzərdə tutulmasını zəruri hesab etmək olar.

-əmlak və torpaq vergilərini əvəz edən daşınmaz əmlaka görə bir vahid verginin tutulması;

-əmlak və torpaq vergisinin həm vergilərin yığılmasının artması, həm sosial ədalət və ekoloji tələblər üzrə prinsiplərə cavab verməsi.

Təbii ki, əmlak və torpaq vergilərinin tutulması progressiv vergi dərəcələri əsasında qurulmalı və bir sıra sosial qrupları üçün güzəştlər də nəzərdə tutulmalıdır. İnsanların şəxsi istifadəsində olan torpaq sahələrində və ya sənaye obyektləri yerləşən

torpaqlarda ekoloji tədbirlər həyata keçirildiyi hallarda aşağı dərəcə ilə torpaq vergisinin tətbiq olunması məqsədmüvafiq olardı.

3.3 Azərbaycanda vergi sisteminin tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri

Dövlətin vergi siyasətinin işlənməsi və proqnozlaşdırılması üçün vergitutma nəticəsində yaranan iqtisad-təsərrüfat münasibətlərinin tədqiqi zəruridir.

Vergi tənzimlənməsinin məzmunu və məqsədi vergitutma sisteminin tənzimləyici funksiyası ilə müəyyən edilmişdir. Bu proses obyektiv olaraq zəruridir və onun nəticəsi istifadə edilən üsulların iqtisadiyyatın həqiqi vəziyyətinə adekvatlığından asılıdır. Vergi tənzimlənməsi üsullarından istifadə edilməsi vergilərin tənzimləyici funksiyasından maksimal dərəcədə istifadə etməyə maneçilik törədən fiskal funksiya ilə bağlı ziddiyyətlərlə müşayiət olunur. Vergi tənzimlənməsindən istifadə edilməsi üçün başlıca şərt təkrar istehsal prosesinin gedişatına dövlət müdaxiləsinin iqtisadi cəhətdən məqsəduyğunluğudur. İqtisadi inkişaf prosesini təmin etmək və böhran hallarını müvəffəqiyyətlə aradan qaldırmaq üçün hər bir ölkənin hökuməti iqtisadiyyata dövlət təsiri sistemində olan bütün üsullardan istifadə edirlər.

Dövlət tənzimlənməsi üsullarını şərti olaraq birbaşa və dolaylı üsullara ayırmaq olar. Birbaşa üsullar hakim-sərəncamverici münasibətlərə əsaslanır. Vergitutma sahəsində siyasətin də aid olduğu dolaylı üsullar isə müəyyən fəaliyyət sahələrində iqtisadi maraqların yaradılması və ya bu maraqların aradan qaldırılmasını nəzərdə tutur.

Məqsədindən asılı olaraq vergi tənzimlənməsi üsulları üç qarşılıqlı əlaqəli sahəyə bölünür:

- Vergi münasibətlərinin bütün iştirakçılarının maraqlarının balanslaşdırılması;
- Vergi tənzimlənməsinin səmərəliliyininin təmin olunması;
- Vergi tənzimlənməsinin ünvanlı xarakterli olması;

Vergi tənziplənməsinin dövlətin digər tənzipləmə tədbirləri ilə sistem halında uzlaşdırılması və tətbiqi Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti Vergi güzəştləri İstənilən dövlətin vergi siyasətində vergi güzəştləri mühüm yer tutur. Vergi güzəşti vergitutma obyektı mövcud olan zaman vergi qanunvericiliyinin vergi ödəyicisinə vergini ödəməkdən tam və ya qismən azad olmaq üçün təqdim etdiyi müstəsna imkandır.

Vergi güzəştlərinin aşağıdakı növləri var:

İstisnalar ayrı-ayrı vergitutma obyektlərinin vergidən azad edilməsinə yönəldilmiş vergi güzəştləridir:

Çıxmalar- vergitutma bazasının azadılmasına yönəldilmiş güzəştlərdir.

Vergi krediti-vergi dərəcəsinin və ya məcmu verginin azaldılmasına yönəldilmiş güzəştlərdir.

Vergitutmada islahatların aparılmasının əsas stimullarından biri həmişə vergi sisteminin sadələşdirilməsi zərurəti olmuşdur. Vergi sisteminin mürəkkəbliyi inzibati xərclərin artmasına səbəb olur, vergi ödəyicilərinin ayrı-ayrı qrupları arasında vergi yükünün qeyri-bərabər bölüşdürüldüyü fikrinə inamı artırır. Bununla da vergi sistemində islahatların aparılmasına klassik stimullar ölkədə qərarlaşmış iqtisadi imkanların yol verdiyi hədd daxilində reallaşdırılır. Hesab edilir ki, hər 5-7 ildən bir əsaslı vergi islahatları aparılmalı, hər 2-3 ildən bir isə qüvvədə olan vergi normalarının səmərəliliyinin dərin təhlili həyata keçirilməlidir. Əgər belə bir təhlil mənfi nəticə çıxarmağa əsas verirsə, onda yubanmadan islahatlar aparmaq lazımdır.

Vergi islahatları vasitəsilə iqtisadiyyatın sabitləşdirilməsi üzrə səmərəli fəaliyyət aparmaq arzusunda olan dövlətlər üçün vergi eksperimentinin yalnız məzmunu deyil, həm də onun vaxtında və sürətlə həyata keçirilməsi çox əhəmiyyətlidir.

Yubanmaq ona gətirib çıxarır ki, iqtisadiyyatda böhran vəziyyəti dərinləşər və həyata büdcə-vergi balanslaşdırılması; vergi güzəştləri sistemi; inzibati təsir; sanksiya tədbirləri. istisnalar çıxılmalar Vergi krediti Azərbaycan Respublikasının vergi sistemi və vergi siyasəti keçirilən eksperiment nəzərdə tutulan səmərəni verməz.

2008-ci ildən sahibkarlıq subyektlərinin qeydiyyatının “bir pəncərə” prinsipi tətbiq edilməklə aparılması göstərilən elektron xidmətlərin muhum tərkib hissəsi olub vergi ödəyiciləri və beynəlxalq təşkilatlar tərəfindən çox musbət qiymətləndirilir. “Bir pəncərə” prinsipi tətbiq edilməklə əvvəlki və sonrakı vəziyyətin müqayisəsi aşağıdakı cədvəldəki kimidir:

Cədvəl 7. “Bir pəncərə” prinsipinin tətbiqi nəticələri (19,5)

<i>Qeydiyyat</i>	<i>Əvvəl</i>	<i>Sonra</i>
Qeydiyyat zamanı prosedurların sayı	15	5
Qeydiyyat aparən orqanların sayı	8	1
Sənədlərin sayı	33	7
Sərf olunan vaxt (gün)	56	2

Bu prosesin təkmilləşdirilməsi daim davam etdirilir. 2011-ci il iyulun 1-dən sahibkarlıq fəaliyyətini həyata keçirən fiziki şəxslərin, 2012-ci ildən isə isə hüquqi şəxslərin dövlət qeydiyyatı elektron formata keçirilir. Azərbaycanda nağd ödəmələr prosesində geniş tətbiq edilən nəzarət-kassa aparatlarının qeydiyyat prosesi də elektronlaşdırılmışdır.

Ümumi olaraq Avropa İttifaqına daxil olan və digər ölkələrin vergi sistemlərini təhlil edərək, nəticəyə gəlmək olar ki, mütərəqqi vergi sistemi aşağıdakı əsas 5 prinsipə cavab verməlidir:

1.Bərabərlik - vergi sistemi bütün vergi ödəyiciləri üçün bərabər və ədalətli olmalıdır, nəticədə eyni şəraitdə olan vergi ödəyiciləri üçün eyni vergilər tutulmalıdır və eyni əməliyyatlardan da eyni qaydada vergi alınmalıdır.

2.Sadəlik – vergi sistemi mümkün qədər sadə olmalıdır ki, vergi ödəyicilər öz öhdəliklərini asan başa düşüb vergiləri vaxtında və tam ödəsinlər və eyni zamanda vergi orqanların inzibati xərcləri və vergi nəzarətdə çətinliklər azalsın.

3.Kafilik – vergi sistemi dövlət büdcəsini kifayət qədər və qabaqcadan məlum olan gəlir mənbələri ilə təmin etməlidir.

4.Səmərəlilik – vergi sistemi səmərəli olmalıdır və ölkənin iqtisadiyyatında məhsul və xidmətlərin istehsal həcminin artmasının qarşısını almamalı və ya azaltmamalıdır.

5.Rəqabət qabiliyyəti – digər ölkələrin vergi sistemlərinə dair milli vergi sistemi rəqabət qabiliyyətli olmalıdır, ona görə ki uzun müddətli, davamlı və real iqtisadi inkişafı, yeni iş yerlərinin yaradılmasını və artımını təmin edən sistem olmalıdır.

Nəticə və təkliflər

Biznes ilə məşğul olmağa qərar verən hər bir sahibkarın vəzifəsi ümumi görünüşdə ona gətirib çıxarır ki, öz fəaliyyət sferasını müəyyənləşdirsin, müvəffəqiyyətə gətirən yeni ideyanı tapsın, mümkün risk nöqtəyi nəzərdən onu hərtərəfli qiymətləndirsin və sonra isə nəzərdə tutulan konkret nəticə alınana qədər həyata keçirsin. Biznesin təşkili bir neçə mərhələləri əhatə edir: yeni ideyanın düzgün izah edilməsi; onun hərtərəfli qiymətləndirilməsi; bazarda boşluğun axtarışı; fəaliyyət konsepsiyasının formalaşdırılması, biznesin məqsədlərinin seçilməsi və ən əsası biznesin dövlət tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirləri təhlil etmək.

Biznesin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımı pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək.

Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər. İqtisadi siyasətin bu istiqamətləri dövlətin iqtisadiyyata maksimal təsirini əks etdirməklə özündə xüsusi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, vasitələri və metodlarını birləşdirir.

Dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyaları ümumi halda istiqamətləndirici, koordinasiyaedici, stimullaşdırıcı, nəzarətedici, sosial və s. kimi təsnifləşdirilə bilər. Bu funksiyalardan ən başlıcalarını aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq olar: qanunvericiliyin formalaşdırılması; milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini və xarici təhlükələrdən müdafiə; makro- iqtisadi sabitliyin təmini və mümkün qədər inflyasiyaya yol verməmək, milli valyutanın sabitliyini təmin etmək; institusional islahatların həyata keçirilməsi; ictimai xidmətlərin göstərilməsi; sosial baxımdan zəif əhali təbəqəsinin müdafiəsi və təminatı; təbiətin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin

təmini; iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli dəyişikliklər edilməsi; bazar qusurlarının, çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və ya qarşısının alınması; dövlət sahibkarlığı müəssisələrinin idarə edilməsi.

Son 200 illik dövrdə dünyanın dahi iqtisadçıları tərəfindən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində əsas iqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: keynsçilik və neokeynsçilik; monetarizm; institusionalizm; marksizm; neoklassik nəzəriyyə; neoliberalizm. Dünya təsərrüfat təcrübəsində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağıdakı konsepsiyaları diqqəti daha çox cəlb edir: istehsalın inkişaf konsepsiyası (təklif konsepsiyası). Əsas kimi məhsuldar qüvvələrin inkişafı, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləş- dirilməsi götürülür və iqtisadi artıma nail olma, işsizliyin, inkişafda qeyri-tarazlığın azaldılması götürülür; təkrar istehsalın tarazlı inkişaf konsepsiyasında istehsalın tarazlı artımına nail olmaq üçün antiböhran, antiinflasiya, gəlirlərin, məşğulluğun və xarici iqtisadi tarazlığın tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirilir; istehsalın artırılmasının tələb tərəfindən stimullaşdırılması konsepsiyası (tələb konsepsiyası). ÜDM-in artım templərini sürətləndirmək, tam məşğulluğa nail olmaq üçün məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi əsas kimi götürülür; idxalı əvəzləmə konsepsiyası. Çox vaxt daxili bazarı və istehsalı qoruma ilə nəticələnir (ixrac sahələrinin təklifinin artırılması konsepsiyası). Yerli istehsal sahələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq himayədar siyasət yeridilir və s.

Azərbaycan Respublikasında İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlət-biznes əməkdaşlığı konsepsiyası, onun əsas prinsipləri, layihələrin maliyyələşdirilməsi, biznes partnyorun seçilməsi proseduru, seçimin metodoloji əsasları, layihələrin qiymətləndirilməsi barədə dövlət qulluqçularının, biznes və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq üçün seminar, təlim və forumların keçirilməsini təşkil etməlidir. Digər bir tənzimləmə forması isə dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin bu məqsədlə yaradılmış Mərkəz tərəfindən tənzimlənməsidir.

Mərkəz hər bir tərəfin üzərinə götürdüyü öhdəliklərinin icrasını nəzarətdə saxlamaq üçün hər bir layihə üzrə xüsusi qrup yaradır. Bu barədə geniş məlumat tədqiqatın “Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi” bölməsində verilib. 5. Özəl partnyorun seçilməsi Dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün özəl partnyorun seçilməsi adətən müsabiqə yolu ilə, 2 mərhələdən ibarət tender vasitəsi ilə seçilir. Birinci mərhələ ilkin seçim (ərizəçinin qoyulan tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması), ikinci mərhələ isə təkliflərin dəyərləndirilməsi yolu ilə tenderin qalibinin seçilməsi adlanır. Qiymətləndirmə 2 mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə tender komissiyası təkliflərin tender sənədlərində müəyyən olunmuş layihə üzrə minimum tələblərə cavab verib-verməməsini qiymətləndirir. İkinci mərhələdə isə tender sənədlərinə uyğun olaraq birinci mərhələni keçmiş təkliflərin sosial və maliyyə-iqtisadi kriteriyalara uyğunluğu yoxlanılır. Adətən, dövlət-biznes əməkdaşlığı haqqında qanun potensial özəl partnyorun layihədə iştirakı barədə kriteriyaları müəyyən etmir. Bunun üçün ayrıca qaydalar hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes-əməkdaşlığı mexanizminin yaradılması və inkişafı ilə bağlı təkliflər aşağıdakılardır:

1. Dövlət-biznes əməkdaşlığı ilə bağlı normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması; Bu normativ-hüquqi baza ilk növbədə, “Dövlət-biznes əməkdaşlığı haqqında” Azərbaycan Respublikası Qanunundan, tenderlərin keçirilməsi qaydalarından, tender komissiyalarının təşkili qaydalarından, dövlət-biznes əməkdaşlığını rəsmiləşdirən müqavilə, Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün uyğun sahələrin siyahısının təsdiq edilməsindən və digər müvafiq formaların təsdiq edilməsindən və digər tənzimləyici sənədlərin qəbulundan ibarət olmalıdır.

2. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin tətbiq olunacağı prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti və onun müvafiq strukturları ölkəmizdə dövlətbiznes əməkdaşlığının daha çox uğur gətirəcəyi və özəl

sektorun kapitalının cəlb olunmasına daha çox ehtiyac duyulan sferaları müəyyən və təsdiq etməlidir.

3. Əhaliyə kommunal-xidmət göstərən dövlət qurumlarının biznes strukturlarına idarəetməyə verilməyi məqsədi ilə onlarla konsessiya müqavilələrinin imzalanması;

4. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin nəzdində dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin idarə olunması, biznes partnyorun seçilməsi, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, məsləhət və digər funksiyaları həyata keçirən Dövlət-Biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin yaradılması; Dövlət-Biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin məqsədi dövlət və biznesin resurslarının, dövlət-biznes əməkdaşlığı sahəsindəki mütəxəssislərin konsolidasiyası yolu ilə ictimai infrastrukturun inkişafına investisiyaların cəlb olunması və onun idarəedilməsi olmalıdır.

5. Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığının inkişafı ilə bağlı konsepsiyanın hazırlanması;

6. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin idarə olunması ilə bağlı peşəkar kadrların hazırlanması;

7. Əməkdaşlığa cəlb olunan özəl şirkətlərin şəffaflıq prinsipləri əsasında seçilməsinin təmin etmək üçün vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin prosesdə iştirakına şərait yaradılması;

8. İslahatların sürətləndirilməsi, iqtisadi və sosial həyatın çevik tənzimlənməsi idarəetmə sistemində köklü dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Bu da öz növbəsində dövlət idarəetmə aparatının bütün həlqə-lərində ali və yerli hakimiyyət, sahəvi və funksional idarəetmə orqan-larında təşkilatı strukturların yenidən qurulmasında və idarəetmə sisteminə yeni məzmun verilməsində nəzərdə tutulur.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyini yüksəltməyə, mütərəqqi makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin formalaşdırılmasına imkan verərdi.

İstifadə olunmuş ədəbiyyat

1. Azərbaycan Respublikasının Konstitusiyası. 1995
2. “Müəssisələr haqqında” Azərbaycan Respublikasının Qanunu Bakı – 1994
3. Azərbaycan Respublikasının qanunları, Bakı, 1992-2014 illər.
4. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Bakı-2012
5. Azərbaycan Respublikasının Gömrük Məcəlləsi. Bakı-2012
6. Azərbaycan Respublikası Prezidentinin 2012-ci il 29 dekabr tarixli 800 sayılı Fərmanı ilə təsdiq edilmiş “Azərbaycan 2020: gələcəyə baxış” İnkişaf Konsepsiyası
7. Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirinin 27.02.2013-cü il tarixli 1317040100175800 nömrəli əmri ilə təsdiq edilmiş “Vergi sisteminin inkişafı üzrə 2013-2020-ci illər üçün Strateji Plan” və “2013-2020-ci illərdə vergi sisteminin İnkişaf Strategiyası”, s.302
8. Azərbaycan Respublikasının Milli Mühəsibat Uçotu Standartları. Bakı- 2012
9. Azərbaycanın Statistik Göstəriciləri 2012-2013. Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı-2013,s.79
10. Azərbaycanın vergi jurnalı. Resenziyalı elmi jurnal. 2010-2012 12.Allahverdiyev H.B., Qafarov K.S., Əhmədov Ə.M. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi. Bakı: “Nasi”, 2002, 447 s. 13.Aliyev İ.H., Əhmədov S.Ə. İqtisadiyyat hamı üçün. Bakı, “Avropa” nəşriyyatı, 2010, 404 səh. İSBN 978 – 8032 – 1- 5
11. Rzayev P.Q. İqtisadiyyatın vergi tənzimlənməsi mexanizminin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri. Monoqrafiya. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2013, s.134
12. Kəlbəliyev Y.A., Məhərrəmov R.B., Rzayev P.Q. Xarici ölkələrin vergi sistemi. Bakı, İqtisad Universiteti, 2011, s.103
13. Kəlbəliyev Y.A. Vergi siyasətinin konseptual əsasları və praktiki aspektləri. Bakı, “İqtisadiyyat Universiteti” Nəşriyyatı. 2012, 488 s.

14. Qloballaşma mühitində milli iqtisadi inkişaf modelin formalaşması problemləri. (Azərbaycan MEA İqtisadiyyat institutu. Elmi redaktor: i.e.d., prof. İ.H.Aliyev) Bakı “Avropa” nəşriyyatı – 2010, 186 s. İSBN 978-9952-8032-1-3
15. Mahmudov M.M., Mahmudova İ.M. Regionların sosial-iqtisadi inkişafının tənzimlənməsi. Bakı: “İqtisad Universiteti” Nəşriyyatı, 2011. 370 səh.
16. T. S. Vəliyev, Ə. P. Babayev, M. X. Meybullayev “ İqtisadi nəzəriyyə” Bakı - 2001
17. Bağirov D.A. Vergi nəzarəti. Bakı, 2008 15. Bağirov D.A, Həsənlı M.X. Maliyyə (dərslık). Bakı,2009.
18. “Azərbaycanda Kıçık Sahıbkarılıđın İnkışafına Dəstək” layihəsi. Bakı 2014, s.24
19. www.google.az
20. www.iqtisad.net
21. www.gyte.edu.tr
22. www.arama.com

Summary

The business regulation is a legal norm intended to shape conduct that is a by-product of imperfection. . In this form, it is generally a written instrument containing rules having the force of statutory law . Other forms of regulation are self regulation. In general, regulations are written by executive agencies as a way to enforce laws passed by the legislature. Because of the actual or potential interference in choices, the idea of regulation and most issues related to regulation tend to be in controversy.

Regulation mandated by a state attempts to produce outcomes which might not otherwise occur, produce or prevent outcomes in different places to what might otherwise occur, or produce or prevent outcomes in different timescales than would otherwise occur. In this way, regulations can be seen as implementation artifacts of policy statements. Common examples of regulation include controls on market entries, prices, wages, development approvals, pollution effects, employment for certain people in certain industries, standards of production for certain goods, the military forces and services. The economics of imposing or removing regulations relating to markets is analysed in regulatory economics.

Резюме

Целью государственного регулирования предпринимательской деятельности является создание определенных условий, обеспечивающих нормальное функционирование экономики в целом и стабильное участие предпринимателей страны в международном разделении труда и получение от этого оптимальных выгод. Правительство каждой страны безусловно имеет свои собственные цели на каждом конкретном этапе и добивается их решения доступными ему методами и средствами применительно к складывающейся экономической ситуации в своей стране и в мировом хозяйстве. Поэтому цели и задачи государственного регулирования подвержены изменениям, между тем, как механизм регулирования достаточно хорошо отработан, хотя и имеет особенности в каждой отдельно взятой стране.

Государственная политика регулирования экономики направлена на всестороннее обслуживание потребностей предпринимателей, и в частности, по административному надзору и нормативному регулированию производства. Сейчас нормативное регулирование распространилось на новые области, такие как: безопасность продукции (продовольственных и фармацевтических товаров), разработка и внедрение унифицированных национальных стандартов качества (в том числе и стандартов безопасности продукции). С целью сдерживания производства и расточительного потребления применяются меры прямого и косвенного регулирования: нормативные стандарты качества продукции, налоговое стимулирование инвестиций, косвенные налоги на потребителей.

REFERATI

Mövzunun aktuallığı: Müasir dövrdə Azərbaycanda bazar sistemi əsasında milli iqtisadiyyatın formalaşması, iqtisadiyyatda keçid dövrünün başa çatması, dəyişən şəraitə və tələbə uyğun olaraq iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sisteminin elmi cəhətdən sistemli təhlilinin dəyərləndirilməsini və yenidən dərk edilərək qiymətləndirilməsini obyektiv zərurətə çevirmişdir. Bu məqsədəuyğun olaraq tələbələrə təqdim olunan metodik vəsaitdə iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin nəzəri əsasları və modelləri; iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsinin forma və metodları; dövlətin iqtisadi siyasətinin məqsədləri, mexanizmləri və əsas istiqamətləri; dövlət bölməsi və dövlət mülkiyyətinin tənzimlənməsi; makroiqtisadi proqnozlaşdırma, planlaşdırma və proqramlaşdırma; dövlətin biznesin inkişafı üçün antiinhisar siyasəti və iqtisadi konyunkturanın tənzimlənməsi; sosial-iqtisadi proseslərin büdcə-vergi tənzimlənməsi; dövlətin pul-kredit siyasəti; dövlətin antiinflasiya siyasəti və qiymətlərin tənzimlənməsi; dövlətin investisiya-innovasiya və struktur siyasəti; dövlətin aqrar siyasəti; davamlı inkişafın təmin edilməsinin dövlət mexanizmi; regional sosial iqtisadi inkişafın dövlət tənzimlənməsi; sosial inkişafın, əmək bazarı və məşğulluğun dövlət tənzimlənməsi; xarici iqtisadi fəaliyyətin tənzimlənməsi və iqtisadi təhlükəsizliyin təmin edilməsi mexanizmlərinin öyrənilməsi nəzərdə tutulur.

Müasir dövrdə tələbələri dövlətin iqtisadiyyata müdaxiləsinin konseptual əsasları, müasir şəraitdə biznesə dövlət müdaxiləsinin səmərəli hədd və funksiyaları haqqında Azərbaycanda iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin, qanunauyğunluqlarını və xüsusiyyətlərini dərk etməyə, milli iqtisadiyyat səviyyəsində müvafiq qərarların qəbulu və reallaşdırılmasının prinsipləri, mexanizmləri, habelə davamlı inkişafa keçidin təmin olunmasında dövlətin rolu haqqında sistemli nəzəri və əməli xarakterli tədqiqatların aparılmasına istiqamətləndirir. Bu baxımdan, iqtisadiyyatın inkişafı üçün biznes subyektlərinin tənzimlənməsi siyasəti olduqca aktualdır.

Tədqiqatın obyektı. Azərbaycanca fəaliyyət göstərən kiçik və orta biznes subyektləri tədqiqatın obyektini təşkil edir.

Tədqiqatın predmeti. Biznes fəaliyyətini həyata keçirən təsərrüfat subyektləri ilə dövlət orqanları arasında yaranan münasibətlər, vergilərin biznes fəaliyyətinə təsiri, vergi tənzimlənməsinin dövlətin digər tənzimləmə tədbirləri ilə qarşılıqlı təsiri tədqiqatın predmeti kimi qəbul olunur.

Tədqiqatın məqsədi və vəzifələri. Tədqiqatın məqsədi biznes konsepsiyalarının mühüm istiqamətlərinin müəyyənləşdirilməsi, iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin həyata keçirilməsi üsullarının müəyyən edilməsi və elmi cəhətdən əsaslandırılmasıdır.

Tədqiqatın informasiya bazası. Tədqiqatın informasiya bazasını yerli biznes təşkilatlarının konsepsiyalarının formalaşması sahəsində hazırladıqları metodik sənədlər və əsasnamələr, strateji menecment sistemini quran dünyanın aparıcı firmalarının və kompaniyalarını konsepsiyalarını təcəssüm etdirən internet səhifələri, beynəlxal səviyyədə tanınan ekspert və müəlliflərin fikirlərinin yer aldığı ayrı-ayrı ədəbiyyatlar, məqalələr, habelə ən son statistik göstəricilər təşkil edir.

Tədqiqatın praktiki əhəmiyyəti. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində vergi siyasətinin rolunun daha da artırılması, maliyyə mexanizminin səmərəliliyinin yüksəldilməsi tədbirlərinin hazırlanmasında elmi mənbə kimi istifadə olunmasıdır. İqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsində mövcud qanunvericilik bazasının təkmilləşdirilməsi, səmərəli maliyyə mexanizmlərin tətbiqinin dəstəklənməsi istiqamətində elmi cəhətdən əsaslandırılmış təkliflərin verilməsi olduqca vacibdir.

Tədqiqat işi bazarda müvazinətin və struktur dayanıqlığının təminatı, rəqabətə davamlı fəaliyyətin təşkili, səmərəli maliyyə-kredit mexanizminin formalaşması üzrə təkliflərin verilməsi baxımından vacibdir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi: Tədqiqatın elmi yeniliyi kimi aşağıdakıları qeyd etmək olar:

- biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas konsepsiyaları və modelləri müəyyənləşdirilmiş;
- biznesin hüquqi tənzimlənməsinin və inkişafının dünya təcrübəsi təhlil edilmiş;
- dövlətin qiymət siyasətinin istiqamətləri təhlil edilmiş;
- vergi tənzimlənməsinin stimullaşdırıcı rolunun artırılması istiqamətləri təhlil edilmiş;
- biznesin dövlət tənzimlənməsinin əsas istiqamətləri müəyyənləşdirilmiş və dəyərli təkliflər verilmişdir.

Sonda aşağıdakı nəticə və təkliflər verilmişdir:

Biznes ilə məşğul olmağa qərar verən hər bir sahibkarın vəzifəsi ümumi görünüşdə ona gətirib çıxarır ki, öz fəaliyyət sferasını müəyyənləşdirsin, müvəffəqiyyətə gətirən yeni ideyanı tapsın, mümkün risk nöqtəyi nəzərdən onu hərtərəfli qiymətləndirsin və sonra isə nəzərdə tutulan konkret nəticə alınana qədər həyata keçirsin. Biznesin təşkili bir neçə mərhələləri əhatə edir: yeni ideyanın düzgün izah edilməsi; onun hərtərəfli qiymətləndirilməsi; bazarda boşluğun axtarışı; fəaliyyət konsepsiyasının formalaşdırılması, biznesin məqsədlərinin seçilməsi və ən əsası biznesin dövlət tənzimlənməsi istiqamətində həyata keçirdiyi tədbirləri təhlil etmək.

Biznesin dövlət tənzimlənməsinin iqtisadiyyata təsirinin maksimal və minimal həddləri mövcuddur. Müdaxilənin minimal həddi dedikdə, dövlətin iqtisadiyyatı tənzimləməklə bağlı həyata keçirdiyi 3 funksiya nəzərdə tutulur. Bunlar aşağıdakılardır: əhalini ictimai məhsullarla təmin etmək; iqtisadiyyatı lazımı pul kütləsi ilə təmin etmək; xarici effektləri tənzimləmək.

Dövlətin iqtisadiyyata maksimal həddi, hər şeydən əvvəl, onun həyata keçirdiyi iqtisadi siyasətin strukturunda öz əksini tapır. Onlara makroiqtisadi siyasət, pul-kredit siyasəti, büdcə-vergi siyasəti, investisiya siyasəti, konyuktur siyasət, struktur siyasət, sosial siyasət, regional siyasət, xarici iqtisadi siyasət və s. aid edilə bilər. İqtisadi

siyasətin bu istiqamətləri dövlətin iqtisadiyyata maksimal təsirini əks etdirməklə özündə xüsusi iqtisadi tənzimləmə mexanizmləri, vasitələri və metodlarını birləşdirir.

Dövlət tənzimlənməsinin əsas funksiyaları ümumi halda istiqamətləndirici, koordinasiyaedici, stimullaşdırıcı, nəzarətedici, sosial və s. kimi təsnifləşdirilə bilər. Bu funksiyalardan ən başlıcalarını aşağıdakı ardıcılıqla qruplaşdırmaq olar: qanunvericiliyin formalaşdırılması; milli iqtisadiyyatın təhlükəsizliyinin təmini və xarici təhlükələrdən müdafiə; makro- iqtisadi sabitliyin təmini və mümkün qədər inflyasiyaya yol verməmək, milli valyutanın sabitliyini təmin etmək; institusional islahatların həyata keçirilməsi; ictimai xidmətlərin göstərilməsi; sosial baxımdan zəif əhali təbəqəsinin müdafiəsi və təminatı; təbiətin qorunması və ekoloji təhlükəsizliyin təmini; iqtisadiyyatın strukturunda səmərəli dəyişikliklər edilməsi; bazar qusurlarının, çatışmazlıqlarının aradan qaldırılması və ya qarşısının alınması; dövlət sahibkarlığı müəssisələrinin idarə edilməsi.

Son 200 illik dövrdə dünyanın dahi iqtisadçıları tərəfindən iqtisadiyyatın dövlət tənzimlənməsi sahəsində əsas iqtisadi nəzəriyyələri aşağıdakı kimi təsnifləşdirmək olar: keynsçilik və neokeynsçilik; monetarizm; institusionalizm; marksizm; neoklassik nəzəriyyə; neoliberalizm. Dünya təsərrüfat təcrübəsində iqtisadiyyatın tənzimlənməsinin aşağıdakı konsepsiyaları diqqəti daha çox cəlb edir: istehsalın inkişaf konsepsiyası (təklif konsepsiyası). Əsas kimi məhsuldar qüvvələrin inkişafı, iqtisadiyyatın strukturunun təkmilləş- dirilməsi götürülür və iqtisadi artıma nail olma, işsizliyin, inkişafda qeyri-tarazlığın azaldılması götürülür; təkrar istehsalın tarazlı inkişaf konsepsiyasında istehsalın tarazlı artımına nail olmaq üçün antiböhran, antiinflyasiya, gəlirlərin, məşğulluğun və xarici iqtisadi tarazlığın tənzimlənməsi siyasəti həyata keçirilir; istehsalın artırılmasının tələb tərəfindən stimullaşdırılması konsepsiyası (tələb konsepsiyası). ÜDM-in artım templərini sürətləndirmək, tam məşğulluğa nail olmaq üçün məcmu tələbin məcmu təklifi üstələməsi əsas kimi götürülür; idxalı əvəzləmə konsepsiyası. Çox vaxt daxili bazarı və istehsalı qoruma ilə nəticələnir (ixrac sahələrinin təklifinin artırılması konsepsiyası). Yerli istehsal

sahələrin rəqabətqabiliyyətinin artırılması və onun inkişafını təmin etmək məqsədilə müvafiq himayədar siyasət yeridilir və s.

Azərbaycan Respublikasında İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyi dövlət-biznes əməkdaşlığı konsepsiyası, onun əsas prinsipləri, layihələrin maliyyələşdirilməsi, biznes partnyorun seçilməsi proseduru, seçimin metodoloji əsasları, layihələrin qiymətləndirilməsi barədə dövlət qulluqçularının, biznes və vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin məlumatlılıq səviyyəsini artırmaq üçün seminar, təlim və forumların keçirilməsini təşkil etməlidir. Digər bir tənzimləmə forması isə dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin bu məqsədlə yaradılmış Mərkəz tərəfindən tənzimlənməsidir.

Mərkəz hər bir tərəfin üzərinə götürdüyü öhdəliklərinin icrasını nəzarətdə saxlamaq üçün hər bir layihə üzrə xüsusi qrup yaradır. Bu barədə geniş məlumat tədqiqatın “Dövlət-biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzi” bölməsində verilib. 5. Özəl partnyorun seçilməsi Dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün özəl partnyorun seçilməsi adətən müsabiqə yolu ilə, 2 mərhələdən ibarət tender vasitəsi ilə seçilir. Birinci mərhələ ilkin seçim (ərizəçinin qoyulan tələblərə uyğunluğunun yoxlanılması), ikinci mərhələ isə təkliflərin dəyərləndirilməsi yolu ilə tenderin qalibinin seçilməsi adlanır. Qiymətləndirmə 2 mərhələdə aparılır. Birinci mərhələdə tender komissiyası təkliflərin tender sənədlərində müəyyən olunmuş layihə üzrə minimum tələblərə cavab verib-verməməsini qiymətləndirir. İkinci mərhələdə isə tender sənədlərinə uyğun olaraq birinci mərhələni keçmiş təkliflərin sosial və maliyyə-iqtisadi kriteriyalara uyğunluğu yoxlanılır. Adətən, dövlət-biznes əməkdaşlığı haqqında qanun potensial özəl partnyorun layihədə iştirakı barədə kriteriyaları müəyyən etmir. Bunun üçün ayrıca qaydalar hazırlanır.

Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes-əməkdaşlığı mexanizminin yaradılması və inkişafı ilə bağlı təkliflər aşağıdakılardır:

1. Dövlət-biznes əməkdaşlığı ilə bağlı normativ-hüquqi bazanın formalaşdırılması; Bu normativ-hüquqi baza ilk növbədə, “Dövlət-biznes əməkdaşlığı haqqında”

Azərbaycan Respublikası Qanunundan, tenderlərin keçirilməsi qaydalarından, tender komissiyalarının təşkili qaydalarından, dövlət-biznes əməkdaşlığını rəsmiləşdirən müqavilə, Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığı üçün uyğun sahələrin siyahısının təsdiq edilməsindən və digər müvafiq formaların təsdiq edilməsindən və digər tənzimləyici sənədlərin qəbulundan ibarət olmalıdır.

2. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin tətbiq olunacağı prioritet sahələrin müəyyənləşdirilməsi; Azərbaycan Respublikası Nazirlər Kabineti və onun müvafiq strukturları ölkəmizdə dövlətbiznes əməkdaşlığının daha çox uğur gətirəcəyi və özəl sektorun kapitalının cəlb olunmasına daha çox ehtiyac duyulan sferaları müəyyən və təsdiq etməlidir.

3. Əhaliyə kommunal-xidmət göstərən dövlət qurumlarının biznes strukturlarına idarəetməyə verilməyi məqsədi ilə onlarla konsessiya müqavilələrinin imzalanması;

4. İqtisadiyyat və Sənaye Nazirliyinin nəzdində dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin idarə olunması, biznes partnyorun seçilməsi, normativ-hüquqi bazanın təkmilləşdirilməsi, məsləhət və digər funksiyaları həyata keçirən Dövlət-Biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin yaradılması; Dövlət-Biznes Əməkdaşlığının İnkişafı Mərkəzinin məqsədi dövlət və biznesin resurslarının, dövlət-biznes əməkdaşlığı sahəsindəki mütəxəssislərin konsolidasiyası yolu ilə ictimai infrastrukturun inkişafına investisiyaların cəlb olunması və onun idarəedilməsi olmalıdır.

5. Azərbaycan Respublikasında dövlət-biznes əməkdaşlığının inkişafı ilə bağlı konsepsiyanın hazırlanması;

6. Dövlət-biznes əməkdaşlığı layihələrinin idarə olunması ilə bağlı peşəkar kadrların hazırlanması;

7. Əməkdaşlığa cəlb olunan özəl şirkətlərin şəffaflıq prinsipləri əsasında seçilməsinin təmin etmək üçün vətəndaş cəmiyyəti nümayəndələrinin prosesdə iştirakına şərait yaradılması;

8. İslahatların sürətləndirilməsi, iqtisadi və sosial həyatın çevik tənzimlənməsi idarəetmə sistemində köklü dəyişikliklərin aparılmasını tələb edir. Bu da öz növbəsində dövlət idarəetmə aparatının bütün həlqə-lərində ali və yerli hakimiyyət, sahəvi və funksional idarəetmə orqan-larında təşkilatı strukturların yenidən qurulmasında və idarəetmə sisteminə yeni məzmun verilməsində nəzərdə tutulur.

Təklif olunan tədbirlərin həyata keçirilməsi Azərbaycan Respublikasında iqtisadiyyatın dövlət tərəfindən tənzimlənməsi mexanizminin səmərəliliyini yüksəltməyə, mütərəqqi makroiqtisadi tənzimləmə sisteminin formalaşdırılmasına imkan verərdi.